

**TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN BÖLGESEL KALKINMA
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MEKANSAL ANALİZİ**

(Doktora Tezi)

İlhan KORKMAZ

Kütahya - 2018

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

**TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN BÖLGESEL
KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MEKANSAL ANALİZİ**

Danışman
Prof. Dr. Macide ÇİÇEK

Hazırlayan:
İlhan KORKMAZ

Kütahya - 2018

Kabul ve Onay

İlhan KORKMAZ'ın hazırladığı “Türkiye’de Kültürel Çeşitliliğin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkisinin Mekansal Analizi” başlıklı Doktora tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2018

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Macide ÇİÇEK (Danışman)		
Prof. Dr. Erol KUTLU		
Doç. Dr. Yakup Koray DUMAN		
Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER		
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Kùltürel Çeřitliliđin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkisinin Mekansal Analizi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden olduğuunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğuunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2018

İlhan KORKMAZ

Özgeçmiş

1986'da İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğretimini İstanbul'da tamamladı. 2004 yılında eğitime başladığı Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. 2011 yılında yabancı dil eğitimi için İngiltere'de bulundu. 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak başladığı akademik hayatına aynı kurumda devam etmektedir.

ÖZET

TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MEKANSAL ANALİZİ

KORKMAZ, İlhan

Doktora Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Macide ÇİÇEK

Mayıs, 2018, 145 sayfa

Farklı kültürden insanların aynı coğrafyayı paylaşması ile oluşan kültürel çeşitlilik olgusu, dünya tarihinde yeni bir konu olmamakla birlikte 1980 sonrasında yaşanan küreselleşme süreci ile birlikte daha yaygın bir hal almıştır. Artan kültürel çeşitlilik, farklı alanlardan araştırmacıların ilgisini çekmiş ve 1990’lı yıllardan itibaren kültürel çeşitliliğin, ülkelerin ekonomik performansları üzerine etkilerini analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki öncü çalışmalarda yüksek kültürel heterojenliğin zayıf ekonomik performansa neden olduğu tespit edilmiştir. İlerleyen süreçte ise bazı araştırmacılar, belli koşullar altında kültürel çeşitliliğin pozitif ekonomik sonuçlar sağlayabileceğini ortaya koymuştur. Kültürel çeşitlilikle ilgili olumlu yaklaşımın altında yatan temel görüş, farklı kültürel arkaplana sahip bireylerden oluşan bir grupta fikir çeşitliliğinin daha yüksek olmasıdır. Bu durum, bireyler arasında yetenek tamamlayıcı bir etki yaratır ve kültürel açıdan heterojen grup homejen gruba kıyasla belirli bir işte daha iyi performans gösterir.

Bu çalışmanın amacı, kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkisini Türkiye’de 81 adet Düzey 3 bölgesi (iller) kapsamında incelemektir. Çalışmada öncelikle, literatürde yaygın bir şekilde kabul görmüş ölçüm kriteri olan doğum yeri farklılıklarına göre kültürel çeşitlilik endeksi oluşturulmuştur. Bölgesel kalkınma göstergeleri olarak ise illerin kişi başına gelir, inovasyon ve girişimcilik düzeyleri kullanılmıştır. Ampirik analizler, mekansal istatistik ve mekansal ekonometrik yöntemler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre Türkiye’de kültürel çeşitlilik, bölgesel kalkınmayı pozitif yönde etkilemektedir. Sonuçlar genel olarak literatürle uyumluluk göstermektedir. Diğer taraftan mekansal analizler bölgeler arası mekansal bağımlılığın varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Çeşitlilik, Bölgesel Kalkınma, Jacobs Dışsallıkları, Mekansal Yayılımlar, Keşfedici Mekansal Veri Analizi, Mekansal Ekonometrik Analiz.

ABSTRACT**SPATIAL ANALYSIS OF THE EFFECT OF CULTURAL DIVERSITY
ON REGIONAL DEVELOPMENT IN TURKEY****KORKMAZ, İlhan****Ph. D. Thesis, Department of Economics****Supervisor: Prof. Dr. Macide ÇİÇEK****May, 2018, 145 pages**

Cultural diversity phenomenon, formed by people from different cultures sharing the same geography, is not a new subject in the world history but has become more common with the globalization process after 1980's. Increasing cultural diversity has attracted the interest of researchers from diverse fields and since the 1990s studies have been undertaken that analyze the impact of cultural diversity on economic performances of countries. In pioneering works on this subject, it has been found that high cultural heterogeneity causes poor economic performance. In the following period, some researchers have shown that under certain conditions, cultural diversity can provide positive economic results. The basic view underlying the positive approach to cultural diversity is that the diversity of ideas is higher in a group of individuals with different cultural backgrounds. This creates a talent complementary effect among individuals and culturally heterogeneous group performs better in a particular job than the homogeneous group.

The aim of this study is to examine the impact of cultural diversity on regional development in the scope of 81 NUTS 3 Level regions (provinces) in Turkey. In the study, the cultural diversity index is established according to birth place differences, which is widely accepted in the literature as the measurement criterion. As indicators of regional development, per capita income, innovation and entrepreneurship levels of provinces are used. Empirical analyzes are carried out by spatial statistics and spatial econometric methods. According to the findings obtained in the research, cultural diversity in Turkey, effect regional development in a positive direction. The results are generally consistent with the literature. On the other hand, spatial analyzes indicate the existence of spatial dependence between regions.

Anahtar Kelimeler: Cultural Diversity, Regional Development, Jacobian Externalities, Spatial Spillovers, Exploratory Spatial Data Analysis, Spatial Econometric Analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BÖLGESEL KALKINMA: TANIM TEORİ VE DİNAMİKLER

1.1. EKONOMİK KALKINMA.....	7
1.2. BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGESEL KALKINMA.....	8
1.3. BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ	11
1.3.1. Mekansal İktisat Teorileri.....	12
1.3.2. Yakınsamaya Dayalı Teoriler	16
1.3.3. Kutuplaşmaya Dayalı Teoriler	18
1.3.4. İçsel Büyüme Teorisinin Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı	21
1.3.5. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi	22
1.3.6. Yaratıcı Sınıf Teorisi	26
1.4. BÖLGESEL KALKINMANIN DİNAMİKLERİ	29
1.4.1. Dışsal Ekonomiler (Yığılma Ekonomileri)	30
1.4.1.1. Statik Dışsallıklar	31
1.4.1.1.1. Yerleşme Ekonomileri	31
1.4.1.1.2. Kentleşme Ekonomileri.....	32
1.4.1.2. Dinamik Dışsallıklar	33
1.4.1.2.1. MAR Dışsallıkları.....	34
1.4.1.2.2. Jacobs Dışsallıkları	35
1.4.1.2.3. Porter Dışsallıkları	36
1.4.2. Bilgi Yayılımları (Taşmaları)	36
1.4.2.1. Bölgesel Kalkınma Açısından Bilgi Yayılımları ve İnovasyon	38
1.4.2.2. Bölgesel Kalkınma Açısından Bilgi Yayılımları ve Girişimcilik.....	40

İKİNCİ BÖLÜM KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK VE EKONOMİK BOYUTLARI

2.1. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN TANIMLANMASI VE TÜRLERİ	44
2.2. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN ÖLÇÜLMESİ.....	47

2.3. DÜNYADA KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN DURUMU	49
2.4. TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN DURUMU	51
2.5. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN EKONOMİK BOYUTLARI.....	54
2.6. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN EKONOMİK BOYUTLARINA İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	58
2.6.1. Kültürel Çeşitliliğin Büyüme ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar.....	59
2.6.2. Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar.....	70
2.6.3. Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar ..	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİNİN MEKANSAL ANALİZİ

3.1. VERİ.....	79
3.2. YÖNTEM.....	82
3.2.1. Mekansal Analiz	83
3.2.1.1. Keşfedici Mekansal Veri Analizi (ESDA).....	84
3.2.1.1.1. Mekansal Ağırlık Matrisi	84
3.2.1.1.2. Global Mekansal Otokorelasyon ve Moran’s I İstatistiği	87
3.2.1.1.3. Lokal Mekansal Otokorelasyon ve Moran Saçılım Diyagramı	88
3.2.1.1.4. Lokal Mekansal Otokorelasyon ve LISA Analizi	89
3.2.1.2. Mekansal Ekonometrik Modeller	90
3.2.1.2.1. Mekansal Gecikme Modeli	90
3.2.1.2.2. Mekansal Hata Modeli	91
3.3. MODEL.....	92
3.4. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULAR	93
3.4.1. Dağılım Haritaları	94
3.4.2. Moran’s I Saçılma Diyagramları	99
3.4.3. LISA Sonuçları	102
3.4.4. Mekansal Ekonometrik Analiz Sonuçları.....	110

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	119
EKLER.....	123
KAYNAKÇA.....	125
DİZİN	145

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Faktörler	24
Tablo 1.2: Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomileri Arasındaki Farklılıklar	32
Tablo 1.3: Dinamik Dışsallıkların Karşılaştırılması	34
Tablo 2.1: Çok Kültürlü Bir Toplumda Nüfus Gruplarının Tanımlanması ve Tespiti İçin Kriterler	46
Tablo 2.2: Akademik Çalışmalarda Türkiye'nin Kültürel Çeşitlilik Değerleri.....	53
Tablo 2.3: Kültürel Çeşitliliğin Büyüme ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür.....	60
Tablo 2.4: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür	71
Tablo 2.5: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür	75
Tablo 3.1: Verilerin Tanımlanması.....	81
Tablo 3.2: Türkiye'de 81 İlin LISA Kümeleri Tablosu	109
Tablo 3.3: Kültürel Çeşitliliğin Kişi Başına Gelir Seviyesi Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları.....	110
Tablo 3.4: Kişi Başına Düşen Milli Gelir için Mekansal Gecikme Modeli Tahmin Sonuçları	112
Tablo 3.5: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları.....	113
Tablo 3.6: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine İlişkin Etkisine Mekansal Gecikme Modeli Tahmin Sonuçları	114
Tablo 3.7: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları.....	116
Tablo 3.8: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkisine İlişkin Mekansal Hata Modeli Tahmin Sonuçları	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Bölgesel Kalkınmanın Yol Modeli.....	29
Şekil 2.1: Dünyada Etnik Çeşitlilik 2000	49
Şekil 2.2: Dünyada Doğum Yeri Çeşitliliği 2000	50
Şekil 2.3: Dünyada Doğum Yeri Çeşitliliğinin 1960-2010 Yılları Arasındaki Değişimi	51
Şekil 2.4: Türkiye’de Yaşayan Yurtdışı Doğumluların Ülkelere Göre Dağılımı (2015).....	52
Şekil 2.5: İllerde Etnik Çeşitlilik Düzeyi.....	54
Şekil 3.1: Sınırdışlığa Bağlı Komşuluk Türleri.....	85
Şekil 3.2: Düzensiz Sınırlarda Vezir Komşuluğu	85
Şekil 3.3: Moran Saçılım Diyagramı.....	89
Şekil 3.4: Yurtiçi Kültürel Çeşitliliğin Mekansal Dağılım Haritaları (2000, 2014)	94
Şekil 3.5: Kültürel Çeşitliliğin Mekansal Dağılım Haritası (2014)	95
Şekil 3.6: Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Mekansal Dağılım Haritaları (2000, 2014)	97
Şekil 3.7: İnovasyon Düzeyinin Mekansal Dağılım Haritası (2014)	98
Şekil 3.8: Girişimcilik Düzeyinin Mekansal Dağılım Haritası (2014).....	98
Şekil 3.9: Yurtiçi Kültürel Çeşitlilik Moran Saçılma Diyagramları (2000, 2014).....	99
Şekil 3.10: Kültürel Çeşitlilik Moran Saçılma Diyagramı (2014)	100
Şekil 3.11: Kişi Başına Düşen Milli Gelir Moran Saçılma Diyagramları (2000-2014).....	101
Şekil 3.12: İnovasyon ve Girişimcilik Düzeyi Moran Saçılma Diyagramları	102
Şekil 3.13: Yurtiçi Kültürel Çeşitlilik LISA Haritaları (2000, 2014)	103
Şekil 3.14: Kültürel Çeşitlilik LISA Haritası (2014)	104
Şekil 3.15: Kişi Başına Düşen Milli Gelir LISA Haritaları (2000, 2014).....	105
Şekil 3.16: İnovasyon Düzeyi LISA Haritası (2014)	106
Şekil 3.17: Girişimcilik Düzeyi LISA Haritası (2014).....	107

KISALTMALAR

CIA	Central Intelligence Agency
EÇO	En Çok Olabilirlik
EKK	En Küçük Kareler
ESDA	Exploratory Spatial Data Analysis
GM	Genelleştirilmiş Momentler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HH	High-High
HL	High-Low
İBBS	İstatistiki Bölge Birimi Sınıflandırması
LH	Low-High
LISA	Local Indicators of Spatial Association
LL	Low-Low
LM	Lagrange Multiplier
MAR	Marshall-Arrow-Romer
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
URAK	Ulusallararası Rekabet Araştırmaları Kurumu

TEZ METNİ

GİRİŞ

Dünyada şehirler kültürel açıdan giderek daha çeşitli hale gelmektedir. Bu durum, ilk etapta gelişmiş ülkeleri daha yakından ilgilendirmekteyken küreselleşme sürecinin hızlanması ile birlikte gelişmekte olan ülkeleri de etkilemeye başlamıştır. Kültürel çeşitliliğin artması ülke ve şehirlerin sosyal yapısının yanında ekonomik yapısını da etkileyerek ekonomistler ve politika yapımcılarının da dikkatini çekmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization – UNESCO) kültürel çeşitliliği sürdürülebilir kalkınmanın temeli olarak görmektedir. UNESCO’nun 2001 yılında yayınladığı Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi’ne göre, nasıl ki biyolojik çeşitlilik canlı ekosisteminin sürdürülebilirliği için hayati öneme sahipse kültürel çeşitlilik de toplumların varlığını devam ettirebilmesi için aynı derecede önemlidir.

İktisat literatüründe kültürel faktörlerin ekonomik kalkınma üzerine etkileri uzunca bir süredir ele alınan bir konu olsa da çeşitlilik bağlamında kültür kavramının ekonomik açıdan bir anlamı olabileceğine ilk olarak kent araştırmacısı Jane Jacobs (1961) işaret etmiştir. Jacobs, insan çeşitliliğinin şehirlerde ekonomik gelişmenin motoru olduğu öngörüsünde bulunmuştur. Ancak bu öngörüğü dikkate alan ve onu test etmeyi amaçlayan çalışmalara ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde başlanmıştır. Bu gecikmenin nedeni ise iktisatçıların o yıllara kadar salt ekonomik bir kavram olan sektörel çeşitliliğin etkilerine odaklanırken sosyal faktörlerin çeşitliliğinin etkilerini göz ardı etmeleridir. Diğer bir neden de kültürel çeşitlilik kavramının çok boyutlu doğası nedeniyle tanımlanmasının getirdiği zorluklardır.

Kültürel çeşitlilik, genel olarak kültürel açıdan birbirinden belirgin farklılıklara sahip grupların aynı sosyal sistemde yaşamaları olarak tanımlanmaktadır. Bu farklılıklar ırk, konuşulan dil, ulusal köken, doğum yeri veya etnik kökendeki farklılıklardan oluşup aslında her biri kültür gibi karmaşık bir yapının sadece belli bir boyutunu temsil eder. İktisat literatüründe, analize konu olabilmesi için nicel olarak ifade edilmek zorunda olan bu kavramların tanımlanmasında pragmatik bir şekilde uygulamaya dönük bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda iktisatçılar kültürel ayrımları inceleyebilmek için ulaşılabilir veri kaynaklarının imkan verdiği ölçüde ırk, dil, etnisite ve doğum yeri gibi unsurlardan birini ya da bir kaçını seçerek kültürel çeşitliliği ölçmüşlerdir.

Kültürel çeşitliliğin ekonomik analizi, disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirmektedir. Konu bir yönüyle grup davranışlarını inceleyen sosyal psikolojiyi, bir yönüyle ulus içi ve uluslararası göç hareketlerini, bir başka yönüyle bilgi dışsallıkları ve yayılımlarını ve ekonomik birimler arasındaki coğrafi yakınlığın etkisini inceleyen mekansal analizleri kapsamaktadır. Kültürel çeşitlilik ve bölgesel kalkınma ilişkisinin ampirik anlamda çıkış noktasını ise sosyal psikoloji alanındaki grup davranışı araştırmaları oluşturmuştur. Bu araştırmalarda kültürel çeşitlilik anlamında heterojen grupların, homojen gruplara göre problemlere çözüm üretme konusunda daha iyi performans gösterdiği ortaya konmuştur. Buradan hareketle iktisatçılar, bu bulguları makro düzeyde test etmeye çalışarak konuyu ülkeler arası, bölgeler ve şehirler düzeyinde inceleyen yeni bir çalışma sahası oluşturmuşlardır.

Literatürdeki çalışmalar göstermektedir ki kültürel çeşitlilik bölgesel kalkınmayı genel olarak kişi başına düşen gelir, faktör verimliliği, inovasyon ve girişimcilik üzerinden etkilemektedir. Bu çalışmada da Türkiye’de kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkileri kişi başına düşen gelir, inovasyon ve girişimcilik düzeyleri kapsamında incelenmektedir. Aşağıda sırasıyla araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları ve yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Türkiye tarih boyunca kültürel açıdan çeşitli bir nüfusa sahip bir ülke olmuştur. Ayrıca kendi içsel çeşitlilik dinamiğinin yanı sıra son yıllarda yaşanan ekonomik ve politik gelişmelere paralel olarak giderek yurtdışından daha fazla göç alan bir ülke haline gelmiştir. Buradan hareketle, Türkiye’de kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkilerinin incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında; *Türkiye’de doğum yeri farklılıklarına dayalı kültürel çeşitlilik olgusu bölgeler arasında nasıl bir mekansal motif sergilemektedir? Kültürel çeşitlilik, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması’na (İBBS) göre Düzey-3 bölgelerinin (illerin) ekonomik kalkınma performanslarını nasıl etkilemektedir?* sorularına cevap aranmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki şehirlerin kültürel çeşitlilik düzeylerinin ekonomik kalkınma performansları üzerine etkisini, mekansal etkileri de göz önünde bulundurarak açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de iller düzeyinde daha evvelden oluşturulmamış bir kültürel çeşitlilik endeksi türetilerek bu olgunun kişi başına gelir, inovasyon ve girişimcilik gibi bölgesel kalkınma göstergeleri üzerine etkileri ortaya konacaktır.

Araştırmanın Önemi

Kültürel çeşitlilik bir ülke ekonomisi açısından potansiyel avantajlara sahip olduğu gibi dezavantajlı sonuçlar da doğurabilir. Etkilerin yönü genellikle ülkedeki sosyal uyum tarafından belirlenir. Dolayısıyla bir ülkenin kültürel açıdan çeşitli şehirlerinin tespit edilmesi ve çeşitliliğin ekonomik yapı üzerine etkilerinin bilimsel açıdan ortaya konması bölgesel kalkınma politikaları açısından çok önemlidir.

Konunun önemine binaen UNESCO tarafından, 2005 yılında Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi oluşturulmuş ve ülkelerin katılımına sunulmuştur. Türkiye bu sözleşmeyi 2005'te onaylamasına rağmen sözleşmenin mecliste onaylanması 2017 yılında gerçekleşmiştir.

Birleşmiş Milletler'in 2017 yılına ait Uluslararası Göç Stoku Raporuna göre Türkiye'deki yurtdışı doğumlu kişi sayısı 2000 yılında 1.260.000 civarında iken 2017 de 4.880.000 civarına yükselmiştir (United Nations, 2017). Özellikle son yıllardaki Suriyeli göçmen krizi de göz önünde bulundurulduğunda artan kültürel çeşitliliğin sosyo-ekonomik boyutlarını incelemenin önemi giderek artmaktadır.

Kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkileri uluslararası literatürde yaygın bir şekilde incelenmekte olan bir konudur. Türkiye'de konuyla ilgili, bazı şehirler özelinde çalışmalar mevcut olsa da tüm illeri kapsayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın gözlem birimi, Türkiye'nin Düzey 3 bölgelerini yani 81 ilini kapsamaktadır. Bu nedenle araştırmada verilerin temini konusunda bazı kısıtlar mevcuttur. Türkiye'de illerde yaşayan nüfusun etnik kökenlerine ilişkin bir veri seti

bulunmadığından, kültürel çeşitliliği temsil etmek amacıyla 81 il için bir etnik çeşitlilik ölçümü yapılamamıştır. Bu nedenle çalışmada kültürel çeşitlilik ilk olarak, literatürdeki genel eğilime uygun bir şekilde ülke bazında doğum yeri farklılıklarına göre ölçülmüştür. Sonrasında ise Türkiye’deki bölgesel kültürel farklılıkları dikkate almak için bölgesel doğum yeri farklılıklarına göre bir yurtiçi kültürel çeşitlik ölçümü yapılmıştır. Bu ikinci yaklaşım ile literatürde kültürel çeşitliliğin pek değinilmeyen, fakat dikkate alınması gereken bir boyutu da ele alınmıştır.

Söz konusu kısıtlardan bir diğeri kültürel çeşitlilik endeksini oluşturmada ihtiyaç duyulan verilerin Türkiye’de sadece 2014 yılı için bulunmasıdır. Diğer taraftan bir bölgenin temel kalkınma göstergesi olan kişi başına gelir verisi de resmi olarak en son 2014 yılına aittir. Dolayısıyla çalışmada analizler 2014 yılı kapsamında kesit veri olarak gerçekleştirilmiştir. Doğum yerlerine ilişkin verilerin birikimli olarak toplanmış olması veri setinin aslında belli bir sürecin resmini yansıtmamasını sağlamakta ve böylece analizin değerini korumasına yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak, konuyla ilgili farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda kültürel çeşitlilik endeksi türetilirken genellikle işgücü içerisindeki nüfus verileri kullanılmıştır. Türkiye’de yurtdışında doğanların ve yaşadığı ilden farklı yerde doğanların işgücü içerisindeki payını gösteren bir veri yoktur. Bu noktada, literatürle uyumlu olarak, toplam nüfus çeşitliliğinin işgücü nüfusu ile doğrudan ilişkili olduğu bir varsayım olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kültürel çeşitliliğin illerin bölgesel kalkınma performansı üzerine etkileri Keşfedici Mekansal Veri Analizi (Exploratory Spatial Data Analysis) ve mekansal hata, mekansal gecikme gibi en temel mekansal ekonometrik modeller aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu analizler GeoDa paket programı kullanılarak uygulanmıştır.

Araştırma üç bölüm olacak şekilde tasarlanmıştır. Birinci bölümde, bölgesel kalkınma ile ilgili tanımlar, bölgesel kalkınma teorileri ve çalışma ile ilgililiği doğrultusunda bölgesel kalkınmanın dinamikleri anlatılmıştır. İkinci bölümde, kültürel çeşitlilik kavramının tanımlanması ve ölçülme yöntemleri anlatıldıktan sonra dünyada ve Türkiye’de kültürel çeşitliliğin durumu hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümün son kısmında da kültürel çeşitlik kavramının ekonomi ile ilişkilendirilmesinin

teorik temelleri ve bu teoriler doğrultusunda yapılmış ampirik çalışmaların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise Türkiye’de kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkisi ile ilgili ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde öncelikle araştırmada kullanılan verilere ilişkin bilgiler, araştırmanın temel bağımsız değişkeni olan kültürel çeşitlilik endeksinin oluşturulması anlatıldıktan sonra araştırmada kullanılan mekansal analiz yöntemi ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Üçüncü bölümün son kısmında da analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA: TANIM TEORİ VE DİNAMİKLER

1.1. EKONOMİK KALKINMA

Kalkınma ya da diğer bir deyişle gelişme, içinde ekonomik, psikolojik, sosyolojik vb. çok çeşitli faktörleri barındıran bir olgu olması nedeniyle uzun yıllar literatürde net bir tanıma kavuşamamıştır. İktisadi kalkınmayı kasten; modernleşme, sanayileşme, büyüme, gelişme, yapısal değişme gibi kavramlara yüklenen anlamlar çoğu zaman birbirileri ile karıştırılmıştır. Uzun bir dönem kalkınma tanımları, modernleşmeyi henüz yaşamamış gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik gelişme çabaları ve Batılı sanayileşmiş toplumlarının sosyal, siyasal ve ekonomik yönden kopyalanmasını ifade etmiştir (Mihçı, 1996).

Katı ve klasik bir yaklaşımla, ekonomik olarak bir ulusun, nüfusunun büyüme oranından daha hızlı büyümesi, ekonomik gelişmenin ortak bir ekonomik göstergesi olarak kullanılmaktadır. Kişi başına reel Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) (kişi başı GSMH'nin parasal artışı eksi enflasyon oranı) seviyeleri ve oranları, bir nüfusun genel ekonomik refahını ölçmek için kullanılmakta ve bu ortalama bir vatandaşın tüketimi ve yatırımı için ne kadar mal ve hizmetin ulaşılabilir olduğunu göstermektedir (Todaro ve Smith, 2009: 14). Ancak bu yaklaşımda olduğu gibi kalkınmanın iktisadi büyüme ile eşanlamlı gibi tanımlanması kalkınma olgusuna uzun süre mal ve hizmet üretiminin nasıl artırılacağı sorunu çerçevesinde bakılmasına yol açmıştır (Mihçı, 1996: 76).

1960'lı yıllarda kalkınmanın ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmesi çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Dudley Seers, Gunnar Myrdal, Paul Streeten, Hollis Chenery, Mahbub ul Haq gibi bilim adamları ve Uluslararası İstihdam Örgütü gibi kurumlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde etkileyici büyüme rakamlarına rağmen gelişmekte olan ülkelerin yoksul kitlelerin yaşam koşullarında fazla bir değişiklik yaşanmadığını belirtmişlerdir. Kalkınmanın, ekonomik büyümeden ve ekonomik yapılarıdaki değişmelerden daha fazlasını içerdiği sonucuna varmışlardır (Szirmai, 2005: 7).

Büyüme ve kalkınma arasında bazı açılardan farklılıklar söz konusudur. Hareket noktası anlamında büyüme genellikle içsel, kalkınma ise dışsal bir süreç olarak kabul edilir. Yani herhangi bir plan, program ya da strateji olmaksızın büyüme gerçekleştirilebilir. Diğer taraftan kalkınma sürecindeki köklü yapısal değişiklikleri

gerçekleştirebilmek için plan, program ya da strateji bağlamında mutlaka dışarıdan bir müdahalenin gerektiği vurgulanmaktadır (Berber, 2011: 11).

Ekonomik kalkınma büyümeyi içermekte ancak ekonomik büyüme her zaman ekonomik kalkınma anlamına gelmemektedir. Kısacası kalkınma, sadece üretilen miktarın değil üretilenlerin neler olduğu ve nasıl dağıldığının da önemli olduğunu göstermesi bakımından büyümeden farklıdır (Gönel, 2010: 11). Szirmai'ye göre (2005: 8) ekonomik kalkınma, genel olarak yapısal değişim olarak adlandırılan üretim ve istihdam yapısındaki nitel değişikliklerin eşlik ettiği bir büyümeyi ifade eder.

İktisat literatüründeki büyüme takıntısına yönelik eleştiriler, yaşam beklentisi, okuryazarlık, eğitim seviyesi, bebek ölümleri, telefona erişim, hastane yatak sayısı, lisanslı doktor sayısı, kaloriye erişim gibi sosyal göstergelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Szirmai, 2005: 7). Bazen de kişi başına düşen tüketim, yoksulluk oranları, işsizlik oranları, işgücüne katılma oranları veya kamu hizmetlerine erişim gibi alternatif veya tamamlayıcı ölçümler de kullanılır. Bu göstergeler daha sosyal nitelikte olup genellikle Birleşmiş Milletlerin refah karşılaştırmalarında kullanılır. Bu çerçevede ölçülebilir standardize edilmiş sosyal verileri kullanarak bölgelerin veya ulusların refah konumunu 0-1 arası değer alan bir ölçekte ifade eden İnsani Gelişme Endeksi, (Human Development Index) son yıllarda oldukça popüler bir kalkınma göstergesi haline gelmiştir (Capello ve Nijkamp, 2009: 1).

1.2. BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGESEL KALKINMA

Etimolojik kökleri Latince çevre-alan anlamına gelen 'regio' kelimesinden gelen bölge (region) kavramı, çok boyutlu çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavram olarak değerlendirilmektedir (İldırrar, 2004: 8). Bölge tanımlamaları tarih boyunca dönemlere göre de farklılıklar göstermektedir (Eraydın, 2003: 126). Bölgenin sınırlarının belirlenmesinde idari-siyasi, ekonomik, sosyal, coğrafi vb. kriterler kullanılabilir. Ancak bu kriterlere verilecek nispi önem derecesine göre bölge tanımı da esneklik kazanmaktadır (Karaalp, 2008: 6).

Geleneksel yaklaşıma göre bölge, yan yana bulunan birimlerin mekansal bir bütün oluşturduğu, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletlerin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birimdir. Küresel yaklaşıma göre ise bölge, ilişki ağları ile belirlenen,

mekansal süreklilik şartı olmayan birimlerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan ve sınırları değişken bir birimdir (DPT, 2000: 7). İktisadi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bir analiz ve planlama birimi olarak bölgenin ne bir şehir kadar küçük ne de bir ülke kadar büyük alandan oluşmaması uygun görülmektedir (Casellas ve Galley, 1998).

Bölge ayrımlarında genellikle Fransız bölge plancısı ve iktisatçısı Jacques Bouddeville'nin sınıflandırması benimsenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre bölgeler: Homojen Bölge, Polarize (Kutuplaşmış) Bölge ve Plan Bölge diye ayrılmaktadır. Bunun yanında ekonomik gelişme düzeyi dikkate alınarak Gelişmiş ve Az Gelişmiş Bölgeler ayrımı da yapılmaktadır (Gündüz, 2006: 3).

Homojen bölge olarak adlandırılan bölgeler, sürekli bir homojen alana tekabül eden birbirine yakın karakteristik özellikler gösteren komşu alanlar grubudur (Dinler, 2014: 91). Örneğin: İstanbul ile Ankara, İzmir ile Adana ve Ağrı ile Hakkari gelişmişlik düzeyi açısından homojen alan oluşturmalarına rağmen komşu iller olmadıklarından homojen bölge oluşturmazlar (Gündüz, 2006: 4). Bölgeler arasındaki mevcut gelişmişlik farklarının saptanması ile elde edilen homojen bölge ayrımı statik bir değerlendirmedir. Oysaki bölgesel gelişme politikası oluşturulurken bir bölgenin öteki bölgelerle olan ilişki yoğunluğunun da göz önünde bulundurulması gerekir (Dinler, 2014: 93).

Ekonomik aktivitelerin doğası sonucu bir ülkenin her bölgesi aynı hızda gelişme gösterememektedir. Bazı yerleşim birimleri diğerlerine göre daha hızlı gelişirken bu yerler cazibe merkezi haline gelerek mekansal açıdan kendisini çevreleyen ilçe, il ya da bölgeleri önemli ölçüde etkisi altına almaktadır. Böylece söz konusu merkez cazibe niteliği taşıyan polarize (kutuplaşmış) bölgeyi oluşturmaktadır (Karaalp, 2008: 7). Polarize bölge kavramı dinamik bir yaklaşım sergilemektedir.

Plan bölge ise bölgesel politikayı uygulamakla görevli yönetimin yetki alanı içinde kalan, bölge planının uygulandığı alanlar bütünüdür. Plan bölgeler bölgesel planlama uygulayan ülkedeki planlama anlayışına göre, ülkenin bölgesel sorunlarının niteliği ve yoğunluğuna göre tüm ülkeyi kapsayabileceği gibi sadece belirli problemler bölgeleri de kapsayabilir (Dinler, 2014: 99).

Ildırar'a (2004: 11) göre homojen ve polarize bölge çalışmaları bölge planlamadan önce yapılan ve bölge planlamasında yol gösterici nitelikte olabilecek çalışmalardır. Homojen ve polarize bölgeler ekonomik, demografik ve sosyal yapı farklılıkları ve bölge ile çevre arasındaki ilişki yoğunluğu esas alınarak oluşturulan bölgeler iken plan bölge ise kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, uygulamasını kolaylaştırmak ve bölgenin ulusal kalkınmaya katılmasını sağlamak amacıyla belirlenen bölgedir.

Ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırılması gibi ülke içindeki bölgelerde ekonomik gelişmişlik düzeyine göre tasnif edilebilir. Bu türden bölge tanımlamaları dinamik bir değerlendirmedir. Gelişmiş bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı itibarıyla ülke ortalamasının üstünde olan bölgelerdir. Bu bölgelerde yaşayanların eğitim düzeyi ve sağlık imkanları da ülkenin diğer bölgelerine göre daha iyidir (Gündüz, 2006: 13). Bu bölgelerin ekonomik göstergelerinin yanında kültürel göstergeleri de yüksektir. Gelişmiş bölgede kültür seviyesinin yüksekliği ile doğru orantılı olarak doğum oranları düşüktür ve yeşil alan, tiyatro, sinema gibi sosyokültürel ihtiyaçları karşılama oranları yüksektir (Karaalp, 2008: 9).

Az gelişmiş bölge ise çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından ülkenin başka bölgelerine göre dezavantajlı olan bölgelerdir. Bu bölgelerde gelir seviyesi ve gelir artış hızı ve nüfus artış hızı ülke ortalamasından düşük olup iktisadi faaliyetler genellikle tarıma dayalı ve işgücünün istihdam imkanları sınırlıdır (Erkal, 1982: 10).

Bölge tanımlarında görüldüğü gibi bir ülke içindeki farklı yerleşim birimleri birbirlerinden ekonomik ve sosyal özellikleri yönüyle ayrışmaktadır. Bu ayrışmanın derecesi ülke içindeki bölgesel dengesizlik/eşitsizlik sorununu doğurur. Bölgesel eşitsizlikler ise bölgesel kalkınma disiplinin ortaya çıkışının temel sebebidir.

Bölgesel kalkınma literatürü genelde şu iki soru etrafında gelişmiştir; Bölgesel ekonomik büyüme veya refah artışı nasıl gerçekleştirilir? Neden bazı bölgeler diğerlerinden daha hızlı büyür? (Hoover ve Giarratani, 1999; Dawkins 2003; Nijkamp ve Abreu, 2009). İlk soru daha çok ekonomik kalkınma kavramının makro iktisadi temellerine işaret ederken ikinci soru ve bu sorunun etrafında türetilebilecek diğer sorular kalkınmanın mekansal boyutunu incelemeyi hedeflemektedir.

Bölgesel kalkınmanın bir anlamda refahın coğrafyası ve evrimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Kavram, ekonomik coğrafya, bölgesel ekonomi, bölgesel bilim ve ekonomik büyüme teorisi gibi alanların kesişiminde gelişmiştir. Doğasında statik olmamakla birlikte bölgelerin karmaşık mekan-zaman dinamiklerine (veya birbirine bağlı bölgeler kümesine) işaret eder (Capello ve Nijkamp, 2009: 1). Bu doğrultuda bölgesel kalkınmayı, kısaca bölgelerdeki (istihdam ve zenginlik üreten) ekonomik faaliyetleri destekleyerek bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için gösterilen genel bir çaba olarak görmek mümkündür (OECD, 2017).¹

Geniş bir açıdan değerlendirildiğinde ise bölgesel kalkınma;

..“çok boyutlu bir kavramdır ve; doğal kaynak varlıkları, emeğin niteliği ve niceliği, sermaye kullanılabilirliği ve erişimi, üretken ve genel yatırımlar, girişimci kültür ve tutum, fiziksel altyapı, sektörel yapı, teknolojik altyapı ve ilerleme, açık zihin, halka açık destek sistemleri vb. çok sayıda faktör tarafından belirlenen büyük bir sosyo-ekonomik çeşitliliği vardır” (Nijkamp ve Abreu, 2009: 2).

Nelson’a (1993: 27) göre bölgesel kalkınma bir yanıylı nüfus, istihdam, gelir ve üretim katma değeriyle ölçülen bölgesel verimlilikteki değışimi ifade ederken diğery taraftan kamu sağlığını kalitesi ve refah, çevresel kalite ve yaratıcılık şeklinde tezahür eden bir sosyal gelişme anlamına gelmektedir.

Bölge, alan ve mekan gibi kavramların analize dahil olmasıyla bölgesel kalkınma olgusu makro ekonomik anlamdaki ekonomik kalkınmadan oldukça farklılaşmıştır. Dolayısıyla bölgesel kalkınmaya ilişkin teorik literatür genellikle ekonomik büyüme ve kalkınma teorilerinin bölgeselleştirilmesi şeklinde bir gelişim göstermiştir.

1.3. BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ

Bölgesel kalkınma teorilerinin kökenlerini iktisadi faaliyetlerin yerleşim örüntülerini inceleyen mekansal iktisat teorilerine kadar götürmek mümkündür. Bu teoriler tam olarak bölgesel kalkınma teorisi olarak kabul edilmese de iktisadi faaliyetlere getirdikleri mekansal yaklaşımlar, sonrasında geliştirilen bölgesel kalkınma teorilerini oldukça etkilemiştir. Klasik anlamda ilk bölgesel kalkınma teorilerinin başlangıcı ise Neoklasik Büyüme Teorileri ile başlamıştır. Özellikle bu teori içerisinde

¹ <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/regionaldevelopment.htm> (Erişim tarihi: 10.07.2017)

ortaya atılan yakınsama görüşü büyük ilgi görmüş ve ilerleyen süreçte gelişen bölgesel kalkınma yaklaşımları yakınsama olgusuna getirilen katkı ya da eleştiriler neticesinde şekillenmiştir. Yakınsama yaklaşımına en güçlü eleştiriler, Kutuplaşmış Kalkınma ve İçsel Büyüme Teorileri'nden gelmiştir. Bölgesel kalkınma literatürüne önemli bir katkı da Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi'nden gelmiştir.

Çalışmanın bu kısmında yukarıda adı geçen teoriler hakkında bilgi verilecektir. Buna ek olarak, çalışmanın odak noktası olan kültürel çeşitlilik konusu ile bağlantısı sebebiyle Yaratıcı Sınıf Teorisi'ne de yer verilecektir. Yaratıcı Sınıf Teorisi, İçsel Büyüme Teorileri ve Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi'nden etkilenecek ortaya konmuş daha spesifik bir bölgesel kalkınma yaklaşımıdır.

1.3.1. Mekansal İktisat Teorileri

Ekonomik etkinlik mekanda ortaya çıkar, büyür ve gelişir. Firmalar ve ekonomik aktörler genel olarak konumlarını, tıpkı üretim faktörlerini ve teknolojilerini seçtikleri gibi seçerler (Capello, 2014: 508). Buna rağmen mekan olgusu iktisat bilimi içerisinde kendisine çok geç yer bulmuştur (Fujita vd., 1999; Fujita, 2010; Arıcıoğlu, 2011).

Mekan kavramı ekonomik analizin içine ilk olarak endüstriyel konum ve kuruluş yeri hakkında oluşturulan teoriler tarafından dahil edilmiştir. Bu teorilerin amacı yer seçimini, mekan içinde aktiviteleri organize eden iki büyük ekonomik güç olan işlem maliyetleri ve yığılma ekonomilerini göz önünde bulundurarak açıklamaktır (Capello, 2015: 19). Kuruluş yeri teorileri üç ana akım etrafında çeşitlenmiştir. Bunlar; von Thünen'in (1826) toprak rantı ve kullanımı analizleri, Weber'in (1909) endüstriyel yer seçimi analizi ve son olarak Christaller (1933) ve Losch'ün (1940) ölçek ekonomilerinin ve ulaşım maliyetlerinin mekansal ekonomi üretmek için nasıl etkileşime girdiği konusuna bir cevap getirdiği 'Merkez Yer Teorisi'nden oluşmaktadır (Fujita vd., 1999:26).

Von Thünen'in (1826) İzole Devlet (The Isolate State) adlı eseri genel bir yerleşim teorisi geliştirmeye yönelik en eski ve aynı zamanda en büyük girişimdir. Ünlü iktisatçı Paul Samuelson, von Thünen'i mekansal iktisadın kurucusu kabul etmiştir (Fujita, 2010:3). İlgniktir ki iktisat biliminde bir ekolün kurucusu sayılacak kadar etkili

bir çalışma ortaya koyan Thünen, herhangi bir ekonomi eğitimi almamış bir çiftlik sahibidir. Teorisini kendi çiftliğinde çalışırken elde ettiği tecrübeler doğrultusunda geliştirmiştir (Fujita, 2010: 7).

Von Thünen (1966: 7) İzole Devleti'nde, içinden ulaşımda kullanılabilecek bir nehir veya kanal geçmeyen verimli bir ovanın merkezinde çok büyük bir kasaba kurgulamıştır. Bu ova boyunca toprak verimliliği, iklim ve kara yollarının niteliği aynıdır. Ulaşım at arabalarıyla sağlanmaktadır. Ovada başka kasaba yoktur. Bu nedenle merkezdeki kasaba, etrafındaki kırsal alanlara sanayi ürünleri sağlayacak ve karşılığında tüm erzağını çevresindeki kırsal alanlardan temin edecektir.

Toprak kullanımı ve yerleşim örüntüleri arasındaki ilişkileri tanımlamayı amaçlayan von Thünen modeli, toprağın ne kadarının verimli aktivitelerde değerlendirildiğini ve toprağın rekabetçi çiftçiler arasında nasıl bölüştürüldüğünü anlamaya yardım etmektedir (McCann, 2008'den aktaran: Kara, 2012:15). Çiftçiler arasında rekabet arazi kiralarını merkezden en uzak bölgeye doğru en yüksek kiradan seviyesinden sıfıra doğru düşmesine neden olacaktır. Her çiftçi, arazi kiraları ve nakliye masrafları arasında bir takas yapmak durumuyla karşı karşıya kalacaktır. Bu durum yerleşim düzeninin merkezden çevreye doğru halkalar şeklinde olmasına neden olacaktır (Fujita, vd. 1999 :16). Taşıma maliyetleri ise taşınan malın ağırlığı ve üretim merkezinin tüketim merkezine uzaklığı ile doğru orantılıdır. Taşıma süresi de bozulabilir ürünler için geçerlidir ve sürenin belli bir sınırı aşmaması gerekmektedir (Dinler, 2014: 13). Kasabaya yakın olan bölgeler bellir bir konum rantı elde edeceklerdir. Diğer taraftan tüketim merkezine en uzak halkada üretim yapanlar taşıma maliyetlerine daha fazla katlanırken ödeyecekleri rant miktarı en düşük olacaktır (Arıcıoğlu, 2011: 21).

Von Thünen, modelini daha sonra küçük bir kasaba ve ulaşım elverişli bir nehrin varlığı durumunda ele almış ve bunun sonucunda yerleşim halkalarının geometrik deseninin değişim gösterdiğini ve üretim yapısının nehir ya da küçük kasabaya yakınlığa göre yeniden biçimlendiğini belirtmiştir (Ekinci, 2013: 13).

Thünen'in çalışması Almanya'daki sanayi devriminin çok erken dönemlerine tekabül etmesi nedeniyle tarımsal faaliyetlerin yerleşimi üzerinde yoğunlaşması doğaldır. 20. Yüzyılın başlarına doğru ise ekonomide sanayinin hızla artan önemi

ekonomistlerin dikkatini sanayinin yerleşim ve gelişim kalıplarına yöneltmiştir (Fujita, 2010: 10). Mekansal iktisadın bir diğer önemli ismi Alfred Weber ise bu gelişmelerin gerçekleştiği dönemde yaşamış ve motivasyonu bu doğrultuda gelişmiştir. 1909 yılında yayınladığı Endüstrilerin Konumunun Teorisi (Theory of the Location of Industries) adlı eserinde Weber, üretim işletmelerinin davranışı ile Alman kent üretim merkezlerinin hızla büyümesi arasındaki ilişkiyi ve bu esnada yaşanan bölgesel eşitsizlikleri açıklamayı hedeflemiştir (McCann ve Sheppard, 2003).

Tüm endüstrilere uygulanabilecek bir genel lokasyon teorisi oluşturmaya çalışan Weber, bütün endüstrileri etkileyebilecek genel yerleşim yeri faktörlerini iki gruba ayırmıştır. Birinci grupta bölgesel faktörler yer alırken ikinci grubu yığılma faktörleri oluşturmaktadır (Barthwal, 2007'den aktaran: Topçuoğlu ve Çalışkan, 2016:104). Weber, firma tarafından üstlenilen maliyetler arasında da mesafe ile ilişkili maliyetler ve konuma özgü maliyetler olmak üzere bir ayrım yapmıştır. Mesafe ile ilgili maliyetleri taşıma maliyetleri, konuma özgü maliyetleri ise yığılma ekonomileri ve işgücü maliyetleri oluşturmaktadır (McCann ve Sheppard, 2003: 652).

Weber'e göre firmanın yer seçimi, üç aşamada gerçekleşir. İlk aşamada firma kendisine, üretim bölgesi, hammadde pazarı ve üretilen malın satıldığı nihai pazar arasındaki minimum taşıma maliyetini sağlayan kuruluş yerini belirler (Aktaran: Capello, 2014: 521). İkinci aşamada her yerde yeterli kalite ve miktarda var olduğu, fakat ücretlerin farklılık gösterdiği varsayılan işgücü faktörü analize dahil olur. İşgücü maliyetinin daha düşük olduğu yerin tercih edilmesi durumunda elde edilecek avantaj karşılaşılabilecek taşıma giderleri artışından fazla ise işletme kuruluş yerini ücretlerin düşük olduğu yere kaydıracaktır (Dinler, 2014:15). Son aşamada ise, tercih edilen yer ve diğer yerler yerel yığılma ekonomileri avantajları ile karşılaştırılır. Ancak Weber'e göre ucuz işgücü, yığılma ekonomilerine baskın gelir ve böylelikle firmalar kuruluş yerlerini emeğin nispeten ucuz olduğu yerlerde belirleme eğiliminde olurlar (Ekinci, 2013: 15).

Kuruluş yeri teorileri içerisindeki üçüncü önemli yaklaşım ise Christaller tarafından kurgulanan ve sonrasında Lösch tarafından geliştirilen 'Merkezi Yerler Teorisi'dir. Christaller ilk olarak güney Almanya'da farklı büyüklüklerdeki kentlerin dağılımını tanımlamak için Merkezi Yerler Teorisi'ni ortaya atmıştır. Losch ise

Christaller'ın ilk fikirlerini genişleterek ve onları ekonomik analiz içerisine yerleştirmiştir (Dawkins, 2003: 137).

Christaller, Merkezi Yerler Teorisi'nde kentlerin hiyerarşik bir yapı sergilemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu hiyerarşide büyük kentlerin daha büyük pazar alanlarını ve daha geniş ekonomik etkinlikleri destekleyebileceği varsayılmaktadır. Lösch ise petek şeklinde (altıgen) piyasa alanlarının, merkezi yerler örüntüsünün daha etkin olmasını sağladığını ileri sürmüştür. Lösch'e göre belirli ekonomik aktiviteler sınırlı sayıda yerleşim yerlerinde gerçekleştirilebilir (Kum, 2011: 237).

Lösch tarafından ayrıntılandırılan temel fikir, bir firmanın ürününün satıldığı alan olarak tanımlanan piyasa alanının göreceli boyutunun, ölçek ekonomilerinin ve taşıma masraflarının piyasalar üzerindeki toplam etkisiyle belirlenmesidir. Ölçek ekonomileri taşıma maliyetlerine göre daha güçlü olursa, tüm üretim tek bir tesiste gerçekleşecektir. Taşıma maliyetleri ölçek ekonomilerine göre büyük ise firmalar bölge etrafında dağılacaktır (Dawkins, 2003: 137).

Fujita ve diğerlerine (1999:27) göre Merkezi Yerler Teorisi nedensellikli bir model değildir. O ancak, algıları ve verileri organize etmeye yarayan bir sınıflandırma şeması olabilir. Ekonominin mekansal yapısına dair en iyi ifadeyle bir tariftir ancak açıklama değildir.

Kuruluş yeri teorilerinin tek başına genel bir bölgesel kalkınma teorisi oluşturduğu söylenemez. Çünkü özellikle emek hareketliliği gibi bölgesel ekonomik büyümenin birçok önemli boyutunu ihmal etmesi ve statik yaklaşımları buna engel teşkil eder. Bununla birlikte yerleşim teorilerinin kilit kavramı olan taşıma maliyetlerinin açık modelleri, daha sonraki ekonomik büyüme ve kalkınma teorileri ve özellikle de yeni ekonomik coğrafya üzerinde oldukça etkili olmuştur (Dawkins, 2003: 136-137). Isard (1956) ise yerleşim teorisinin kavramlarından yararlanarak bölgesel bilim adını verdiği, ekonomide mekanın etkisi inceleyen yeni bir çalışma alanı geliştirmiştir.

1.3.2. Yakınsamaya Dayalı Teoriler

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının nedenleri ve bu gelişmişlik farklarının zaman içerisinde ortadan kalkıp kalkmayacağı iktisat biliminin ortaya çıkışından bu yana araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur (Ceylan, 2010). Bu konuda iktisatçıların önemli bir kısmı, gerek teknoloji yayılımı gerekse faktör hareketliliği gibi nedenlerle ülkeler arası gelişmişlik farklarının azalacağı ve az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacağı görüşünü benimsemiştir. Abramovitz (1986: 386) tarafından yakınsama olarak adlandırılan bu olgunun temel mantığı “*verimlilik düzeyi açısından geride olunmasının hızlı bir büyüme için bir potansiyel barındırdığı*” fikridir. Net bir şekilde tanımlanacak olursa, yakınsama, uzun dönemde ülkeler arasında verimliliğin büyüme oranları ile başlangıç verimlilik seviyelerinin ters orantılı olma eğilimidir.²

Yakınsama düşüncesinin ilk izlerini 18. yüzyılda Hume’da ve sonrasında Veblen’de görmek mümkünse de yakınsamanın teorik temele oturmasının, Solow’un geliştirdiği Neoklasik Büyüme Modeli ile gerçekleştiği söylenebilir. İktisat literatüründe konuya olan ilgi 1980’li yıllardan sonra belirgin bir şekilde artmış ve yakınsamayı ülkeler arası karşılaştırmalı analizlerle test eden pek çok çalışma yapılmıştır.³

Neoklasik Büyüme Teorisi’nin temelini oluşturan Solow modelinde; ölçeğe göre getirinin sabit olduğu, üretim faktörlerinin azalan verimlere sahip olduğu, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu, her bölgedeki üretim fonksiyonlarının, teknolojinin, yapısal ya da kurumsal faktörlerin (nüfus artışı, tasarruf oranları vb.) aynı olduğu varsayılmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 214; Dinler, 2014: 39).

$$Y = f(C, L, T) \quad (1.1)$$

Basit haliyle Solow modelinin toplam üretim fonksyonu 1.1 numaralı denklemde verilmiştir. Buna göre bölgesel çıktı sermayenin (C), emeğin (L) ve

² Literatürde pek çok yakınsama kavramı geliştirilmesine rağmen temelde iki tür yakınsama üzerinde durulmaktadır. Bunlar, beta (β) yakınsaması ve sigma (σ) yakınsamasıdır. β yakınsaması fakir bir ekonominin zengin ekonomiden daha hızlı büyümesi durumunda zayıf ekonominin, zengin ekonomiyi kişi başına gelir veya ürün açısından yakalamasıdır. σ yakınsaması ise ülkeler veya bölgeler arasında kişi başına gelirin dağılımının standart sapmasının zaman içerisinde azalmasıdır (Barro ve Sala-i Martin, 2004:461).

³ İlgili çalışmalardan bazıları için bkz. Baumol (1986), Barro ve Sala-i Martin (1992, 2004), Islam (1995).

teknolojinin (T) bir fonksiyonudur. Emek ve sermaye her yerde aynı üretkenliğe sahip ve sermayenin getiri oranı sabit ve ulusal faiz oranına eşittir. Emegin marjinal ürünü ise tam rekabet piyasasında ödenen ücrete eşittir. Bölgesel çıktı (i) teknolojik gelişmelerden, (ii) işçi başına kullanılan sermaye miktarındaki artıştan veya (iii) kaynakların yanlış tahsisindeki düzeltmelerden kaynaklanmaktadır (Edwards, 2007:210).

Teknik anlamda yakınsama olgusunun temel kaynağı ise Solow'un Neoklasik Büyüme Modeli'nin önemli bir varsayımı olan sermayenin azalan marjinal getiriye sahip olmasıdır (Islam, 1995: 1129). Ayrıca Solow modeline göre sermaye ve emek faktörleri, getirinin daha yüksek olduğu yerlere göç edebilmektedirler (Edwards, 2007: 210). Yakınsama süreci zengin ülkelerden, sermayenin getirisinin henüz yüksek olduğu gelişmekte olan (sermayenin kıt olduğu) ülkelere doğru bir sermaye akışının olduğunu ima eder. Yani uluslararası faiz oranı farklılıkları, sürecin işleyişine eşlik eder ve sermaye akımını tetikler. Ancak, uluslararası sermaye hareketleri zamanla faiz oranı farklılıklarının ortadan kalkmasına ve sonuçta ülkelerin reel büyüme oranlarının sıfıra doğru gitmesine ve birbirlerine yakınlaşmasına yol açar (Kibritçioğlu, 1998: 214).

Temel çıkış noktası ülkeler arası karşılaştırmalar olan yakınsama görüşünün bölgesel düzeyde de geçerli olduğu düşünülmüştür. Hatta Barro ve Sala-i Martin'e (2004) göre bölgeler arası yakınsamanın gerçekleşme ihtimali ülkeler arasındakine göre daha fazladır. Bunun nedenlerini Barro ve Sala-i Martin aşağıdaki şekilde özetlemişlerdir:

“Bölgeler arasında teknoloji, tercihler ve kurumlar arasında farklılıklar olsa da bu farklılıklar ülkeler arasında olanlardan daha küçüktür. Bir ülke içinde farklı bölgelerdeki firmalar ve hanehalkları aynı teknoloji imkanına ve genel olarak benzer kültür ve zevklere sahiptir. Dahası, bölgeler aynı merkezi hükümete bağlıdır ve bu nedenle benzer kurumsal düzenlere ve yasal sistemlere sahiptirler. Bu göreceli homojenlik, bölgelerin benzer durağan duruma yakınsama olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla bölgelerde mutlak yakınsama ülkelere nispeten daha olasıdır” (Barro ve Sala-i Martin, 2004:461).

Yakınsama öngörüsünü benimseyen bir başka yaklaşım da *ihracat temelli* teoridir. North (1955) bölgelerin kalkınma sürecinde ihracatın önemine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımda ekonomik aktiviteler iki kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi bölgenin

bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebilmesini sağlayan ve bölgenin net kazancını oluşturan ihracat aktiviteleridir. İkinci ekonomik aktivite türü ise ihracata dayalı temel ekonomik aktivitelerin tamamlayıcısıdır yani, hizmet teşvikleri ya da temel olmayan sanayi ya da yerleşik ekonomik faaliyetlerdir (Thomas, 1964: 424).

Bir bölgenin büyümesi sonucu yatırımlar yeni aktivitelere doğru yayılmaya başlar. Başlangıçta bu ekonomik faaliyetler yerel talebi karşılar. Ancak zamanla bunlardan bazıları ihracat endüstrisi haline gelir. Bunun sonucunda bölgenin ihracat yapısı giderek çeşitlenir ve bölgeler bir bölge olma kimliğini kaybeder. Sonuç olarak, uzun vadeli faktör hareketliliğiyle kişi başına düşen gelirin eşitlenmesini ve daha geniş bir üretim dağılımı beklenir (North, 1955: 258). Bu da bölgelerin giderek yakınsaması sonucunu doğurur.

Yakınsama görüşüne kaynaklık eden Neoklasik Büyüme Teorisi pek çok açıdan eleştirilmiştir. Bu eleştiriler neticesinde ekonomik kalkınmada ıraksama olgusunun yani bölgelerin gelişmişlik seviyeleri açısından birbirinden uzaklaşmasının daha yaygın olduğunu savunan teoriler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda yer alan teorileri Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Teorileri ve İçsel Büyüme Teorileri başlıkları altında sınıflandırmak mümkündür.

1.3.3. Kutuplaşmaya Dayalı Teoriler

Bölgesel kalkınma araştırmacıları arasında, yakınsama hipotezinin aksine bölgeler arası gelişmişlik farklarının artmaya eğilimli olduğunu savunan bir akım ortaya çıkmıştır. Bu akımın teorik yaklaşımına göre ekonomik gelişme her yerde birden aynı anda ortaya çıkmaz ve doğası gereği dengesiz bir yapıya sahiptir (Perroux, 1950; Hirschman, 1958). Bu kapsamda, literatürde büyük etki bırakmış iki temel teori olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Myrdal'ın (1957) Birikimli Nedensellik Teorisi (cumulative causation theory) diğeri ise Perroux'nun (1950) Büyüme Kutupları Teorisi'dir (growth pole theory). Hirschman, (1958), Friedmann (1967) ve Kaldor (1970) gibi ekonomistler de bu teorilerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Myrdal (1957), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki artan ekonomik eşitsizlikleri gözlemlemiş ve buradan hareketle bölgeler arasındaki serbest ticaretin nihai olarak bölgeler arası eşitsizliklerin giderek azalmasına yol açacağına ilişkin

neoklasik öngörüye karşı çıkmıştır. Myrdal'a göre ölçeğe göre artan getiriler, ilk önce sanayileşen bölgelerde ekonomik aktivitelerin kümelenmesine neden olmaktadır. Buna ek olarak büyüme, kendisini bir birikimli nedensellik süreci ile besleme eğiliminde olmaktadır. Her ne kadar az gelişmiş bölgeler düşük maliyetli emek gibi bir avantaj sunsa da bu faydaların çekiciliği sanayileşmiş bölgelerdeki yığılma ekonomileri avantajları ile engellenmektedir (Dawkins, 2003: 139).

Myrdal (1957) gelişmiş bölgelerin az gelişmiş bölgeler üzerinde birbirine zıt yönde iki etkiye sahip olduğunu ileri sürmüştür. *Yayılma etkisi* olarak adlandırılan olumlu etki yeniliklerin gelişmiş bölgeden az gelişmiş bölgelere yayılmasını ve gelişmiş bölgelerin az gelişmiş bölgelerin ürünlerine ihracat piyasası oluşturmasını temsil etmektedir. *Geri itme etkisi* adı verilen olumsuz etki ise, geri kalmış bölgeden gelişmiş bölgeye sermaye ve emek akışını ifade etmektedir ki bu gelişmiş bölgeden gelen olumlu etkilerin gücünü zayıflatan bir unsurdur.

Kaldor (1970), Myrdal'ı takip ederek onun teorisinin işleyiş mekanizmasını açıklamaya çalışmıştır. Kaldor modelinde daha yüksek büyüme oranına sahip bir bölge daha yüksek oranda bir verimlilik artışı ve daha düşük oranda bir etkin ücret artışına ve böylelikle daha yüksek oranda bir büyümeye sahip olmaktadır (İldırar, 2004: 60). Ayrıca artan verimlilik sayesinde, ihracata dayalı bir büyüme benimsendiği takdirde, ihracatta rekabet avantajı sağlanacaktır. Artan ihracat daha çok üretimi tetikleyecek ve nedensellik süreci döngüsel ve birikimli bir karaktere bürünecektir (Fujita, 2004: 9).

Büyüme Kutbu Teorisi'nin kurucusu Perroux'nun incelemelerinin (1950; 1950) odak noktası ise, firmalar ya da sektörler şeklinde ortaya çıkabilecek büyük ekonomik birimlerdir. Bu birimler ekonomik refahın temel unsuru olup bir itici güç (lider firma ya da endüstri) oluştururlar.

Perroux (1950: 95) analizlerinde mekan kavramını da kullanmaktadır. Burada geçen ekonomik mekan kavramı sınırları itibari ile belirsiz olmakla birlikte merkezci ve merkezkaç güçlerin etkisi altında olan bir kuvvetler alanıdır. Ekonomik alan kutup olarak görülen bu merkezlerden oluşur ve büyüme kutupları lider endüstri tarafından oluşturulur. Perroux'da kutup ve kutuplaşma kavramları İngiliz geleneğindeki kullanımından farklıdır (kutuplaşma söz konusu ise genelde iki kutup vardır). Fransız geleneği kullanımıyla Perroux'da kutuplaşma bir çeşit kümelenme ve yoğunlaşma

anlamına geldiğinden aynı anda birden fazla kutup olabilir (Hermansen, 1972: 21). Dolayısıyla ekonomik kalkınma dengesiz bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Dengesiz kalkınma görüşünü benimseyen bir başka ekonomist ise Hirschman'dır. Hirschman (1958) bölgesel kalkınmayı birbirlerine girdi-çıkı ilişkileri ile bağlı sektörlerin etkileşim süreci olarak görür. Bu ilişkiyi *geriye doğru bağlantılar* ve *ileriye doğru bağlantılar* kavramları ile açıklar. Belli bir firma için geriye doğru bağlantılar, diğer firmaların üretim sürecinde kullandıkları girdiler anlamına gelirken, ileriye doğru bağlantılar, daha sonra diğer yerel üreticiler tarafından diğer ürünlerin üretimi için ara ürün olarak kullanılan firmanın çıktısını ifade etmektedir (Hirschman, 1958:100).

Kutuplaşmaya dayalı görüşlere önemli bir katkı da Friedmann'dan (1967) gelmiştir. Friedmann (1967: 21) kalkınmayı bir yenilikçilik süreci olarak görmektedir ve ona göre kalkınma, nispeten az sayıdaki yüksek etkileşim potansiyeline sahip değişim merkezinde ortaya çıkmaktadır. Bu değişimler, Friedmann'ın merkez adını verdiği bölgelerde ortaya çıkar ve ekonominin mekansal sisteminde bu merkez bölgelere bağımlı çevre bölgeleri bulunur.

Friedmann'ın (1967) merkez-çevre modelinde, merkez bölgelerin çevre bölgeler üzerinde bir egemenliğini söz konusudur ve bu egemenlik kendi kendini besleyen bir süreç ile pekişmektedir. Merkez bölgeler, çevre bölgeler üzerinde; hakimiyet etkisi, bilgi etkisi, psikolojik etki, modernizasyon etkisi, bağlantı etkisi ve üretim etkisi olmak üzere altı geri besleme etkisine sahiptir.

Diğer kutuplaşmış modellerde olduğu gibi Friedmann'da da merkezden çevreye doğru doğal kaynak ve beşeri sermaye transferi söz konusudur (hakimiyet etkisi). Merkez bölgelerde artan nüfus, üretim ve gelir daha yüksek seviyelerde yeniliklere yol açarken (bilgi etkisi) gerçekleşen yenilikler gelecek yenilikler için de beklentileri yükseltmektedir (psikolojik etki). Diğer taraftan merkez bölgeler yenilikler aracılığıyla toplumda bulunan sosyal değerler, davranış kalıpları ve kurumların dönüşümüne yol açmaktadır (modernizasyon etkisi). Yenilikler, başka alanlara sağlayabileceği hizmetler için yeni pazarlar ve yeni pazar talepleri yaratarak diğer yenilikleri üretme eğilimindedir (bağlantı etkisi). Belli bir süre sonra merkezlerde uzmanlaşma artmakta ve bu ekonomik getirileri artırmakta ve böylelikle ölçek

ekonomileri ve kentleşme ekonomileri ortaya çıkmaktadır (üretim etkisi) (Friedmann, 1967: 24-26).

1.3.4. İçsel Büyüme Teorisinin Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Makro düzeyde veri setlerinin gelişmesi ile birlikte yapılan ampirik çalışmalarda ulusların ekonomik performansları ile yakınsama hipotezinin öngörülerinin uyuşmadığı gözlenmiştir. Barro (1991) yapmış olduğu incelemelerde yakınsamanın ülkelerin geneli için değil ancak kurumsal yapı anlamında benzer özelliklere sahip bazı ülke grupları için geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Sanayileşmenin belli bir yerde toplanması ve buralarda yığılma ekonomilerinin oluşması, beşeri sermayenin ve girişimcilerin söz konusu yerlere göç etmesine neden olmaktadır. Bu süreç az gelişmiş bölgeleri geride bırakarak gelişmiş bölgeler ile arasındaki kalkınma dengesizliklerini artırıcı bir etken olmuştur. Dolayısıyla bölgeler arasında bir yakınsama olacağı yerde bir ıraksama durumu söz konusu olmaktadır.

Diğer taraftan neoklasik modelde teknolojinin iktisatçılar açısından adeta bir kara kutu olarak görülmesi (Kibritçioğlu, 1998: 214), ekonomik büyüme açısından bu kadar önemli bir faktörün dışsal kabul edilip hakkında detaylı analizlere girilmemesi büyüme sürecini anlamada büyük bir boşluk bırakmıştır. Bu gelişmeler İçsel Büyüme Teorileri'nin çıkış noktasını oluşturmuştur. İçsel Büyüme Teorileri, Romer (1986; 1990), Lucas (1988), Barro (1991), Grossman ve Helpman (1994) gibi ekonomistlerin çalışmalarıyla şekillenmiştir.

Romer'in (1986) İçsel Büyüme Teorisi'ne göre çıktı; sermaye, emek ve (teknik) bilginin bir fonksiyonudur. Sermaye ve emek azalan verimler yasasına tabi iken bilgi için artan verimler söz konusudur. Bu modelde düşük gelirli bölgelerin gelişmiş bölgelerden daha hızlı büyümesini sağlayan otomatik bir mekanizma yoktur. Dolayısıyla yakınsamanın gerçekleşmesi zorunlu değildir.

Romer'e göre (1990: 74-75) bilgi, kamu mallarının bazı özelliklerine sahiptir. Bu açıdan bilgi genellikle kısmen dışlanabilir ve rakipsiz bir maldır. Rakipsizlik, yeni bir bilginin değerini düşürmeden birçok farklı koşulda ve defalarca kullanılabileceğini ima eder. Dışlanabilirlik ise teknoloji ve hukuk sistemleriyle ilgilidir. Bir malın sahibi,

başkalarının onu kullanmasını engelleyebiliyorsa, o mal dışlanabilir. Bilgi, yalnızca kısmen dışlanabilir ve dolayısıyla yayılımlara konu olur.

Uzun dönemde büyüme için teknoloji gerekli ancak yeterli değildir. Ayrıca teknolojinin yayılımına da ihtiyaç vardır. Çok yenilikçi bölgeler, teknoloji açığını artırarak yenilik yapmayan bölgelerin geride kalmasına neden olmaktadır. Öte yandan, taklit ve yayılma, bölgelerarası teknoloji açıklarını azaltmaktadır (Edwards, 2007: 217-218). Bu nedenle İçsel Büyüme Modelleri'nde dinamik bilgi dışsallıkları, teknolojik yenilikçiliğin ve dolayısıyla ekonomik büyümenin itici gücünü oluşturmaktadır (Henderson, 1995: 1067). Yeni bilgi ve yeniliklerin üretilmesi de Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yapılan yatırımın artmasıyla gerçekleşmektedir (Van Oort ve Lambooy, 2014: 478).

İçsel Büyüme Teorisinde üretim fonksiyonu, uzmanlaşma ve bilgi sermayesine yapılan yatırım nedeniyle ölçeğe göre artan getiri özelliği taşır. Teknolojik gelişme ve beşeri sermaye oluşumu model içinde içsel olarak belirlenir. Böylece Neoklasik Büyüme Teorisi'nde Solow artığı adını alan dışsal unsur, bilgi, teknoloji, Ar-Ge ve beşeri sermaye isimlerini alarak içselleştirilir (Gönel, 2010: 76).

İçsel büyüme teorisyenlerinden Lucas (1988) daha çok beşeri sermayeye vurgu yapmıştır. Beşeri sermayenin verimliliği, önemli ölçüde yakın çevrede bulunan diğer eğitimli işgücünün varlığına bağlıdır. Eğitim, tüm çalışanları daha üretken hale getirir, yeni teknolojiler daha fazla yeniliği kolaylaştırır ve bir kez yaratılmış olan bilgi, farklı birimler tarafından defalarca tekrar kullanılabilir. Ekonomik büyüme, toplumsal düzeyde var olan insan sermayesine ve bilgi yaratımına olan artan getirilerden gelir (Acs ve Sanders, 2014: 199).

1.3.5. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi

Ekonomik aktivitelerin nerede ve niçin ortaya çıktıkları konusu yani mekan faktörü ana akım iktisat literatüründe yaklaşık 1990'lı yılların başlarına kadar ihmal edilmiştir (Fujita vd., 1999). Ekonomik coğrafya araştırmaları ise iktisat teorisi içinde Krugman'ın deyimiyle en iyi durumda bile marjinal bir rol oynamıştır (Krugman, 1991: 397). Yeni İçsel Büyüme Modelleri de, mekânı açıklamalarının dışında bırakırken,

bölgesel kalkınma modelleri ve ekonomik coğrafya⁴ yaklaşımı ölçek ekonomilerini sıkça kullanmakla beraber özenli bilimsel bir yapı geliştirememiştir (Filiztekin, 2008: 27-28).

Krugman (1991: 484-485), öncü çalışmasında üretimin, niçin ve ne zaman diğer bölgeleri görece gelişmemiş bırakarak birkaç bölge üzerinde yoğunlaştığı sorusunu incelemesinin merkezine almıştır. Buna ilaveten yoğunlaşmaların yaşandığı merkezlerin dışında kalan bölgelerin niçin diğer bölgelerin üretim “merkezlerine” tarımsal tedarik sağlayan “çevre” rolü oynadığını sorgulamıştır.

Krugman’ın öncülüğünde gelişen yeni ekonomik coğrafya, bölgesel dengesizliklerin nedenlerini ve ekonomik aktivitelerin yığılmalarının coğrafi konumlanmalarını mikro temelli bir mekanizma ile genel denge çerçevesinde açıklayan ilk yaklaşım olmuştur (Fujita ve Mori, 2005; Gaigné ve Thisse, 2014). Mekansal iktisadın yeni bir kolunu temsil eden yeni ekonomik coğrafya, bir genel denge çerçevesi kullanarak, coğrafi alanda geniş bir yelpazedeki farklı ekonomik yığınlaşmaların oluşumunu açıklamayı amaçlamaktadır (Fujita ve Mori, 2005: 1).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımında mekansal yığılmalar açıklanırken bazı anahtar iktisadi terimler kullanılmaktadır (Fujita ve Krugman, 2004: 142). Bunlar; *genel denge analizi*, *taşıma maliyetleri*, (ölçeğe göre) *artan getiriler ve aksak rekabet*, *üretim faktörleri ve tüketicilerin mekansal hareketliliği* dir.

Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’ne göre ekonomik faaliyetlerin mekansal yoğunlaşmalarını, bu yoğunlaşmayı teşvik etme eğiliminde olan merkezci (centripetal) kuvvetler ile bu tür bir yoğunlaşmaya karşı çıkan merkezkaç (centrifugal) kuvvetler arasındaki etkileşim belirlemektedir (Krugman, 1991; Fujita ve Krugman, 2004; Fujita vd., 1999).

⁴ Yeni Ekonomik Coğrafya modelleri iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Buna karşılık, iktisadi coğrafya, daha çok, coğrafya, sosyoloji ve kentbilim ile ilgili bilim insanları tarafından geliştirilmişlerdir. İsim varsayım ve öngörülerinde benzerlikler olmasına rağmen iki yaklaşım yöntemsel olarak birbirinden ayrılır (Filiztekin, 2008: 28).

Tablo 1.1: Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Faktörler

Merkezcil Kuvvetler	Merkezkaç Kuvvetler
Pazar büyüklüğü etkileri (bağlantılar)	Hareketsiz faktörler
Yoğun işgücü piyasası	Arazi kiralari
Saf pozitif dışsal ekonomiler	Saf negatif dışsal ekonomiler

Kaynak: Krugman, 1998: 8.

Tablo 1.1'in sol tarafında listelenen merkezcil kuvvetler, dışsal ekonomilerin üç klasik Marshallgil kaynağıdır. Büyük bir yerel pazar hem geri bağlantıları (büyük pazarlara iyi erişimi olan alanlar ölçek ekonomisine tabi malların üretimi için tercih edilen yerlerdir) hem de ileri bağlantıları (büyük bir yerel pazar ara malının yerel üretimini destekleyerek bunları girdi olarak kullanan nihai mal üreticilerinin maliyetlerini düşürür) meydana getirir. Endüstriyel bir yoğunlaşma, özellikle de uzmanlaşmış beceriler için yoğun bir yerel işgücü piyasasını desteklemektedir, böylece işverenler daha kolay işçi bulur ve tam tersi de geçerli olur. Son olarak yerel bir ekonomik faaliyet yoğunlaşmasının, bilgi yayılımları yoluyla az ya da çok saf dış ekonomiler yarattığı söylenebilir (Krugman, 1998: 8).

Tablo 1.1'in sağ tarafında yer alan merkezkaç kuvvetlerden hareketsiz faktörler (toprak, doğal kaynaklar ve insan faktörleri) üretimin yoğunlaşmasını hem arz hem de talep yönüyle engel oluşturmaktadır. Arz açısından bazı üretim işçilerin bulunduğu yerde gerçekleşmelidir. Talep açısından ise dağınık faktörler dağınık bir pazar yaratır ve bazı üretim tüketicilere yakın bir konumda yapılmak istenebilir. Ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması yerel araziye olan talebi artırmakta, böylece arazi kiralalarını artıracak ve daha fazla yoğunlaşmaya engel teşkil edecektir. Aktivitelerin yoğunlaşması tıkanıklık gibi daha az ya da daha az saf dışı disekonomi üretebilir. Diğer taraftan ekonomik faaliyetlerin bir bölgede yoğunlaşması yerel araziye olan talebi artırmakta, böylece arazi kiralalarını artırmaktadır. Bu da yoğunlaşmanın önünde başka bir engel teşkil edecektir. Son olarak aktivitelerin yoğunlaşması tıkanıklık veya kalabalıklık gibi az ya da çok negatif saf dışsallık üretebilmektedir (Krugman, 1998: 8).

Krugman (1998; 1999) Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi'nin modellenmesinde teknik zorluklarla başa çıkmak için kullanılan, konunun özüne ilişkin 4 entelektüel hileyi (trick) Dizit-Stiglitz, Aysberg, Evrim ve Bilgisayar şeklinde

sloganlaştırmıştır. Krugman, modern ekonomi teorisinde geliştirilen yeni büyüme ve ticaret kuramlarının dikkat çeken unsuru olan Dixit ve Stiglitz tekелci rekabet modelini ödünç almıştır (Gaigné ve Thisse, 2014: 541). Dixit-Stiglitz modeli, "tekелci rekabet" ve "optimum ürün çeşitliliği" perspektifi içinde kurulmuştur. Bu model, malların üretimi ve onların çeşitliliği arasındaki ikilemi incelemektedir. Tüketim tarafından bakıldığında kentteki hane halklarının faydası; ticarete-konu olan malların tüketimine, alan veya konuta ve yerel malların çeşitliliğine bağlıdır (Küçüker, 2000: 28). Ekonominin üretim tarafında ise yerel olarak üretilen girdilerin çeşitliliği, tüketimdekine benzer etkiler yaratmaktadır. Yani kentteki üretimin düzeyi, işgücünün, mekanın ve uzmanlaşmış işgücü miktarının yanı sıra yerel olarak farklılaşmış girdi sayısına bağlıdır (Küçüker, 2000: 28).

“Aysberg” ise yeni ekonomik coğrafya modellerinin en önemli kavramlarından taşıma maliyetlerinin modele entegre edilmesinde kullanılan bir teknik çözümdür. Taşıma sektörünü diğer mal üreten sektörle birlikte ele alarak ekonomik coğrafyanın genel denge modelini geliştirmek oldukça karmaşık ve zor bir iştir. Daha da kötüsü, ulaşım maliyetleri, Dixit-Stiglitz modelinin önemli basitleştirici varsayımlarından biri olan sabit talep esnekliği ile çelişir. Her iki problem de ilk önce Samuelson (1954) tarafından ortaya atılan uluslararası ticaret teorisindeki bir varsayımla engellenebilir. Samuelson’a göre gönderilen herhangi bir malın bir kısmı nakliye esnasında "erir gider" yani taşıma maliyetleri gerçekte gönderilen malın içindedir. Yeni ekonomik coğrafya modellerinde, erime genellikle mesafe başına sabit bir oranda gerçekleşir; örneğin, yükün yüzde 1'i mil başına erimektedir. Böylece modelleme kolaylığı açısından, Dixit-Stiglitz piyasa yapısı ile aysberg taşıma maliyetleri arasında harika bir sinerji ortaya çıkmaktadır (Krugman, 1999: 146). Dolayısıyla yeni bir endüstri kolunun analize katılması önlenmekte ve iki yerleşim noktası arasındaki taşıma maliyetinin daima “güvertede teslim” fiyatının sabit bir oranda gerçekleşmesi sağlanarak, sabit talep esnekliği varsayımı korunmaktadır (Küçüker, 2000: 29).

Evrım sloganı Krugman (1999: 147) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır. Ekonomik coğrafya örneklerinde genelde çoklu denge ile karşılaşılır. Mesela, bir üreticinin diğer üreticilerin yerleştiği alana yerleşmeyi istediği durumda bu keyfi yaklaşımın nerede sonlanacağı yani ekonominin hangi noktada dengeye geleceği belirsizlik taşımaktadır. Yeni ekonomik coğrafya modelleri, üretim faktörlerinin

kademeli olarak daha yüksek reel getiri sağlayan yerlere doğru ilerlediği geçici bir hazırlık sürecini varsaymaktadır. Ancak bu tür bir dinamik süreç beklentilerin rolünü dışarıda bırakmaktadır. Burada aktörlerin strateji yerine yer seçimi kararları verdiği modelleri oyun gibi yorumlamak mümkündür. Dolyasıyla seçilecek yerler bir strateji haline gelir ve klasik statik beklenti analizleri yerine evrimci oyun teorisi analizleri yürütülmesi gerekmektedir.

Son olarak "bilgisayar" sloganı, yeni coğrafya kuramcılarının yüksek teknolojiye sayısal örnekler kullanma eğilimine işaret etmektedir. Ekonomik coğrafyanın en basit modelleri hariç hepsi genelde kâğıt ve kalem hesaplamalarının ötesine geçmektedir. Dolayısıyla bu analizler bilgisayar programları kullanılarak yapılabilir (Krugman; 1999: 147; Fujita ve Krugman, 2004: 143).

Yeni ekonomik coğrafya modelleri üçe ayrılmaktadır: merkez-çevre modelleri, bölgesel ve kentsel sistem modelleri ve uluslararası modeller (Fujita ve Mori, 2005: 3). İlk bakışta farklı alanlarda ayrı konularla ilgili gibi görünse de bu üç model de aslında aynı temel modelleme mimarisinin küçük varyasyonlarını temsil etmektedir. Bu da alanlarının birbirinden o kadar da farklı olmadığını göstermektedir (Fujita ve Krugman, 2004: 144).

1.3.6. Yaratıcı Sınıf Teorisi

Yaratıcı Sınıfın Yükselişi (The Rise of the Creative Class) adlı çalışması ile Richard Florida (2002a) beşeri sermaye ve bölgesel kalkınma literatürüne farklı bir bakış açısı getirmiştir. Florida'nın çalışmaları büyük ölçüde kentsel ekonomi ve yeni ekonomik coğrafya çerçevelerine dayansa da (Nathan, 2015:5) firmalar ve endüstriler arasındaki bilgi yayılımlarını vurgulamak yerine bir şehir veya bölgede yayılma ve yenilik yaratan yaratıcı bireylere odaklanması onun teorisini yığılma dışsallıkları literatüründen farklı yapmaktadır (Boschma ve Fritsch, 2009:392).

Lucas (1988), Jacobs'un (1969) ve Romer'in (1986) çalışmalarını takip ederek, bilginin sanayilerden ziyade insanlarda somutlaştığını ve yüksek eğitimli bireylerin yoğunlaşmasından kaynaklanan beşeri sermaye dışsallıklarının, ekonomik büyüme ve gelişmedeki ana güdüleyici güç olduğunu öne sürmüştür (Florida vd., 2008: 618; Mellander ve Florida, 2014:219). Beşeri sermayenin, ulusal düzeyin yanı sıra bölgesel

kalkınmada da merkezi bir rol oynadığı çeşitli çalışmalar (Glaeser vd., 2001) tarafından ampirik bir şekilde ortaya konmuştur. Buradan hareketle Florida (2002a; 2003) dikkatini beşeri sermayeye yoğunlaştırmıştır. Ancak Florida, beşeri sermaye konusuna öncüllerinden farklı bir yaklaşım sergilemiştir.

Bu farklılık iki önemli konu etrafında gelişir. Bunlardan ilki beşeri sermayenin nasıl ölçülmesi gerektiğidir. Beşeri sermayenin geleneksel ölçümü, üniversite ve lisansüstü mezunlarının nüfus içindeki payı olarak ifade edilen eğitime katılıma dayanmaktadır. Florida ise bu ölçümün bazen beşeri sermayeyi tam olarak yansıtmayabileceğini belirtmiştir. Ona göre mesleklere dayalı bir ölçüm daha sağlıklı olacaktır. Çünkü meslek, eğitimin beceri ve işgücü verimliliğine dönüştürüldüğü mekanizmadır (Florida vd., 2008:619). Florida'ya (2002a) göre büyümenin temelinde inovasyon ve yaratıcılık yatmaktadır. Bu nedenle mesleğe dayalı bir ölçüm ile yaratıcı işlerde çalışan kişilerden oluşan yaratıcı sınıfın ölçülmesi gerekmektedir.

Florida (2002) üç çeşit yaratıcılık tanımı yapmaktadır; (i) teknolojik yaratıcılık veya inovasyon, (ii) ekonomik yaratıcılık veya girişimcilik ve (iii) sanatsal veya kültürel yaratıcılık. Bu üç tür yaratıcılık birbirine bağımlıdır ve birbirlerini güçlendirir. Yaratıcı sınıf ise Florida'ya (2003: 8) göre iki alt gruba ayrılmaktadır: yaratıcı çekirdek ve yaratıcı profesyoneller. Yaratıcı çekirdek grubu bilim adamları, mühendisler, üniversitedeki profesörler, şairler, yazarlar, oyuncular, tasarımcılar ve mimarların yanı sıra modern toplumun düşünce önderleri, tink-tank araştırmacıları ve analistler gibi bir dizi meslek grubuna ait kişiler tarafından oluşturulmaktadır. Bu grubun üyeleri, hali hazırda transfer edilebilir ve yaygın bir şekilde kullanılabilir yeni formlar ya da tasarımlar üretirler; pek çok alanda uygulanabilen teori ya da stratejiler geliştirirler. Yaratıcı profesyoneller ise geniş bir alanda yüksek teknoloji sektörlerinde bilgiye dayalı işlerde ve finansal hizmetlerde çalışanları, hukuk ve sağlık profesyonellerini ve üst düzey yöneticileri kapsamaktadır. Bu kişiler belirli problemleri çözmek için karmaşık bilgi birikimine dayalı yaratıcı problem çözme ile uğraşırlar.

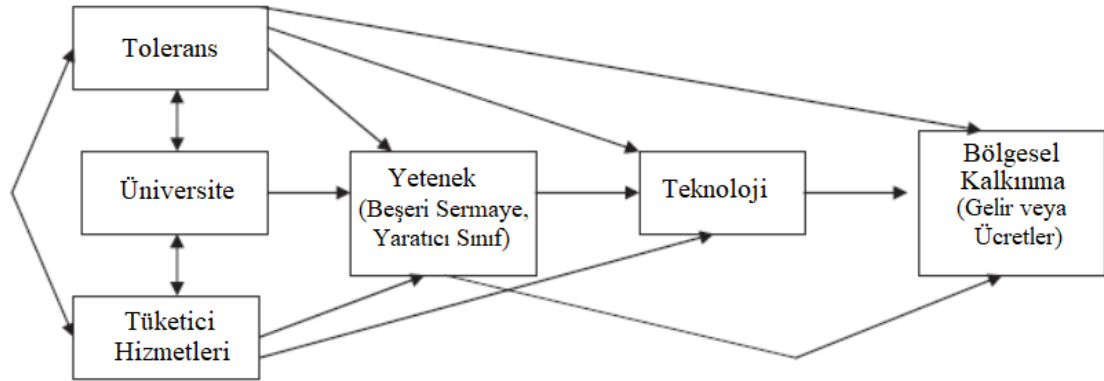
Florida'nın analizindeki ikinci önemli husus ise beşeri sermayenin coğrafi dağılımını etkileyen faktörlerdir. Çoğu ekonomist, beşeri sermayeyi, bir doğal kaynağın yaptığı gibi bir yere ait olan ya da bahşedilmiş bir stok değişken olarak kavramlaştırır. Ancak gerçekte, beşeri sermaye bir akımı ifade eden yerini değiştiren ve taşınabilen son

derece hareketli bir faktördür (Florida vd., 2008:619). Bu noktada Florida (2002a) beşeri sermaye içerisinde yer alan yaratıcı insanların neden bazı şehirlerde diğerlerine göre daha fazla kümелendiğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Beşeri sermayenin dağılımında Glaeser ve çalışma arkadaşlarına (Glaeser vd., 2001) göre başlangıçta üniversitelerin varlığı kilit rol oynamaktadır ve bu etki zamanla birikimli bir şekilde kendi kendini güçlendirmektedir. Diğer bir faktör ise, imkan ve kolaylıkların mevcudiyetidir. Bu kolaylıklar yükseköğrenim görmüş, yüksek beceri sahibi kişilerin ilgisini çekmekte ve onları belli bir yerleşim yerinde tutmada rol oynamaktadır (Florida vd., 2008: 616). Florida'nın yaklaşımında ise, 'hoşgörü' ve 'çeşitliliğe açık olma' önemlidir (Florida, 2002a, b, c). Yaratıcı Sınıf Teorisi'ni, mülakat ve odak grup çalışmalarından elde ettikleri sonuçlar üzerine kuran Florida, çalışmaları sonucunda yaratıcı sınıf olarak adlandırdığı kesimin yaşamak için seçtikleri yer tercihinde hem ekonomik hem de yaşam tarzından kaynaklanan sebeplerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre yaratıcı sınıf, daha toleranslı/hoşgörülü, çeşitliliğe ve yeni fikirlere açık yerleri seçmektedir (Florida, 2002a: 223).

Bu tespitlerinin ışığında Florida yaratıcılık temelli bölgesel kalkınma yaklaşımını *ekonomik kalkınmanın 3T'si* olarak ifade ettiği 3 faktöre bağlamaktadır. Bunlar; Teknoloji (Technology), Yetenek (Talent) ve Toleranstır (Tolerance). “Her biri bir gereklilik ancak kendi başına yetersiz durumdadır: Bir yerin (bölgenin) yaratıcı insanları çekmek, yenilik yaratmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için her üçüne de sahip olması gerekir” (Florida, 2002a: 249).

Şekil 1.1: Bölgesel Kalkınmanın Yol Modeli

Kaynak: Florida vd., 2008.

Şekil 1.1 Florida'nın kalkınmanın 3T'sini içeren bölgesel kalkınmanın yol modelini göstermektedir. Söz konusu model bölgesel kalkınmayı bir ilişki sistemi olarak görmektedir. Model beşeri sermaye, yaratıcı sınıf, teknoloji, hoşgörü (tolerans) ve bölgesel kalkınma arasındaki bağımsız ilişkileri test etmeye imkan vermektedir. Üniversiteler, tüketim imkanları, ve hoşgörü bölgesel kalkınma üzerinde doğrudan ve eğitilmiş kişiler üzerine etkileri aracılığıyla dolaylı olarak rol oynamaktadır (Florida vd., 2008: 22)

Yaratıcı Sınıf Teorisi son dönemlerin en çok tartışılan bölgesel kalkınma teorilerinden biri olmuştur. Florida'nın yaklaşımı değişkenler arasında doğabilecek karşılıklı nedensellik ilişkisini ekonometrik olarak incelemeye imkân vermiştir (Nathan, 2015) Diğer eleştiriler ise yaratıcı sınıfın tanımlanmasındaki bazı belirsizlikleri ve çalışmalarındaki kanıt yetersizliklerini hedef almıştır (Markusen, 2006).

1.4. BÖLGESEL KALKINMANIN DİNAMİKLERİ

Beşeri sermaye ve bilgi dışsallıklarının kalkınmadaki kilit rolü İçsel Büyüme Teorileri'nde özellikle vurgulanmış ve takip eden süreçte yeni ekonomik coğrafya ve yaratıcı sınıf yaklaşımları gibi diğer bölgesel kalkınma teorilerinde de geniş bir şekilde kabul görmüştür. Bölgesel bağlamda bir yayılım (taşma) etkisi (spillover effect) yaratan

bu dışsallıklar bazı kanallar üzerinde daha etkili bir şekilde gerçekleşmektedir. İnovasyon (yenilikçilik) ve girişimcilik kavramları ise bu kanalların en etkililerindendir.

Çalışmanın bu kısmında bölgesel kalkınmanın doğasının daha iyi anlaşılması ve çalışmanın konusunu oluşturan kültürel çeşitlilik ile olan ilgililikleri nedeniyle dışsal ekonomiler ve bilgi yayılımları kavramlarının açıklanması uygun görülmüştür.

1.4.1. Dışsal Ekonomiler (Yığılma Ekonomileri)

Kuruluş yeri faktörü olarak dışsal ekonomiler, firmaların neden belirli yerlerde toplanma ve yığılma eğiliminde olduklarını açıklamaktadır (Küçüker, 1998: 44). Yığılma ekonomileri olarak da adlandırılan dışsal ekonomiler terimi “ekonomik aktivitelerin bir yerde konumlanmasından dolayı ortaya çıkan maliyet düşüşleri” şeklinde tanımlanabilir (Cohen ve Paul, 2009: 101).

İlk olarak Marshall, kentlerin, işgücü piyasasının bir araya toplanmasına, girdi paylaşımına ve bilgi yayılımlarına imkan vererek üretkenliği arttırdığını ileri sürmesiyle, yığılma ekonomilerinin dikkatli bir ekonomik analizini sunmuştur (Rosenthal ve Strange, 2003: 377). Aslında Von Thünen ve Weber gibi kuruluş yeri kuramcıları da ekonomik aktivitelerin ve firmaların coğrafi olarak belli bölgelerde toplanmasının nedenlerini incelemişlerdir. Ancak Marshall’ın kuruluş yeri kuramcılarından farkı, endüstrilerin taşıma maliyeti gibi iç maliyet unsurlarıyla ilgisi olmayan nedenlerle de bir araya gelebileceğine dikkat çekmesidir. Ona göre firmalar, çok sayıda başka firmalara yakınlıktan kaynaklanan dışsal ekonomilerden yararlanmak için kümelenebilirler (Dawkins, 2003: 154).

Gerek aynı sektörden gerekse farklı sektörden firmaların bir arada toplanmasının getirdiği pek çok avantaj söz konusudur. Bu avantajları; geniş tesis büyüklüğü, gelişmiş ve uzmanlaşmış hizmetlerin varlığı, sabit sosyal sermayenin mevcudiyeti (mesela altyapılar), vasıflı işgücünün ve yönetim uzmanlığının varlığı ve geniş ve uzmanlaşmış ara ürünler mal piyasası nedeniyle üretim maliyetlerinin düşürülmesi şeklinde özetlemek mümkündür (Capello, 2015: 19).

Ohlin, yığılma ekonomilerini; yerelleşme ekonomileri (localization economies) ve kentleşme ekonomileri (urbanization economies) olarak kategorize etmiştir. Yerelleşme ekonomileri bir firmanın içinde bulunduğu endüstrinin genişlemesinden

kaynaklanan faydalar nedeniyle firmaların kümelenmesi ile ortaya çıkarken kentleşme ekonomileri ise bir kentin genişlemesinin firmalara, çeşitli sektörlerden firmaların birbirine yakın olmasına imkan tanıdığı için fayda sağladığında ortaya çıkmaktadır (Cohen ve Paul, 2009: 101).

Isard'ta (1956) da rastlanan ve kent ekonomisi literatüründe bir standart haline gelen bu ayrımın yanında yığılma ekonomileri, yeni ekonomik coğrafya literatürü kapsamında statik (durağan) ve dinamik dışsallıklar bağlamında ele alınmaktadır (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 199). Burada statik dışsallıklar ile yerleşme ve kentleşme ekonomileri kastedilirken dinamik dışsallıklar kavramı Marshall-Arrow-Romer (MAR), Jacobs ve Porter dışsallıklarını veya yığılma ekonomilerini ifade etmektedir.

Statik yığılma ekonomileri maliyetler üzerinde bir defa olmak üzere ortaya çıkan olumlu dışsal ekonomilerdir. Dinamik yığılma ekonomileri ise, yığılma faktörlerinin endüstrideki maliyetleri azaltma yönünde sürekli etki yapması, olarak anılır (Karaalp, 2008: 82).

1.4.1.1. Statik Dışsallıklar

Statik dışsallıklar bağlamında iki tip dışsal ekonomi ele alınmaktadır. Bunlar yerleşme ve kentleşme ekonomileridir. Yerleşme ekonomileri dinamik dışsallık açısından MAR dışsallıklarına karşılık gelirken kentleşme ekonomileri ise Jacobs dışsallıklarına karşılık gelmektedir.

1.4.1.1.1. Yerleşme Ekonomileri

Belirli bir endüstride üretimin artması sonucu, bu endüstri içindeki firmaların maliyetlerinde meydana gelen azalmayla ortaya çıkan yararlar yerleşme ekonomileri olarak tanımlanabilir. Burada firma için dışsal fakat endüstri için içsel yararlar söz konusudur ve endüstrinin ölçeğinin artması sonucu ortaya çıkan uzmanlaşma kazançlarından yararlanır. Bu yararlanmanın tam olarak gerçekleşmesinde mekansal yakınlık gerekli bir koşuldur (Küçüker, 1998: 44-45).

Yeni ve olgunlaşmamış endüstrilerdeki firmalar için endüstriyel uzmanlaşmanın gerçekleştiği kentler, bir çeşit küvez ortamı veya süreci fonksiyonu

görmektedir. Başlangıçtaki bebek endüstrisi safhası aşıldıktan sonra olgunlaşma aşamasına gelindiğinde, ürün devreleri hipotezi doğrultusunda standartlaşmış ürünler için yeniden büyük ölçekli üretime uygun ortama girilmektedir (Küçüker, 1998: 47).

Henderson ve çalışma arkadaşlarının (1995:1069) bulgularına göre özellikle yeni yüksek teknolojiye sahip sanayilerin endüstriyel çeşitlilik geçmişi olan şehirlerde kök salma olasılığı yüksektir. Yeni ürünler, çeşitlenmiş yetenek havuzuna sahip geniş ve çeşitliliği yüksek metropol alanlarda geliştirilirken (kentleşme ekonomileri) olgunlaşmış ürün grupları üretimi ücretlerin ve arazi maliyetlerinin düşük olduğu daha küçük ve daha uzmanlaşmış metropol alanlara (yerelleşme ekonomileri) yerleşme eğilimindedir. Henderson ve diğerlerine göre bu olgu ürün devreleri hipotezine uymaktadır.

1.4.1.1.2. Kentleşme Ekonomileri

Bir kentteki bütün ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasından veya kentin boyutundan kaynaklanan dışsallıklar, kentleşme ekonomileri olarak bilinir (Rosenthal ve Strange 2004:2124). Kentleşme ekonomilerini ortaya çıkaran nedenler ile yerelleşme ekonomilerini ortaya çıkaran nedenler benzerdir. Ancak, kentleşme ekonomileri için firmaların aynı endüstride bulunma şartı yoktur. Kentleşme ekonomilerinin ortaya çıkması için aynı coğrafi alanda birbirinden farklı endüstrilerin faaliyet göstermesi gerekmektedir (Kıymalıoğlu, 2005: 76). Bu doğrultuda literatürde genel olarak kentleşme, kentteki toplam istihdam tarafından temsil edilirken yerelleşme, endüstrideki istihdam tarafından ifade edilir (Rosenthal ve Strange 2004: 2134).

Tablo 1.2: Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomileri Arasındaki Farklılıklar

Yerelleşme Ekonomileri	Kentleşme Ekonomileri
Belli bir sanayinin büyümesiyle oluşmaktadır. Bu sebeple endüstriye özgü yığılma ekonomileri olarak adlandırılmaktadır.	Metropoliten alanda ekonominin bütün olarak büyümesiyle oluşmaktadır. Bu sebeple kente özgü yığılma ekonomileri olarak adlandırılmaktadır.
Dışsallıklar aynı endüstriye ait firmaların bir bölgede toplanması ile artmaktadır.	Dışsallıkları farklı endüstrilerin mekânsal toplanması ile ilgilidir.
Firma düzeyinde dışsal, fakat endüstri düzeyinde içseldir.	Hem firma hem de endüstri düzeyinde dışsaldır.
Bölgesel uzmanlaşmayı içermektedir.	Bölgesel çeşitlenmeyi içermektedir.

Kaynak: Ekinci, 2013: 125.

Dışsal ekonomiler başlangıçta pozitif yararlar sağlarken ilerleyen süreçte bazı negatif etkiler doğurabilmektedir. Firmaların belirli bir coğrafi alanda yığılmaları ve ekonomik faaliyetlerin belli bir yoğunluğa ulaşması ile zamanla aşırı kalabalıklaşma sonucu çeşitli olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin arsa maliyetlerinin artması, kiraların yükselmesi, işgücünün pahalı hale gelmesi, çevre kirliliğinin artması, çevre kirliliği ve planlama sorunları negatif dışsal ekonomilere yol açmaktadır. Bu durumda o kent ya da sanayi bölgeleri artık firmalar için çekiciliğini kaybeder (Eser ve Köse, 2005: 103).

1.4.1.2. Dinamik Dışsallıklar

Dinamik dışsallıklar, uzun vadeli ilişkiler ve tarih içinde süregelen etkileşimler ile geliştirilen yerel bilgi birikiminden kaynaklanır. Bu birikim yerel firmalara Marshall'ın "ticaretin sırları" diye tabir ettiği faydalı bir bilgi stoku oluşturur (Henderson vd., 1995: 1083). Dinamik dışsallıkların analizinde kentler çok önemlidir. Birkaç yıl önce bir şehirde gerçekleştirilen bir sürü aktivite o şehrin günümüz verimliliğini doğrudan etkileyebilir. Bir bakıma, kentsel alanlar, yöneticilerin ve çalışanların sürekli olarak becerilerine bir şeyler kattığı okullar olarak düşünülebilir (Rosenthal ve Strange, 2004: 2139). Lucas (1988) da şehirlerin, dışsallıkların doğasını ve kapsamını incelemek için doğal bir laboratuvar olduğunu söyler. Bir yerde harcanan zaman arttıkça, yerel iş bağlantıları ve Marshall'ın "ticaretin sırları" bilgisi artacaktır. (Rosenthal ve Strange, 2004: 2139).

Dinamik dışsallık yaklaşımları iki açıdan birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Yaklaşımlar ilk olarak bilgi yayılımlarının endüstri içinden ya da diğer endüstrilerden geldiği görüşüne göre, ikinci olarak ise yerel rekabetin bu bilgi yayılımlarının büyüme üzerindeki etkisini nasıl etkilediğine ilişkin öngörülerde farklılık gösterirler (Gleaser vd., 1992: 1130). Bir sonraki kısımda ayrıntıları açıklanacak olan MAR, Jacobs ve Porter dışsallıklarının genel hatlarıyla karşılaştırılması Tablo 1.3'de yer almaktadır.

Tablo 1.3: Dinamik Dışsallıkların Karşılaştırılması

Yayılımın Kaynakları	MAR	Jacobs	Porter
Uzmanlaşma	+	-	+
Çeşitlilik	-	+	-
Rekabet	-	+	+

Kaynak: Beaudry ve Schiffauerova, 2009: 320.

1.4.1.2.1. MAR Dışsallıkları

Mekansal olarak yoğunlaşmış bir sektördeki firmalar arasındaki bilgi yayılımı ile karakterize edilen dışsallıklar genellikle Marshall-Arrow-Romer (MAR)⁵ dışsallıkları olarak bilinmektedir (McCann ve Van Oort, 2009: 20). Marshall (1890), Arrow (1962) ve Romer'in (1986) çalışmalarıyla oluşan modele göre, bilgi, ağırlıklı olarak endüstriye özgüdür. Bu sebeple, aynı endüstri içindeki firmalar arasında bilgi yayılımları ortaya çıkabilir ve bu sadece belirli bir endüstrinin bölgesel yoğunlaşmaları ile desteklenebilir. Bu endüstri içi yayılımlar "yerelleştirme" veya "uzmanlaşma" dışsallıkları olarak kabul edilmektedir (Van der Penn, 2004: 594).

Marshall'ın görüşü, bir şehirde bir endüstrinin yoğunlaşmasının, firmalar arasındaki bilgi yayılımına ve dolayısıyla o endüstrinin ve o şehrin büyümesine yardımcı olduğunu iddia etmektedir. Bunun iyi bir örneği olarak Silikon Vadisi'ndeki bilgisayar sektörü gösterilmektedir. Casusluk, taklit ve yüksek vasıflı emeğin firmalar arası hızlı bir şekilde hareketi yoluyla, fikirler komşu firmalar arasında hızla yayılır (Glaeser vd., 1992: 1127).

MAR dışsallıkları, ayrıca Schumpeter'in büyüme için yerel monopolün yerel rekabetten daha iyi olduğu savını destekler. Çünkü yerel monopoller fikirlerin başkalarına akışını kısıtlar ve böylece dışsallıkların yenilikçiler tarafından içselleştirilmesini sağlar. Dışsallıklar içselleştirildiğinde inovasyon ve büyüme hızlanır (Glaeser vd., 1992: 1127).

⁵ Marshall'ın dışsal ekonomiler kavramına bilgi unsurunu katması; Arrow'un (1962) geliştirdiği yaparak öğrenme kavramı ve Romer'in (1986) artan getiriler ve İçsel Büyüme Teorisi'ne ilişkin görüşlerinin aynı doğrultuda birbirini destekleyen yaklaşımlar olması bu dışsallık türünün MAR kısaltmasıyla anılmasına neden olmuştur (Küçüker, 1998).

1.4.1.2.2. Jacobs Dışsallıkları

Jacobs, çeşitliliği yığılma ekonomilerinin ana kaynağı olarak görür ve MAR ve Porter'dan farklı olarak en önemli bilgi transferinin içinde bulunulan endüstri dışından geldiğine inanmaktadır (McCann ve Van Oort, 2009: 19). Uzmanlaşmaya kıyasla endüstriyel çeşitlilik büyüme için daha elverişlidir çünkü çeşitlilik arz eden şehirlerde farklı fikirler arası alışveriş daha fazladır. (Glaeser vd., 1992: 1128-1132).

Ekonomide farklı sektörlerden etkileşimler sonucu ortaya çıkmış çok sayıda inovasyon örnekleri bulmak mümkündür. Jacobs, bilinen örneğinde New York'un sutyen endüstrisinin iç çamaşırı endüstrisinden değil kadın terzilerinin yeniliklerinden evrimleştiğini belirtmiştir (Rosenthal ve Strange, 2004: 2134). Finansal hizmetlerin doğuşu, bankacılık endüstrisi tarafından değil New York tahıl ve pamuk tüccarlarının ulusal ve uluslararası finansal işlemlere olan ihtiyacı görmesi sonucunda ürettikleri çözümler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde bir finansal kiralama tekniği olan leasing, kendi işlerini yürütürken finansman bulmakta zorlanan San Francisco'daki bir gıda firması tarafından bulunmuştur (Glaeser vd., 1992: 1132). Bu ve benzeri örnekler ekonomik büyüme ve yenilikler açısından uzmanlaşmanın yanı sıra çeşitliliğin önemini ortaya koymaktadır.

Jacobs'da ([1961] 2015) çeşitlilik vurgusu sadece endüstriyel çeşitliliğe özel olmayıp çok geniş kapsamlıdır: *“Şehirlerin ne türden olursa olsun ürettiği çeşitlilik, şehirlerde çok fazla insanın birbirine çok yakın olmasından ve bu insanların çok farklı beğenilere, becerilere, ihtiyaçlara, kaynaklara, uğraşlara sahip olmasından kaynaklanır”* (Jacobs, 2015:169). Bu çeşitlilik şehirlerdeki ekonomik canlılığın temelini oluşturur: *“Şehirler çeşitlilik üretir ve her türden yeni girişimin ve fikrin bire kırk vereceği yerlerdir. Üstelik büyük şehirler muazzam miktarda ve çeşitlilikte küçük işletmenin de doğal yuvasıdır”* (Jacobs, 2015: 167).

Dinamik dışsallıklardaki görüş ayrılıklarından bir diğeri olan rekabet ve tekelleşme bahsinde ise Jacobs rekabetten yana taraf almaktadır. Ona göre *“Tekeller, şehirlere bilinçli olarak zarar vermekte ve ekonomilerinin başarabileceklerini baskılamaktadır. Tekellerin zararlarından en belirginini fahiş fiyatlardır. Tekellerin dezavantajlarından en hafifi ise alternatif metod, ürün ve hizmetlerin gelişimini önlemesidir”* (Aktaran: Glaeser vd., 1992: 1132).

1.4.1.2.3. Porter Dışsalıkları

Porter (1990) da MAR'da olduğu gibi uzmanlaşmış ve coğrafi olarak yoğunlaşmış endüstrilerin büyümeyi uyaracağını ileri sürmektedir. Fakat O, yerel monopole karşı olarak yerel rekabetin yeniliklerin hızlı bir şekilde benimsenmesini sağladığını belirtmektedir (Glaeser vd., 1992: 1128). Aynı endüstride gerçekleşen güçlü rekabet firmaları inovasyon yapmaya teşvik eden önemli bir faktördür. Bu inovasyon sırasında teknik ilerleme ve verimlilikte büyüme hızlanmaktadır (Beaudry ve Schiffauerova, 2009:319). Rekabet bir taraftan yenilikçiliği gerçekleştiren firmanın getirisini düşürmesine rağmen, aynı zamanda yenilik yapma baskısını da artırmaktadır. Bu bağlamda Porter ikinci etkinin daha önemli olduğunu öne sürmektedir (Aktaran: Ildırrar, 2004: 105).

Porter, yüzlerce firmanın bir arada yenilik konusunda rekabet ettiği İtalyan seramik ve altın takı endüstrilerini örnek vermiştir. Porter dışsallığı coğrafi olarak uzmanlaşmış rekabetçi endüstrilerin olduğu şehirlerde maksimum olmaktadır. (Glaeser vd., 1992:1128).

1.4.2. Bilgi Yayılımları (Taşmaları)

İçsel Büyüme Teorisi'ne göre bilgi, kısmen veya bazen tamamen *gizli bir kamusal mal* niteliğindedir. Başka bir deyişle, bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine rakip olmama ve kimsenin dışlanamaması söz konusudur (Kibritçioğlu, 1998: 215). Bu özelliği sayesinde bilgi, ekonomik birimler arasında yayılıma konu olan bir faktördür.

Dışsallık literatüründe geçen bilgi kavramı Arrow'un (1962) bahsettiği ekonomik bilgiye dönüştürülmüş bilgidir. Daha geniş anlamda yayılıma konu olan bilgi türlerini, bilimsel bilgi (ilkeler), teknolojik bilgi (tasarım) ve girişimsel (işletme) bilgi olarak sınıflandırmak mümkündür (Karlsson ve Grasjö, 2014: 417).

Bilgi ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir başka konu ise onun örtülü doğasıdır. Bilgi hem açık hem de örtülü nitelikte olabilir. Açık bilgi (kitaplar, araştırmalar, patentler) kolayca kodlanabilir, biçimlendirilebilir ve yazıya dökülebilirlerken, örtük bilgi (beşeri sermaye formunda bilgi ve tecrübe) doğası gereği, kodlanamaz niteliktedir ve kolayca yazıya dökülemez (Audretsch ve Feldman, 2004: 6). Açık bilgi, diğer

kullanıcılara aktarılabilir veya piyasada satılabilirken örtük bilgi, kişisel etkileşim veya emek hareketliliği şeklinde aktarılabilir (Van Oort ve Lambooy, 2014: 478).

Griliches (1992: 36-37), bilgi yayılımlarını kısaca “benzer şeyler üzerine çalışmak ve böylelikle birbirinin araştırmasından çok faydalanmak” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bu tanım daha çok MAR dışsallıklarını çağrıştırmaktadır. Oysaki Jacobs’un (1969) ortaya koyduğu gibi farklı alanlarda çalışanlar arasında da bilgi yayılımları söz konusudur.

Genel olarak, bir bölgede bir ekonomik birim tarafından üretilen yeni bilgiler, zamanla aynı bölgedeki ve diğer bölgelerdeki ekonomik birimlere geçme eğilimindedir. Bilgi yayılımları, planlı bir şekilde veya kendiliğinden gerçekleşmiş olmasına bakılmaksızın bilgi akışlarını tarif etmek için literatürde yaygın bir şekilde kullanılan bir kavramdır (Karlsson ve Grasjö, 2014: 414).

Fallah ve İbrahim’e göre ise (2004:8) yayılımlar bilginin başkalarına kasıtsız olarak aktarılmasıdır. Ekonomik birimler arasındaki her etkileşim, bilgi alışverişi potansiyeli barındırır. Eğer bilgi, başka bir kişiye veya kuruma bilinçli olarak aktarılırsa bu durum bilgi transferi olarak adlandırılır. Diğer taraftan amaçlanan sınırın dışındaki her bilgi alışverişi yayılımdır.

Bilgi yayılımı tanımlarında görülen bir diğer önemli husus, mekansal/coğrafi yakınlık konusudur. Breschi ve Lissoni’ye (2000: 1) göre bilgi yayılımları, bilgi kaynaklarının yakınında bir arada faaliyet gösteren firmaların, bu kümelenmelerden uzak başka yerlerde bulunan rakip firmalardan daha hızlı yenilikler geliştirmelerine imkan veren "mekanla sınırlanmış bilgi dışsallıkları" olarak tanımlanabilir.

Mekansal yakınlık, bilgi yayılmalarının gerçekleşmesi için önemlidir. Zira uzaklık, bireyde somutlaşmış örtük bilginin aktarımını kısıtlar. Von Hippel (1994) örtük bilginin ya da kendi deyiimiyle yapışkan bilginin, en iyi yüz yüze kurulan ve sıklıkla tekrarlanan etkileşim ile aktarıldığını belirtmiştir. Diğer taraftan, yakınlık her zaman etkileşim anlamına gelmeyebilir ve etkileşim de mutlaka pozitif yayılmalar anlamına gelmeyebilir. Firmalar bilgi absorbe edebileceği gibi onu kaybedebilirler de dolayısıyla bu iki etkinin net sonucunun ancak pozitif olması durumunda firma diğer firmalara yakın olmayı mantıklı bulabilir (Mariotti vd., 2010: 522). Ekonomik birimler

arasında daha gelişmiş türde etkileşimler güven üzerine kuruludur ve yakınlık güvenin oluşmasını kolaylaştırır (Breschi ve Lissoni, 2001).

Bilgi yayımları birkaç farklı kanal üzerinden gerçekleşebilir. Patent satın alınması, mal ve hizmet satın alınması veya çalışanlar arası etkileşimler bilgi yayımlarının temel kaynaklarıdır (Karlsson ve Grasjö, 2014: 415). Çoğunlukla bilgi insanlarda vücut bulmuş olduğundan, bilgi yayımlarının kısmen, ilgili eğitim, beceri ve deneyime sahip insanlar arasındaki etkileşimin bir fonksiyonu olduğu kabul edilebilir. Tedarikçiler ve / veya müşterilerle olan ilişkiler de bilgi yayılımı için potansiyel kanallardır (Karlsson ve Grasjö, 2014: 423). Krugman (1993: 53), bilgi akışlarının görünmez olduğunu çünkü arkalarında onları ölçmeye yarayacak herhangi bir iz veya kanıt bırakmadıklarını ileri sürmüştür. Jaffe ve diğerleri (1993: 578) ise, bilgi akışlarının izinin patentlerde ve onlara yapılan atıflarda sürülebileceğini belirtmiştir. Çünkü patentler, mucitleriyle ilgili ayrıntılı coğrafi bilgi içerdiğinden, bu izin nereden kaynaklandığı incelenebilir.

İçsel Büyüme Modelleri'nde bilginin ekonomik birimler arasında yayıldığı ve bunun ekonomik büyümeyi etkilediği kabul edilmiş ancak bu yayımların nasıl gerçekleştiği detaylı bir şekilde incelenmemiştir (Acs, vd., 2004; Audretsch ve Feldman, 2004). Bilgi yayımlarını araştıran çalışmalar, yenilikçilik ve girişimciliğin önemli aktarım mekanizmaları olduğunu vurgulamışlardır.

1.4.2.1. Bölgesel Kalkınma Açısından Bilgi Yayımları ve İnovasyon

İktisat biliminde inovasyona ilk kez sistemli bir şekilde vurgu yapan Schumpeter'in (1934) analizinde inovasyon, ekonomik kalkınmanın stratejik uyarıcısı olarak kabul edilir ve kalkınma bir bakıma kesintisiz inovasyon uygulama sürecidir. İçsel Büyüme Teorileri'nde de bilgi, teknolojik gelişme ve yenilikçi aktivitelerin gerek genel anlamda gerekse bölgesel anlamda ekonomik büyüme açısından önemine sıklıkla vurgu yapılmıştır (Romer, 1986, 1990; Grossmann ve Helpman, 1994).

OECD'nin tanımına göre inovasyon (yenilik), iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş bir ürünün (mal veya hizmet) veya sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin veya yeni bir organizasyonel metodun uygulanmasıdır (OECD, 2005: 46).

Schumpeter'e göre (1934: 66) inovasyon kavramı beş çeşit aktiviteyi kapsamaktadır; (1) yeni bir ürünün veya mevcut bir ürünün kalitesindeki değişimin tanıtımı, (2) herhangi bir iş kolunda henüz tecrübe edilmemiş bir üretim yönteminin uygulanması, (3) söz konusu ülkede henüz girilmemiş bir iş sahasında yeni bir pazarın açılması, (4) hammadde veya yarı mamul malların yeni tedarik kaynaklarının bulunması, (5) herhangi bir endüstriyel organizasyonda değişiklik yapılması örneğin bir tekel oluşturulması veya var olan tekelin dağıtılması gibi değişikliklerdir.

İnovasyon konusundaki incelemelerinde Schumpeter, inovasyonun ortaya çıkış sürecinde üç temel safhadan bahsetmektedir (Smith, 1998: 15):

1. Buluş (invention), yeni teknik ilkelerin keşfedilmesi süreci
2. Yenilik (inovasyon), buluşun temel olarak ticari bir forma dönüştürülmesi süreci.
3. Yayılma (diffusion) veya bir yeniliğin ticari kullanıma yayılması.

Görüldüğü gibi inovasyon, öncelikle teknik bir bilginin keşfedilmesi ile başlar. Bir keşfin yapılması inovasyonun ortaya çıkması için gerekli ancak yeterli değildir. Söz konusu keşfin ticari anlamda değerlendirilmesi ve piyasada pazarlanabilir hale getirilmesi gerekir. Yeniliğin ticarileştirilmesi ile inovasyon gerçekleşmiş olur. Ancak süreç burada bitmez. İnovasyon doğası gereği saklı ve izole bir şekilde kalmaz ve zaman içinde düzenli bir şekilde dağılmaz ancak kümelenme eğilimi gösterir. Ayrıca inovasyon ekonominin bütününde ortaya çıkmaktan ziyade bazı sektör ve onu çevreleyen sektörlerde ortaya çıkar (Schumpeter, 1939: 98). Ortaya çıktıktan bir süre sonra inovasyonda üretilen bilgiler, her ne kadar inovasyonu gerçekleştirenler tarafından korunmaya çalışılsa da er ya da geç başkaları tarafından erişilebilir olur ve yayılma süreci başlar. Bu yayılma süreci inovasyon kavramının bölgesel kalkınmayı etkileyen önemli bir boyutunu oluşturur.

İnovasyon, kalkınmada bölgesel farklılıkların oluşmasında etkilidir. Farklı bölgelerin kalkınması, bilgi emme, oluşturma ve uyarlama kapasitesine ve yenilik üretme kapasitesine bağlıdır. Bu kapasite ise bölgesel işgücünün eğitim seviyesine, bireylerin eğitime katılım teşviklerine, ekonomik birimlerin ar-ge yapması için var olan teşviklere ve son olarak, bölge içinden ve bölge dışından gelen bilgi yayılım düzeyine bağlıdır (Karlsson ve Grasjö, 2014: 428).

Akademik araştırmalarda inovasyonun ölçülmesi konusunda geniş bir literatür gelişmiştir. Yeniliğe konu olan bilginin üretimi, Griliches'in (1979) *bilgi üretim fonksiyonu* adını verdiği bir denklem ile izah edilebilir.

$$I_i = \alpha RD_i^\beta HK_i^\gamma \varepsilon_i$$

Burada I inovasyon derecesini, RD Ar-Ge girdilerini, ve HK beşeri sermayenin girdilerini temsil etmektedir. Bilgi üretim fonksiyonunun gözlem birimi, alt simge i gösterilir ve bu birimler ülkeler, bölgeler, sanayiler veya işletmeler olabilir (Audretsch ve Feldman, 2004: 3). Denklemden görüldüğü üzere yenilikçi çıktı (çoğu zaman patentler), ar-ge faaliyetlerinin ve beşeri sermayenin bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. İnovasyonun ölçülmesinde en çok kullanılan göstergelerden biri patentlerdir. Aslında patentler yenilikçi aktivitenin kusurlu bir ölçümüdür. Griliches (1990: 1669) her yeniliğin patentinin alınmadığını, ve patentlenen yeniliklerin de kalite bakımından birbirinden çok farklılık gösterebileceğini belirtmiştir. Ancak bu eksikliğine rağmen patent verileri literatürde yenilikçi aktiviteleri ve buna bağlı yayımları ölçmede yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

1.4.2.2. Bölgesel Kalkınma Açısından Bilgi Yayımları ve Girişimcilik

Acs'a göre (2006: 104) bir ülkenin ekonomik kalkınması mevcut şirketlerin gücüne ve başarılı girişimciliğe bağlıdır. Fischer ve Nijkamp (2009) yeni iş yaratımının ekonomik kalkınmanın önemli bir göstergesi olduğunu belirtir ve girişimcilik kültürünün bölgelerin kalkınması için gerekli bir koşul olduğuna dikkat çekmektedir. Girişimciliğin bölgesel kalkınma üzerine etkilerini anlayabilmek için öncelikle girişimcilik kavramının tam olarak neyi ifade ettiğinin bilinmesi gerekir.

Girişimciliğin tarihsel olarak iki anlama geldiği söylenebilir. Birincisi, bir işletmeye sahip olmak ve yönetmek anlamına gelen mesleki bir kavram olarak girişimciliktir. İkinci anlamı ise, ekonomik fırsatları değerlendirme anlamındaki girişimsel davranıştır. Davranışsal manada bir girişimcinin şirket sahibi olmasına gerek yoktur (Acs, 2006: 105). Schumpeter'in (1934) vurguladığı gibi girişimcinin ayırdedici bir özelliği ekonomik fırsatları diğer insanlardan daha iyi algılayabilme kabiliyetidir.

Girişimciliğin kalkınma üzerine etkisi aslında girişimciliğin türüne de bağlıdır. Uluslararası girişimcilik kıyaslamalarında genel kabul gören Küresel Girişimcilik

Görüntüleme Projesi'nde (Global Entrepreneurship Monitor Project) iki tür girişimcilikten bahsedilmektedir. Biri istihdam açısından daha iyi bir seçeneğe sahip olunmadığı için ortaya çıkan zorunlu girişimcilik, diğeri henüz denenmemiş ya da yeteri kadar var olmayan iş fırsatlarını değerlendirmek amaçlı ortaya çıkan fırsatçı girişimciliktir (Acs, 2006: 98). Fırsatçı girişimcilik türünün daha yaygın olması ekonomik kalkınma açısından daha çok arzu edilmektedir ve fırsatçı girişimcilik gelişmiş ülkelerde daha çok rastlanan bir durumdur.⁶

Doğası itibariyle girişimcilik, yenilikçi bir faaliyettir ve gerek teknolojik gerekse süreç anlamında yenilikçi faaliyetlerin gelişmesine neden olur. Bu yönüyle girişimcilik önemli bir bilgi aktarım mekanizması olarak da bölgesel kalkınmaya katkıda bulunur (Audretsch ve Feldman, 2004, Audretsch ve Aldridge, 2009).

Bilgi üretim fonksiyonu Ar-Ge ve beşeri sermayeye bağlıdır. Daha genel bir ifadeyle yenilikçi çıktı yenilikçi girdilerin bir fonksiyonudur (Audretsch ve Feldman, 2004: 3). Bu doğrultuda yenilikçi faaliyetlerin genellikle daha çok girdiye sahip büyük firmalar tarafından ortaya çıkarıldığına ilişkin genel bir görüş vardır. Acs ve Audretsch (1988) ise yenilikçi çıktıları çalışan sayısına göre standardize ettikleri çalışmalarında küçük firmaların yenilikçilik yoğunluğunun büyük firmalardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda akla, küçük firmaların Ar-Ge girdilerine nasıl eriştikleri sorusu gelmektedir (Audretsch ve Feldman, 2004: 4).

Ortaya koyduğu *Girişimciliğin Bilgi Yayılımı Teorisi*'nde (Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship) Audretsch (1995), bakış açısını üretilen bilginin ticarileştirilmesinde karar verme mercii olan firmalardan bilgiyi üreten bireylere (mühendis bilim adamı gibi bilgi çalışanları) doğru yöneltmiştir. Yeni bir bilgi, diğer ekonomik mallara göre büyük bir belirsizlik ve asimetriye sahiptir. Bu nedenle herhangi bir yeni fikrin veya bilginin beklenen değeri ekonomik birimler arasında farklılık gösterebilmektedir (Acs ve vd., 2009: 18).

⁶ Girişimciliği fırsatçı ve zorunlu girişimcilik açısından ölçümlemek her zaman kolay olmamaktadır. Ülkeler arası analizlerde Küresel Girişimcilik Görüntüleme Projesi gibi veri kaynakları bulunabilirken bölgesel düzeyde bu kadar kapsamlı veri bulmak zordur. Dolayısıyla girişimcilik ölçümlerinde de bazı resmi istatistiklerden yararlanılmaktadır. Literatürde bir bölgenin girişimcilik düzeyi genellikle, yeni açılan firma sayısı, bağımsız çalışanların sayısı, işletme sahipliği veya firma türbülansı (açılan-kapanan firma sayısı) gibi göstergelerle ölçülmektedir (Audretsch ve Feldman, 2004; Fischer ve Nijkamp, 2009)

Girişimciliğin Bilgi Yayılım Teorisi'ne göre, yeni bir fikir veya bilgi üreten bilim adamı veya mühendisin çalıştığı kurum eğer söz konusu fikre ya da bilgiye yeteri kadar değer veriyorsa mühendis veya bilim adamının kurumdan ayrılmak için herhangi bir nedeni yoktur. Ancak yeni fikri bulan kişi kendi fikrine çalıştığı kurumdan çok daha fazla değer yüklemişse ve kurum söz konusu fikri ticarileştirmeye değer görmüyorsa, icatçı kendi fikrine hak ettiği değeri verebileceği yeni bir şirket kurma yolunu seçebilir (Audretsch ve Feldman, 2004; Acs vd., 2009).

Yeni bilginin değerlendirilmesi konusundaki bu farklılık Acs ve diğerleri (2004) tarafından *bilgi filtresi*⁷ kavramı ile açıklanmaktadır. Bilgi filtresi, yeni bilgi ile Arrow'un (1962) bahsettiği ekonomik ya da ticarileştirilmiş bilgi arasındaki boşluğu temsil eder. Bilgi filtresi ne kadar büyükse yeni fikirlerin ekonomik birimler arasında değerlendirilme farklılığı o kadar büyüktür (Audretsch ve Aldridge, 2009: 205). Fikri üreten kişi ve kurum arasında potansiyel yeniliğin beklenen getirisi konusundaki görüş farkı yeteri kadar büyükse ve yeni firma kurma maliyeti yeteri kadar küçükse, bilgi çalışanı büyük firmayı bırakıp yeni bir iş kurmaya karar verebilir (Audrestch ve Feldman, 2004: 22). Böylelikle ticarileştirilemeyen bilgi için bir yayılım kanalı gibi hizmet ederek, girişimcilik, ekonomik kalkınmanın bir kayıp halkasını tamamlar (Audretsch ve Aldridge, 2009: 207).

Girişimciliğin Bilgi Yayılım Teorisi'nin, genellikle teknolojiye ve bilgiye dayalı üretim yapan bir sektör için kurgulandığı görülmektedir. Dolayısıyla teoride geçen bilgi yayılımları ile ilgili görüşlerin bu sektörleri kapsadığı düşünülebilir. Ancak, teoride ortaya konan ve yeni bir girişime karar vermede etkili olan bilgi filtresi kavramı, ekonomideki daha az bilgi yoğun diğer sektörler için de geçerli olabilecek bir mantığa sahip görünmektedir.

⁷ Bilgi filtresi, politikalara, geleneklere bağlıdır ve teknoloji transfer mekanizması üzerinde etkilidir (Acs vd.,2004:7).

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK VE EKONOMİK BOYUTLARI

2.1. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN TANIMLANMASI VE TÜRLERİ

Kültürel çalışmalar alanında önde gelen isimlerden Schwartz (2006: 138), kültürü bir toplumdaki insanlar arasında yaygın olan anlam, inanç, uygulama, sembol, norm ve değerlerin oluşturduğu zengin bir kompleks yapı olarak görmektedir. Kültür belli bir toplumda insanların davranışlarını şekillendirmesine yardımcı olur (Granato vd., 1996:608).

Fichter'e (2000: 137) göre karşılaştırmalı bakış açısı ile kültürün bir alameti farika işlevi gördüğü söylenebilir. Her toplum bir diğerinden farklıdır. Portekizliyi Polonyalıdan, İngilizli Fransızdan, Cezayirliyi Güney Afrikalıdan ayırt ettiren kültürdür. Kültür kişileri, derilerinin renginden veya fizyolojik işaretlerden daha anlamlı ve daha bilimsel biçimde karakterize eder. Bu özelliği nedeniyle bilimsel literatürde kültür sıklıkla kurumsal veya ekonomik performansta uluslararası farklılıkları açıklayıcı bir çerçeve ve bağımsız değişken olarak kabul edilir (Inglehart ve Welzel, 2005).

Çok sayıda alt boyutlara sahip olması nedeniyle kültür çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Bu doğrultuda pek çok araştırmacı kültürleri belli açılardan sınıflandırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu alanda öne çıkan araştırmalardan Hofstede (1984) ve Inglehart ve Baker'ın (2000) çalışmaları ülkeler arası kültürel farklılıkları tespit etmek amacıyla çok sayıda ülkede anket yöntemi ile veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. Hofstede (1984) araştırmaları sonucunda ülkeleri *güç uzaklığı*, *belirsizlikten kaçınma*, *bireycilik-kollektivistlik* ve *maskülenite-feminite* adını verdiği dört kültürel boyuta göre sınıflandırmıştır. Benzer şekilde Inglehart ve Baker (2000) ise *geleneksel – seküler rasyonel* değerler ve *hayatta kalma - kendini gerçekleştirme* değerleri olmak üzere kültürel farklılıkları iki temel boyuta ayırmıştır. Bahsedilen çalışmalar ülkeler/milletler arası kültürel farklılıkları ortaya koymak adına önemli veriler sunmuştur. Ancak bu tarz sınıflandırmalar ülkelerin kendi içindeki kültürel değişkenlikleri bir kenara bırakıp onları birer kültürel birim kabul ederek yapılmıştır (Hlepas, 2013: 3). Dolayısıyla ülke altı kültürel farklılıklar göz ardı edilmektedir. Oysaki son yıllarda ülkeler giderek çok kültürlü hale gelmektedir.

Günümüzde çok etnikli kültürel yapıya sahip imparatorlukların yerini alan ulus devletler, kendi içlerindeki toplumsal birliği sağlamak adına kültürel farklılıkları homojenize edici politikalar izlemişlerdir. Buna rağmen kültürü oluşturan ırk, etnisite,

dil ve din gibi farklılıkların bazı örneklerde asimile olurken bazı örneklerde varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Kültürel farklılıkların var olma mücadelesi küreselleşme süreci ile daha farklı bir boyut kazanmıştır.

Küreselleşme süreci ile birlikte dünyanın en önemli konularından biri uluslararası göç hareketleri olmuştur. Bu göç hareketleri sonucunda ülkeler arası kültürel etkileşimler hızlı bir şekilde artmış ve özellikle gelişmiş ülkeler kültürel anlamda giderek daha çeşitli bir nüfus yapısına sahip olmuşlardır.

Peki kültürel çeşitlilik tam olarak nasıl tanımlanabilir? Kültürel çeşitlilik, üzerinde çalışıldığı bağlama göre değişebilen karmaşık bir kavram olmakla beraber genellikle ırk, dilsel geçmiş, ulusal köken veya etnik kökendeki farklılıklar şeklinde ifade edilebilir (Elias ve Parides, 2016: 19). Kapsayıcı bir yaklaşımla ifade edilecek olursa;

“Kültürel çeşitlilik, kültürel açıdan birbirinden belirgin şekilde farklı grupların bir sosyal sistemde temsili olarak tanımlanabilir. Bu sosyal sistemdeki çeşitlilik bir çoğunluk ile çok sayıda azınlık gruplar tarafından oluşturulur. Buradaki çoğunluk grup azınlık gruplara kıyasla güç ve ekonomik kaynaklar açısından yaşanan bölgede tarihsel avantaja sahiptir” (Cox, 1993: 6).

Bir bölgede yaşayan insanların kültürel anlamda birbirinden ayırt edilmesinde kriterin ne olacağı ise literatürde çokça tartışılmıştır. Nathan’a (2011: 6-7) göre kültürel çeşitliliği tanımlamak için öncelikle yapılması gereken geçerli bir kültürel kimlik tanımı belirlemektir. Ancak kültürel kimlik çok boyutlu ve çok katmanlı bir kavramdır ve çoğu zaman kişisel yargılara göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin göçmen bir ailenin çocuğu kendini tek bir kültür grubuna ait hissetmeyebilir. Ayrıca hem bireylerin kimlik duygusu hem de etnik ve kültürel sınıflandırma kategorileri zaman içinde değişmeye meyillidir.

Açıktır ki, bir bireyi diğerlerinden farklı kılan şey, kültür, dil, din, ırk ve doğum yeri gibi özelliklerin eşsiz bir kombinasyonu olabilir. Ancak bu özelliklerin nicel olarak ifade edilmesi oldukça zordur. Bu nedenle kültürel çeşitliliğin ekonomik modellerinde çoğunlukla *uygulamaya yönelik* bir tanımlama kullanılır (Özgen vd., 2013:7). Tanımlanma için temel olarak bir veya daha fazla *'kimlik belirteci'* seçilmesi gerekir (Bellini vd., 2008:9). Extra ve Yağmur (2004: 31) olası dört kimlik belirleyicisinin (vatandaşlık, doğum ülkesi, evde konuşulan dil ve kişisel sınıflandırma)

teorik açıdan güçlü ve zayıf yanlarını karşılaştırmışlardır. Tablo 2.1’de bu sınıflandırma yer almaktadır.

Tablo 2.1: Çok Kültürlü Bir Toplumda Nüfus Gruplarının Tanımlanması ve Tespiti İçin Kriterler

Kriter	Avantajlar	Dezavantajlar
Vatandaşlık	- Objektif - Oluşturması görece kolay	- Vatandaşlığa geçirme ya da çift vatandaşlık nedeniyle (kuşaklar arası analizlerde) sorunlu olabilir. - Her zaman etnik kimliğin göstergesi olmayabilir. - Bazı (örneğin eski sömürge) grupların göçmen ülke vatandaşları vardır.
Doğum yeri	- Objektif - Oluşturması görece kolay	- Göçmen ülkelerde doğumlar yoluyla kuşaklar arası farklılıkları yansıtmaz - Her zaman etnik kimliğin göstergesi olmayabilir. - Değişmez / deterministiktir: toplumdaki dinamikleri hesaba katmaz (diğer kriterlerden farklı olarak)
Kişisel sınıflandırma	- Konunun kalbine dokunur - Özgürdür: Kişinin kendi etnisite / kimlik anlayışını hesaba katar.	- Tanıma göre sübjektiftir: ayrıca cevaplayıcının dili/etnisitesi zamandaki ruh hali tarafından belirlenir. - Birden çok kişisel sınıflandırma mümkündür. - Tarihseldir, özellikle 2. Dünya Savaşı deneyimlerinde olduğu gibi...
Evde konuşulan dil	- İletişim süreçlerinde etnisitenin en önemli kriteridir. - Dil verisi kamuya açık bilgiler veya eğitim gibi alanlarda hükümet politikasının önceliğidir.	- Karmaşık kriterdir: Kim hangi dili kime göre ne zaman konuşur? - Dil her zaman etnik kimliğin temel değeri değildir. - Tek kişilik ailelerde kullanışsızdır.

Kaynak: Extra ve Yağmur (2004: 31)

Kültürel kimlik belirleyicisi tercihte ulaşılabilir verilerin varlığı nicel araştırmalar açısından önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle literatürde kültürel çeşitliliği ifade etmek için kullanılan en yaygın iki temsili değişkenin doğum yeri (ülke) ve etnisite (Nathan, 2011:8) olduğu görülmektedir. Bunun yanında araştırmaya konu olan ülke açısından ilişkililik düzeyi de çeşitliliğin tanımlanmasında dikkate alınan bir faktördür. Avrupa açısından ırksal çeşitlilik ABD deki toplumsal yapıya göre daha az anlamlı kabul edilir (Özgen vd., 2013:7). Örneğin Sparber (2006: 56-57) çalışmasında ırksal çeşitliliği kullanmasının en önemli nedeninin ABD devlet politikalarının etnisiteden ziyade ırksal çeşitliliğin geliştirilmesini önemsemesi olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan çok göç almayan bir ülke tarihsel mirası nedeniyle çok sayıda etnik

gruptan insanı bünyesinde barındırabilir. Dolayısıyla söz konusu ülke için doğum yeri ve vatandaşlık kriterinden ziyade etnik çeşitliliğin belirlenmesi daha uygun olacaktır.

Kültürel çeşitlilik ile ilgili uluslararası düzeyde en tanınmış ve yaygın şekilde faydalanan kaynak, bir grup Sovyet etnografin 1964 yılında yayınladıkları Atlas Noradov Mira adlı çalışmadır. Burada ülkelerin kültürel çeşitliliği, etno-linguistik gruplara göre oluşturulmuştur (Fearon, 2003). Ancak dilsel heterojenliğin etnik heterojenite ile aynı anlama gelmemesi bu verinin önemli bir zayıflığını oluşturmaktadır. Örneğin, çoğu Latin Amerika ülkesi dil bakımından nispeten homojen olmasına rağmen "etnik köken" veya "ırk" açısından daha az homojendir (Alesina ve Ferrara, 2005:26). Fearon (2003), çalışmasında Atlas Noradov Mira'nın bu eksikliğini gidermek için ülkelerde çeşitliliği oluşturan gruplar arası benzerlik ve farklılıkları hesaba katan bir kültürel çeşitlilik endeksi geliştirmiştir. Bunu yaparken etnik grupların dilleri arasındaki yapısal uzaklıklarını ve din farklılıklarını dikkate almıştır.

Veri imkanlarının ve teknolojinin gelişmesi de kültürel çeşitlik tanımları üzerinde farklı yaklaşımlara ön ayak olmaktadır. Nathan (2011) Birleşik Krallığı incelediği çalışmasında Matteo ve çalışma arkadaşlarının (2007) geliştirdiği kültürel-etnik-linguistik isim sınıflandırma yaklaşımını kullanmıştır.

2.2. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN ÖLÇÜLMESİ

Kültürel çeşitliliğin tanımlanmasında dil, din, etnisite veya doğum yeri gibi kimlik belirleyicilerinden hangisi tercih edilirse edilsin, çeşitliliğin nicel bir şekilde ifade edilmesinde literatürde yaygın bir şekilde kullanılan ölçüm aracı Fraksiyon endeksidir⁸. Endeks, Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma indeksinin bir varyasyonudur (Bove ve Elia, 2017: 229) ve aşağıdaki gibi formüle edilir:

$$Fraksionalizasyon_j = 1 - \sum_{r=1}^R n_j^2 \quad (2.1)$$

Formülde n , j şehrinde yaşayan r ülkesinde doğmuş kişilerin oranını temsil ederken R ise farklı ülkelerin sayısıdır. Çeşitlilik düştüğünde endeks değeri 0'a,

⁸ Fraksiyonlara ayrılma, parçalılık anlamlarına gelen İngilizce *fractionalization* kelimesinin çevirisi Fraksiyonalizasyon şeklinde yapılabilirdi ancak Fraksiyonalizasyon kelimesinin Türkçede yaygın bir kullanımı olmaması nedeniyle Fraksiyon endeksi olarak çevrilmiştir. Endeksi kullanan örnek çalışmalar için bkz. Easterly and Levine, 1997; Fearon, 2003; Alesina vd., 2003; Ottaviano ve Peri, 2006; Özgen vd., 2011.

yükseldiğinde ise maksimum değer olan 1'e yaklaşır. Endeks, bir yerden rastgele seçilen iki kişinin farklı ülkeden olma olasılığını ölçer (Kemeny, 2013:8). Kültürel çeşitliliğin yaygın bir ölçümü olmasına rağmen Fraksiyon endeksinin bazı dezavantajları mevcuttur (Audretsch vd., 2010; Cheng ve Li, 2012; Kemeny, 2013). Fraksiyon endeksi nüfus içerisindeki en büyük gruptan fazla etkilenme eğilimindedir ve bir bölgenin toplam nüfusu içerisindeki farklı alt grupların dağılımını tam olarak hesaba katmaz (Cheng ve Li, 2012:766). Alesina ve diğerleri (2013:8) çeşitliliğin görece küçük fakat çok çeşitli göçmen gruplarından veya nüfus içerisindeki sayıca az fakat pay olarak fazla birkaç büyük göçmen grubundan kaynaklanabileceğini fark etmiş ve bu sorunu çözmek için Fraksiyon endeksini *bileşenlerin arasında* ve *bileşenlerin içinde* olmak üzere iki gruba ayırarak yeniden çözümlemişlerdir.

$$Alesina_j = \sum_{r=2}^R \left[\frac{n_j}{(1-n_1)} \times \left(1 - \frac{n_j}{(1-n_1)}\right) \right] \times (1-n_1)^2 \quad (2.2)$$

Kemeny'nin (2013) Alesina indeksi olarak adlandırdığı bu yeni Fraksiyon endeksinde yabancı doğumluların nüfusun içindeki payının yanı sıra yerli nüfusun payı da formülün içine dahil edilmiştir. Burada diğer sembollerden farklı olarak n_1 yerli doğumluların şehir nüfusu içindeki payını temsil etmektedir.

Çeşitlilik ölçümlerinde kullanılan alternatif bir endeks de Theil'in Entropi endeksidir. Aşağıdaki gibi yazılan Entropi endeksinde π_{ri} , r ülkesinde doğanların nüfusunun i şehrindeki nüfusu içindeki payını, R_i toplam ülke sayısını ifade etmektedir (Rodriguez-Pose ve Hardy, 2015:9).

$$\text{Çeşitlilik}_i = \sum_{n=1}^{R_i} \pi_{ri} \times \ln(1/\pi_{ri}) \quad (2.3)$$

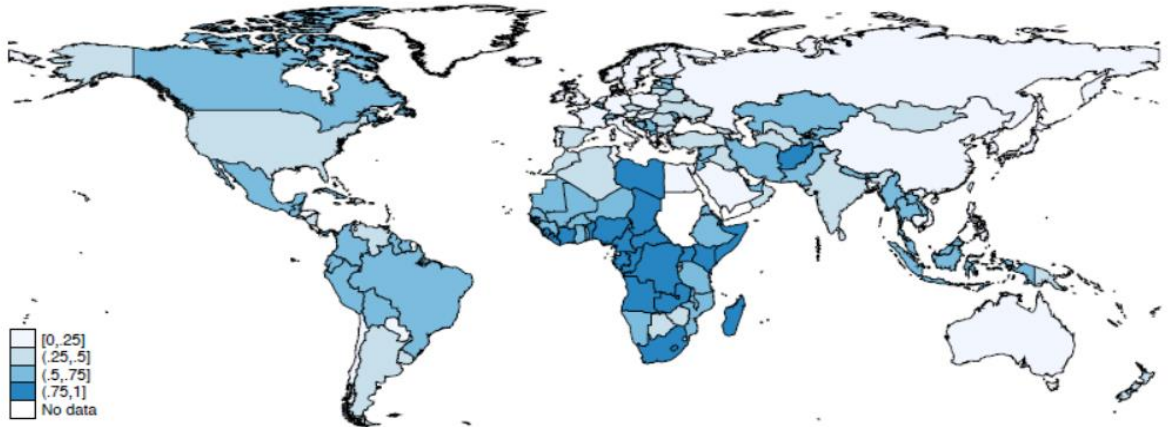
Theil entropi endeksi alternatiflerine göre bazı avantajlara sahiptir (Rodriguez-Pose ve Hardy, 2015; Audretsch vd., 2010). Bir bölgede yabancı doğumluların payının yüksek olması, -eğer bu yabancı doğumlular aynı ülkeden ise- o bölgenin kültürel açıdan çeşitli olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde yabancı ülke sayısının fazla olması da eğer bölgedeki toplam nüfus içinde yabancı doğumluların payı çok küçük ise söz konusu bölgenin kültürel anlamda çeşitli olduğunu söylemek için yeterli olmaz. Theil endeksi incelenen bölgedeki yabancı nüfusun *payı* ve *çeşitliliğinin* ikisini birden hesaba katması açısından kültürel çeşitliliğin yeterli bir ölçümüdür (Audretsch vd., 2010:68).

2.3. DÜNYADA KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN DURUMU

Çokkültürlü toplumlar ve şehirler genellikle yeni bir fenomen olarak görülse de aslında kökleri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır (Nathan, 2011:3). Günümüzde kültürel çeşitliliğin oluşmasındaki temel faktör göç hareketleridir. Dünyada yaşanan küreselleşme süreci sonucunda artan uluslararası göç hareketleri, kültürel çeşitliliği çok ileri düzeye taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Göç Stoku Raporu (2015) özellikle gelişmiş ülkelerde göçmen sayısının hızlı bir şekilde artmaya devam ettiğini göstermektedir.

Literatürde, araştırmacılar ulaşılabilir etnisite ve doğum yeri verilerine dayanarak geliştirdikleri çeşitlilik endeksleri ile ülkelerin kültürel çeşitlilik düzeylerini nicel bir şekilde ifade etmişlerdir. Dünyadaki ülkeleri çeşitlilik açısından kıyaslama imkanı veren en temel kaynaklar Alesina ve çalışma arkadaşlarının (2003; 2013) ve Fearon'un (2003) makaleleridir.

Şekil 2.1: Dünyada Etnik Çeşitlilik 2000

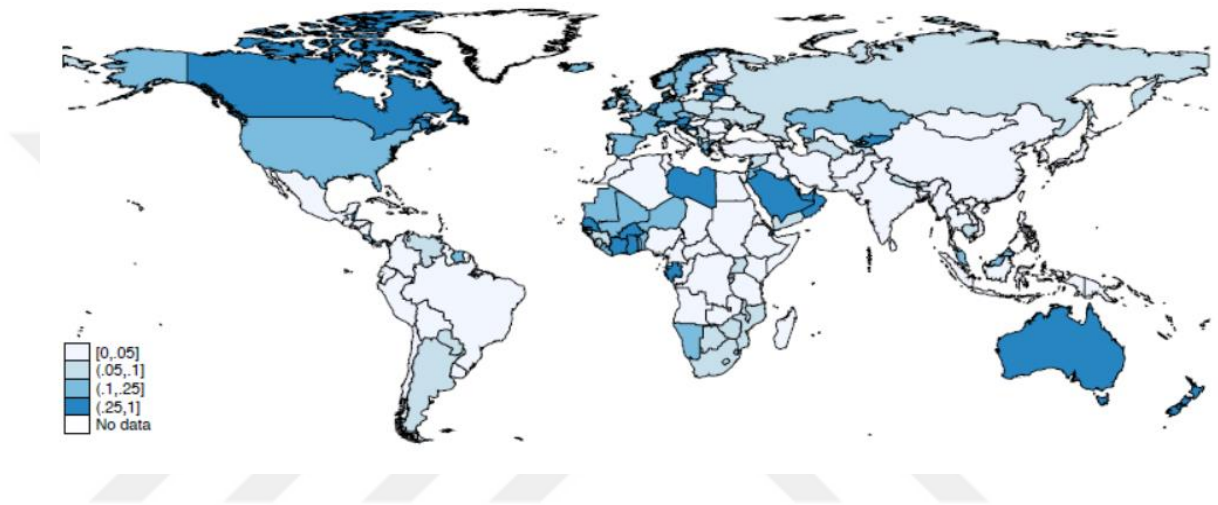

Kaynak: Alesina vd., 2013

Yukarıdaki haritada Alesina ve diğerlerinin (2013) elde ettikleri verilere göre 2000 yılında dünyada etnik çeşitliliğin durumu gösterilmektedir. Şekil 2.1'deki haritaya göre etnik çeşitliliğin özellikle Afrika kıtasındaki ülkelerde çok fazla olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken Afrika ülkeleri ve haritada koyu renkte görülen bazı ülkelerde ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olmasıdır. Ekonomik anlamda

gelişmemiş olan bu ülkeler doğal olarak göç almayan ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkelerdeki etnik çeşitliliğin kendi tarihsel geçmişlerinden veya kendi iç çatışmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Easterly ve Levine (1997) ve Collier (2001) Afrika ülkelerinde önemli bir uyum problemi olduğunu ve bu bölgelerdeki etnik çatışmanın ülkelerin ekonomik performansını olumsuz etkilediğini vurgulamışlardır.

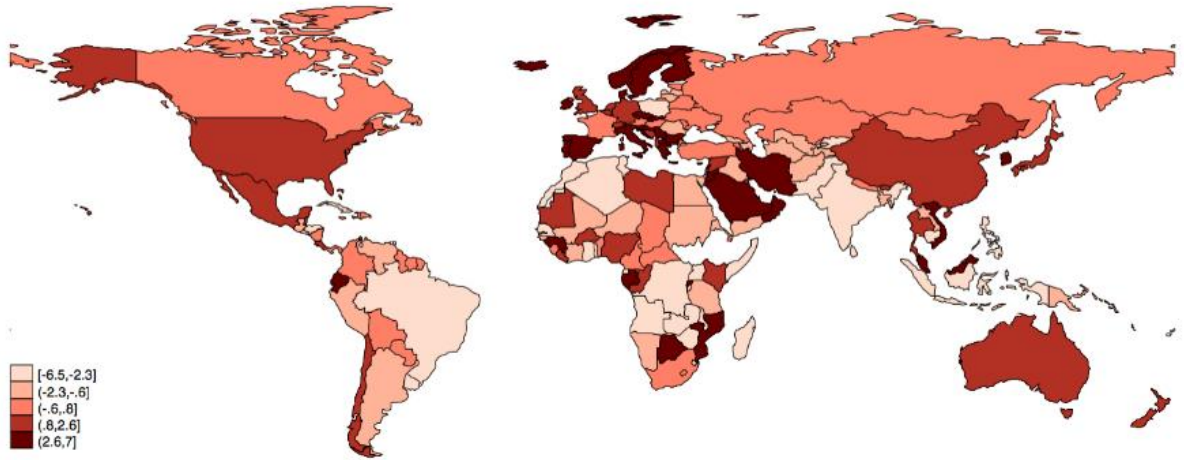
Şekil 2.2: Dünyada Doğum Yeri Çeşitliliği 2000

Kaynak: Alesina vd., 2013

Alesina ve diğerlerinin (2013) çalışmasında ülkelerdeki yurt dışı doğumlarının paylarına göre oluşturulan doğum yeri çeşitliliğinin dünyadaki durumu da gösterilmiştir. Şekil 2.2'deki haritada doğum yeri çeşitliliğine bakıldığında, etnik çeşitliliğe göre daha farklı bir tablo görülmektedir. Haritaya göre etnik çeşitliliğin yüksek olduğu Afrika ülkelerinin çoğunda doğum yeri çeşitliliği çok düşüktür. Diğer taraftan doğum yeri çeşitliliğin yüksek olduğu ülkeler bazı istisnalar dışında genellikle ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerdir. ABD, Kanada, Avustralya, Suudi Arabistan ve Batı Avrupa ülkelerinde doğum yeri esasına göre kültürel çeşitliliğin yüksek olduğu görülmektedir.

Şekil 2.3: Dünyada Doğum Yeri Çeşitliliğinin 1960-2010 Yılları Arasındaki Değişimi

Kaynak: Bove ve Elia, 2017.

Literatürdeki güncel çalışmalardan biri olan Bove ve Elia'nın (2017) makalesinde çeşitliliğin 1960-2010 yılları arasında nasıl bir değişim gösterdiği resmedilmiştir. 50 yıllık bu süre içerisinde bazı istisnalar dışında genellikle gelişmiş ülkelerde doğum yeri çeşitliliğinin arttığı görülmektedir.

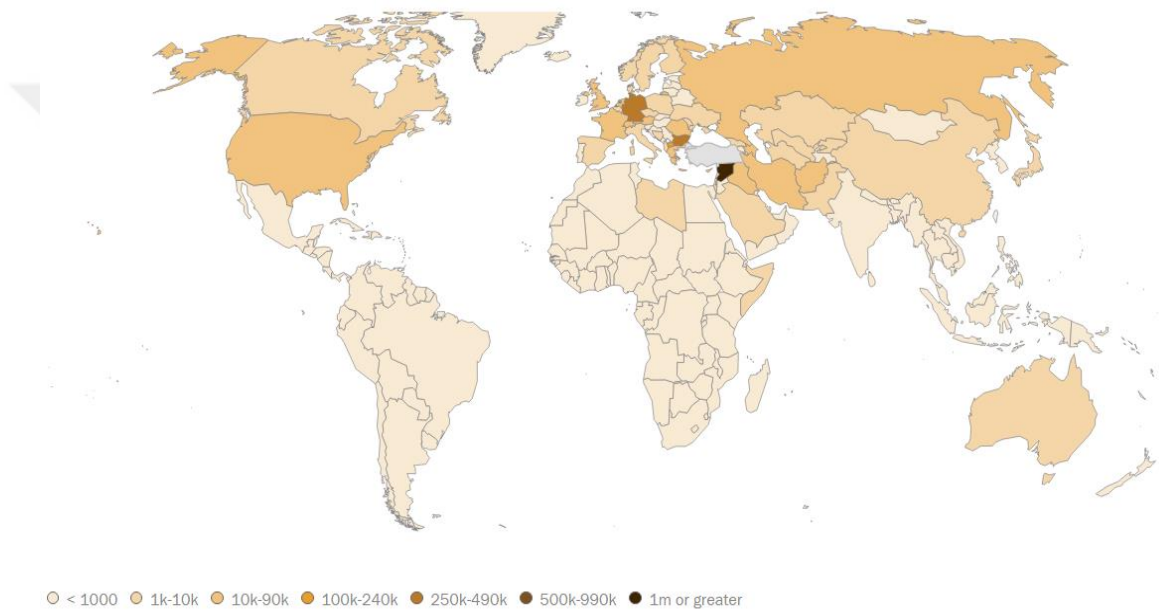
2.4. TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN DURUMU

Kültürel çeşitlilik kaynağı itibarıyla göç ve tarihi miras kavramları ile yakından ilişkilidir. Ekonomik gelişmişlik bir çekim etkisi yaratarak ülkelerin dışarıdan çok sayıda göç almasına neden olur. Diğer taraftan komşu ülkelerde yaşanan siyasi-ekonomik kriz, savaş vb. nedenlerle de bir ülkeye göç akımı gerçekleşebilir ve bunların sonucunda nüfus çeşitlenir. Kültürel çeşitlilik tarihi miras yolu ile de ortaya çıkabilir. İmparatorluk tarihi mirasına sahip ülkelerde nüfus yapısı genellikle farklı etnik kimliklerden oluşabilir. Türkiye'de gelişmiş ülkelerdeki kadar olmasa da bu iki faktörün etkileri görülmektedir. Son yıllarda Türkiye'de yurtdışı doğumlu nüfusun artması bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Türkiye'deki yurtdışı doğumlu nüfusun önemli bir kısmını, Türkiye'nin ulus-devlet olma sürecinde, Balkanlardan zorunlu olarak göç ettirilen Türk kültürüne yakın soydaşlar oluşturmuştur. 1980'li yıllarda tecrübe edilmeye başlanan küreselleşme

sürecinin etkisiyle “*yabancılar*”, Türkiye’de bir kültürel çeşitlilik unsuru olarak dikkate değer oranda artış göstermiştir. Bu artışta, Türkiye’nin ekonomik olarak dışa açılmasını destekleyen liberal politikalar ve buna paralel olarak yabancı yatırımların artması, Türkiye’ye komşu ülkelerde yaşanan siyasal gerilimler ve çatışma ortamının oluşturduğu güvensiz ortamdan kaçışlar gibi pek çok faktörün etkili olduğu söylenebilir (Yakar, 2013: 518).

Şekil 2.4: Türkiye’de Yaşayan Yurtdışı Doğumluların Ülkelere Göre Dağılımı (2015)

Kaynak: Pew Research Center, 2017.

Pew Araştırma Merkezi’nin Birleşmiş Milletlerin nüfus verilerine dayanarak yayınladığı rapora⁹ göre Türkiye’de 2017 yılında yurt dışı doğumlu 4.880.000 kişi yaşamaktadır. Bu sayı 2015 yılında 2.960.000 kişi, 2010 yılında 1.370.000, 2000 yılında ise 1.280.000 civarındaydı. 2000-2010 yılları arasında yurtdışı doğumluların sayısında büyük bir değişim yaşanmazken 2010 sonrasındaki 5 yıllık süreçte gerçekleşen büyük artışta Suriye’den göç etmek zorunda kalan mülteciler belirgin bir rol oynamıştır. Bu istisnai durumu göz ardı ettiğimizde Türkiye’de yaşayan en büyük göçmen gruplarının

⁹ <http://www.pewglobal.org/2018/02/28/global-migrant-stocks/?country=TR&date=2017> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)

Bulgaristan, Almanya ve Makedonya'dan göç edenler olduğu görülmektedir. Türkiye'de kültürel çeşitlilik hakkında genelde uluslararası akademik makaleler aracılığıyla fikir sahibi olunmaktadır.

Tablo 2.2: Akademik Çalışmalarda Türkiye'nin Kültürel Çeşitlilik Değerleri

Çalışma	Etnik	Dilsel	Doğum Yeri	Kültürel
Alesina vd. (2003)	0,32	0,22	0,04	-
Fearon (2003)	0,29	-	-	0,29
Okediji (2005)	-	-	-	0,69

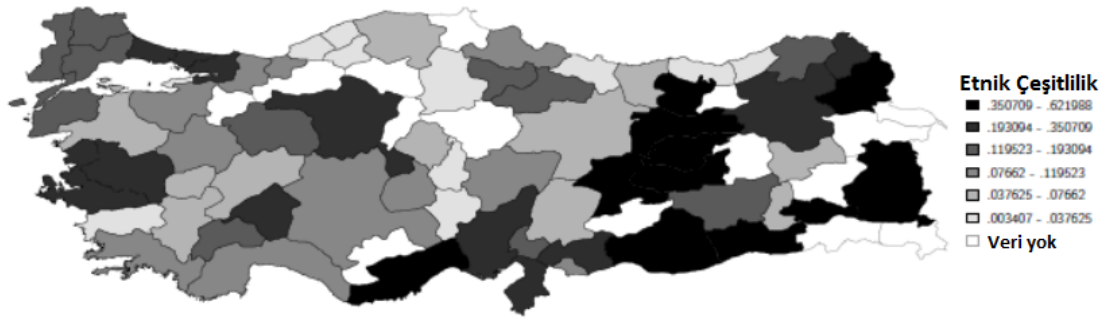
Tablo 2.2'de ülkelerin kültürel çeşitliliğinin ölçüldüğü çalışmalarda hesaplanan Türkiye'nin kültürel çeşitlilik değerleri yer almaktadır. Okediji'nin dışında, Fearon'un (2003) ve Alesina ve diğerlerinin (2003) çalışmalarında Türkiye'nin çeşitlilik göstergeleri dikkat çekici bir şekilde düşük görünmektedir. CIA'in World Factbook 2016 tahminleri¹⁰ de Türkiye'de kültürel çeşitlilik hakkında yüzeysel bir bakış açısı sunmaktadır.

Göç akımlarını ve demografik çeşitlenmeyi daha iyi anlamak ve politika geliştirmek için Türkiye'de kültürel çeşitliliğin mikro düzeyde çalışmalar ile analiz edilmesi ve veri üretilmesi gerekmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışma çok azdır. 1965 yılında yapılan nüfus sayımında kişilere ana dilleri sorulmuş ve illerde farklı dillerin konuşulma oranlarına ilişki istatistikler oluşturulmuştur. Bu çalışma, her ne kadar bir çeşitlilik ölçümü yapmasa da dilsel çeşitlilik ölçümüne veri sağlaması nedeniyle değerli bir çaba olarak değerlendirilebilir (Buran ve Çak, 2012; Livny, 2015). 1965 yılından itibaren ise uzunca bir süre buna benzer bir istatistik oluşturulmamıştır.

Yazarın bildiği kadarıyla Türkiye'de etnisite bağlamında kültürel çeşitliliği politik düzlemde konu edinen çalışmalar (Kaya, 2010) olmasına rağmen çeşitliliği ölçme girişiminde bulunan tek çalışma Livny'nin (2015) çalışmasıdır. Livny, Konda Araştırma Şirketi'nin saha çalışmalarından elde ettiği verilerle etnik kimlik açısından Türkiye'de kültürel çeşitliliği iller düzeyinde ölçmüştür.

¹⁰ CIA'e göre Türkiye nüfusunun yaklaşık %,70-75'ini Türkler, %19'unu Kürtler ve yaklaşık %7-12'sini diğer azınlıklar oluşturmaktadır.

Şekil 2.5: İllerde Etnik Çeşitlilik Düzeyi

Kaynak: Livny, 2015.

Şekil 2.5’de yer alan haritada, Livny’nin ölçümüne göre Türkiye’de verisi elde edilen 64 ilin etnik çeşitlilik açısından durumu gösterilmektedir. Haritaya göre Türkiye’nin en yüksek etnik çeşitlilik değerine sahip iller Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri’nde yer almaktadır. Batıya doğru gidildiğinde Mersin, Ankara, İstanbul, Manisa ve İzmir illeri de yüksek değerlere sahiptir.

Ankete dayalı ölçümler kişilerin kendi tanımlamalarına dayandığı için Extra ve Yağmur’un (2004:31) dediği gibi konunun kalbine dokunur ancak kişisel tanımlamaların zaman içinde değişkenlik gösterebilmesi ve örneklem temsili açısından sorunlu olabilir. Ancak yine de Livny’nin (2015) çalışması Türkiye’de etnisiteye dayalı çeşitliliğin durumunu yansıtmaya açısından oldukça değerlidir.

2.5. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN EKONOMİK BOYUTLARI

Kültürel açıdan çeşitli bir toplum problemler ve fırsatlar yaratır. Geçmişte çeşitlilik konusuna duyulan ilgi adaletsizlik ve temsil sorunlarına odaklanırken, günümüzde çeşitliliğin faydalarına karşı artan bir ilgi söz konusudur (Hong ve Page, 2004: 16385) Aslında ekonomistler uzun zamandır çeşitliliğin ekonomik performans için önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir fakat onların kastettikleri genellikle firmaların ve endüstrinin çeşitliliği olmuştur (Florida, 2003: 11). Şehir ekonomileri üzerine çalışan Jane Jacobs (1961; 1969) ise ilk defa çeşitlilik konusuna daha geniş kapsamlı yaklaşarak ekonomik aktivite, kentsel nüfus, beceri, zevk ve talep gibi farklı boyutlardaki çeşitliliklerin şehirlerin ekonomik gelişmesinin motoru olduğunu

vurgulamıştır. Sassen de (1994) kültürel olarak çeşitli bir nüfusun, küresel kentlerin önemli bir varlığı ve önemli bir özelliği olduğuna dikkat çekmiştir.

Kültürel çeşitliliğin ekonomik etkilerine ilişkin teorik altyapı yönetim bilimleri, örgütsel davranış, sosyal psikoloji gibi farklı disiplinlerde yapılmış mikro düzeyde grup çalışmalarına dayanmaktadır (Cox, 1993; Wastson vd., 1993; Hong ve Page, 2001, 2004; Berliant ve Fujita, 2012). Bu çalışmalarda çeşitlilik açısından homojen ve heterojen grupların problem çözme ve fikir üretme gibi konularda gösterdikleri performans düzeyleri kıyaslanmıştır.

Genel olarak bir grup insan için çeşitlilik, onların demografik özellikleri, kültürel kimlikleri ve tecrübeleri gibi konulardaki farklılıklara işaret eder. Problem çözme gruplarında çeşitliliğin savunucuları bu çeşitlilik unsurları arasında bir bağlantı olduğunu iddia ederler. Fonksiyonel çeşitlilik olarak da ifade edilebilecek bu çeşitlilik insanların problemleri nasıl algıladığı ve onları nasıl çözdükleri konusunda farklılıkları kapsar (Hong ve Page, 2004:16385). Bu grup çalışmalarının temel hipotezi *heterojen grupların yüksek (kültürel-etnik) çeşitliliğe sahip olması nedeniyle homojen gruplara göre daha iyi performans göstereceği* üzerine kuruludur.

Cox'a göre (1991; 1993) ırk, etnisite, cinsiyet ve vatandaşlığa dayalı çeşitlilik; yaratıcılık / yenilikçilik, problem çözme, çalışma grubu birleşimi ve iletişimin örgütsel etkinliğini doğrudan etkileyebilir. Bu olumlu etkilerin ortaya çıkması çeşitliliğin iyi yönetilmesine bağlıdır. Diğer taraftan çeşitliliğin faydalarının birdenbire ortaya çıkmasını beklemek hatalıdır. Watson ve diğerlerinin (1993) 17 haftalık süreçte yürüttükleri bir çalışmada, başlangıçta homojen gruplar çeşitliliği yüksek gruplara göre daha iyi performans göstermiştir. Ancak zamanla iletişim bariyerlerinin çözülmesiyle birlikte çeşitliliği yüksek grupların homojen gruplara göre daha iyi performans sergiledikleri gözlemlenmiştir.

McLeod, Lobel ve Cox (1996) etnik çeşitlilik açısından farklı yapıya sahip öğrencilerden oluşan iki gruba deneysel bir beyin fırtınası uyguladıkları çalışmalarında, etnik olarak çeşitli grupların, etnik açıdan homojen gruplar tarafından üretilen fikirlerden daha yüksek kalitede ve daha uygulanabilir fikirler ürettiklerini tespit etmişlerdir.

Kültürel çeşitliliğin ekonomik boyutlarını inceleyen çalışmaların yaygın bir şekilde faydalandıkları bir başka araştırma da Hong ve Page'in (2004) çalışmasıdır. Hong ve Page bir firma için işe alım senaryosu kurgulamış ve en iyi grubun nasıl seçilmesi gerektiğini araştırmışlardır. Çalışmada ilk önce örneklem grubuna belli bir problemin çözümüne ilişkin test yapılmıştır. Bu testten alınan puanlara göre farklı gruplar oluşturulmuş ve bu grupların farklı problemler karşısında çözüm üretme başarıları incelenmiştir. Sonuçlara göre başarı puanları açısından rastgele seçilerek oluşturulan ancak çeşitliliği daha yüksek grup testten en iyi puan alanlardan oluşturulan gruba göre daha iyi performans göstermiştir.

Çeşitliliğin problem çözme ve yaratıcı düşüncedeki bu başarısına psikologlar da dikkat çekmiştir. Psikolojideki yaratıcılık araştırmalarının kurucusu sayılan Guilford, bir konudan diğerine kurulan bağlantıların farklı düşüncelerin üretilmesine imkan verdiğini savunmuştur. Birbirleriyle çok alakalı görünmeyen konuları birleştirebilmek yaratıcı düşünce için kritik bir özelliktir. Takım düzeyinde yaratıcılık üzerine çalışan bilişsel psikologlara göre farklı çeşitliliklere sahip bireyler arasındaki doğrudan etkileşim, birleştirici düşünceye, dolayısıyla yaratıcılığa büyük katkıda bulunmaktadır (Aleksy-Szucsich, 2007: 47).

Fujita ve Weber yeni ürün ve fikirlerin üretilmesinin, çeşitli eğitim ve kültür ortamlarından gelen bireysel yetenek ve becerilere dayanan bir faaliyeti olması nedeniyle işgücünün kültürel çeşitliliğinin araştırma ve geliştirme aktiviteleri için özel bir öneme sahip olacağını ileri sürmüşlerdir (Aktaran: Niehbur, 2010: 1).

Kültürel çeşitliliğin bir başka etkisi değişime açıklıktır. Kültürel açıdan çeşitli bir çevrede yaşayan insanlar farklılıklara ve yeni fikirlere daha alışkın olurlar. Bu durum onların ufkunu genişletir ve onların farklılıklardan daha az korkmasını sağlar. Böylece toplumdaki bireyler yeniliğe ve değişime daha açık olurlar (Aleksy-Szucsich, 2007: 54).

Yeniliğe ve değişime açık bir toplum ekonomik açıdan önemli fırsatlar sunar. Bu fırsatlardan biri kalkınmanın itici faktörlerinden biri olan girişimcilikle ilgilidir. Schumpeter'e göre (1934) değişime açıklık bir girişimcinin temel özelliklerindendir. Değişime açıklığın hem girişimcinin kendisinde hem de toplumda olması girişimci faaliyetlerin önündeki sosyal bariyerlerin kalkmasına yardımcı olur.

Kültürel çeşitliliğin girişimciliği etkilemesinde bir başka faktör ise göçmen girişimciliğidir. Literatürdeki araştırmalar göçmenlerin bir şehrin yerleşiklerine göre girişimci olmaya daha eğilimli olduklarını göstermiştir (Borjas, 1986; Baycan-Levent ve Nijkamp, 2009). Bu olgunun nedeni olarak göç ekonomisti Simon (1999) göçün ekonomik açıdan pozitif karakterde olan bireyler tarafından gerçekleştirilme olasılığının yüksek olduğunu belirtmiştir. Bir başka deyişle gittiği ülkede başarılı olabileceğini düşünebilen kişiler göç etmektedir. Bu mantıklı bir yaklaşımdır çünkü göç kararı beklenen bir getiri ve risk alma gücünü gösterir. Böylelikle göçmenlerin daha girişimci ve yeni fikir arayıp geliştirmeye yatkın olduğu düşünülebilir (Nathan, 2011: 11).

Kültürel çeşitliliğin ekonomik açıdan getirdiği bir diğer fırsat sosyal ağlarla ilgilidir. Değişime açık ve çok kültürlü bağlantılara sahip bireyler, firmalar açısından farklı pazarlara erişim anlamında kolaylıklar sağlayabilir. Uluslararası ağlar ve diasporalar aracılığıyla yeni fikir ve piyasalara daha kolay erişen firmalar bu bağlantılar ile bilgi ve iletişim maliyetlerini düşürürler (Nathan, 2011: 11).

Buraya kadar arz yönlü etkilerinden bahsedilen çeşitliliğin talep yönlü muhtemel etkileri de söz konusudur (Quigley, 1998; Ottaviano ve Peri 2006; Nathan, 2011; Nathan, 2015). Özellikle büyük ve çeşitli yapıda şehir nüfusu, daha geniş bir çeşitlilikte mal ve hizmet talep etmeye daha eğilimlidir (Nathan, 2011:12). Bu talep etkisi ile şehirlerde ürün ve hizmet çeşitliliğinin artması bireylerin refahına ve sosyal yaşam kalitesine olumlu katkıda bulunacaktır. Ayrıca çeşitlilik kaynaklı zenginliğe sahip şehirler bu çeşitliliğin getirdiği imkanlardan yararlanmak isteyen vasıflı işgücünü orantısız bir şekilde kendine çekebilir (Kemeny, 2013: 6).

Diğer taraftan kültürel çeşitliliğin olumsuz etkilerinin olumlu etkilere ağır bastığını savunan çalışmalar da söz konusudur. Çeşitlilik konusunda karamsar görüşü benimseyenler, artan çeşitliliğin gruplararası çatışmalara yol açarak toplumlarda sosyal uyum sorununa yol açacağını belirtmektedirler. Bu yaklaşımın kaynağı '*çatışma hipotezidir*'. Çatışma hipotezi, çeşitliliğin grup içi / grup dışı ayrımı geliştirdiğini ve grup içi dayanışmayı veya bağlayıcı sosyal sermayeyi¹¹ güçlendirdiğini ve böylece

¹¹ Putnam (2000) sosyal sermaye kavramını, biri bağlayıcı sosyal sermaye (bonding social capital) diğeri köprü kuran sosyal sermaye (bridging social capital) olmak üzere ikiye ayırır. Bağlayıcı sosyal sermaye, aynı grup içindeki veya birbirine benzer özelliklere sahip bireyler arasındaki bağlardır ve güçlü bağlar olarak da nitelendirilirler. Köprü kurucu bağlar ise, farklı gruplar arasındaki veya benzer özelliklere sahip olmayan kişiler arasındaki bağlardır ve zayıf bağlar olarak adlandırılırlar.

etnosentrik davranışı artırdığını ileri sürmektedir (Putnam, 2007:144). Putnam’a göre (2000) insanların ve firmaların güçlü bağlara sahip olduğu bir toplumda bireyler arası güven yüksek olur ve bu ekonomi için iyidir. Güven eksikliği ise toplumda sosyal sermayeyi azaltacak ve bu ekonomiyi de kötü etkileyecektir.

Florida ise (2003:5-6) Putnam’ın görüşlerine karşı çıkarak sosyal sermayeye daha güncel ve farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre geçmişteki toplulukların yapısı ve sosyal yapı ekonomik refah için artık dezavantajlı bile olabilir. Çünkü giderek kültürel olarak daha çeşitli hale gelen toplumlarda güçlü bağlar topluma yeni katılan göçmenler için bariyerler oluşturabilir ve uyum sorunlarını daha artırabilir. Artık güçlü bağlardan ziyade zayıf bağların ekonominin işleyişi için daha önemli hale geldiği söylenebilir.

2.6. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN EKONOMİK BOYUTLARINA İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ

İktisatçılar, kültürel çeşitliliğin yukarda bahsedilen etkilerini grup düzeyinde inceleyen çalışmaları makro düzeye taşıyarak konuyu ülkeler arası, bölgeler ve şehirler düzeyinde incelemeye başlamıştır. Jacobs (1961, 1969) ve Sassen’in (1994) olumlu öngörülerine rağmen literatürde kültürel çeşitliliğin ekonomik etkilerini inceleyen öncü çalışmalar genellikle olumsuz sonuçlara ulaşmışlardır (Mauro, 1995; Easterly ve Levine, 1997; Collier, 2001; Alesina vd., 2003). Kültürel çeşitliliğin ekonomik performans açısından olumlu etkilerine dikkat çeken ilk çalışmalar ise Florida, (2002a, 2003a) ve Ottaviano ve Perri’nin (2006) araştırmaları olmuştur.

Kültürel çeşitlilik literatürünü detaylı şekilde inceleyen çalışmada Kemeny (2013) literatürde genellikle çeşitliliğin üç ekonomik çıktı üzerine etkilerinin incelendiğini tespit etmiştir. Bunlar; üretkenlik/verimlilik, inovasyon ve girişimciliktir. Burada üretkenlikten kastedilen iktisat teorisinde üretim faktörleri içerisinde yer alan emek ve toprağın karşılığı olan ücretler ve kiralardaki değişimlerdir. Ayrıca yine üretkenlik başlığı içerisinde çeşitliliğin kişi başına düşen gelirden büyümeye yani ekonomik büyümeye etkilerini inceleyen çalışmalar da yer almaktadır.

Bu çalışmada ampirik literatür incelemesi Kemeny’i (2013) takip ederek fakat bölgesel kalkınmayı da işin içine katarak kültürel çeşitliliğin *ekonomik büyüme ve*

bölgesel kalkınma, inovasyon ve girişimcilik üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların ayrı başlıklar altında incelenmesi tercih edilmiştir.

2.6.1. Kültürel Çeşitliliğin Büyüme ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

İlk olarak Mauro (1995), doğrudan etnik çeşitliliğe odaklanmasa da yolsuzluk ve büyüme ilişkisini incelediği çalışmasında etnik çeşitliliği bir ara değişken olarak kullanmış ve etnik çeşitliliğin kurumsal kaliteyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Mauro ayrıca etnik çeşitliliğin, etnik çatışma doğurarak politik istikrarsızlığa ve aşırı durumlarda iç savaşa neden olabileceğine işaret etmiştir.

Ekonomistlerin kültürel çeşitlilik konusunu önemsemeye başlamasının, Easterly ve Levine'nin (1997) Afrikanın zayıf ekonomik performansını inceledikleri çalışmasından sonra gerçekleştiği söylenebilir (Alesina ve La Ferrara, 2005:8). Easterly ve Levine (1997:1223) tam homojenlikten tam heterojenliğe geçişte ekonomik büyümede %2.3 puanlık bir düşüş gözlemlemişlerdir. Bu olumsuz etkinin nedeni olarak etnik çeşitliliğin kutuplaşmayı artırabileceği, kutuplaşmış bir toplumda her grubun rekabetçi bir çıkar arayışı içinde olacağı ve böyle bir ortamda kamu malları ve kamu politikaları üzerinde uzlaşmanın çok zor olacağını söylemişlerdir (Easterly ve Levine 1997:1205).

Tablo 2.3: Kültürel Çeşitliliğin Büyüme ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür

Yazarlar	Örneklem	Zaman Aralığı	Çeşitlilik Türü - Ölçüm Endeksi	Bağımlı Değişken	Sonuç
Easterly ve Levine (1997)	Afrika ülkeleri	1960,1970, 1980	Etnisite - Herfhindal Endeksi	Kişi Başına Gelir	Olumsuz etki
Alesina vd. (2003)	190 ülke	1960-1995	Etnisite, dil, din - Fraksiyon Endeksi; Kutuplaşma - Reynal-Querol Endeksi	Kişi Başına Gelirde Büyüme, kurum ve politika kalitesi	Olumsuz etki
Alesina ve La Ferrara (2005)	190 ülke ve ABD şehir düzeyi	1960-2000 (10 yıllık periyodlar)	Etnisite - Fraksiyon Endeksi	Kişi Başına Gelirde Büyüme	Yüksek gelir seviyesine sahip birimlerde daha az olmak üzere büyüme üzerinde negatif etki
Montalvo ve Querol (2005)	138 ülke	1960-1989 (5 yıllık periyodlar)	Etno-linguistik, din - Fraksiyon Endeksi; Kutuplaşma - Reynal-Querol Endeksi	Reel Kişi Başına Gelir Büyümesi	Etnik çeşitlilik doğrudan olumsuz etki; din çeşitliği etkisiz; kutuplaşma dolaylı olumsuz etki
Ottaviano ve Peri (2006)	ABD - eyalet düzeyi	1970-1990	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi	Ücretler ve kiralar	Olumlu etki
Bellini vd. (2008)	12 AB15 ülkesi - bölge düzeyi	1991, 2001	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi	Kişi Başına Gelir, Ücretler, Kiralar	Olumlu etki
Sudekum vd. (2009)	Batı Almanya - 326 bölge	1995-2006	Doğum yeri - Herfhindahl Endeksi	Ücretler ve istihdam	Olumlu etki
Sparber (2009)	ABD - eyalet ve şehir düzeyi	1980-2000 (10 yıllık periyodlar)	İrk - Fraksiyon Endeksi	Ücretler ve istihdam	Şehir düzeyinde olumlu etki - eyalet düzeyinde belirsiz etki
Nathan (2011)	İngiltere - şehir düzeyi	2001, 2006	İsim sınıflandırması - Fraksiyon Endeksi	Ücretler, istihdam ve ev fiyatları	Ücretler üzerinde olumlu, istihdam üzerinde olumsuz, ev fiyatları üzerinde nötr etki
Kemeny (2012)	ABD - eyalet düzeyi	2000	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi	Ücretler ve istihdam	Olumlu etki
Longhi (2013)	İngiltere - ilçe düzeyi	2001-2006	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi	Ücretler	Olumlu etki

Tablo 2.3: (devam) Kültürel Çeşitliliğin Büyüme ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür

Alesina vd. (2013)	195 ülke	1990, 2000	Etnisite, dil, din ve doğum yeri - Fraksiyon Endeksi + Alesina Endeksi	Kişi Başına Gelir ve patent sayısı	Sadece doğum yeri çeşitliliği olumlu etkiye sahiptir
Longhi (2014)	İngiltere - şehir düzeyi	2009	Doğum yeri, etnisite, din - Fraksiyon Endeksi	Yaşam memnuniyet düzeyi	Beyaz İngilizler için olumsuz, Beyaz olmayan İngilizler için nötr etki
Dhose ve Gold (2014)	27 AB ülkesi - bölge düzeyi	2002-2011	Doğum yeri - Theil Endeksi + Herfindal Endeksi	Kişi Başına Gelir (Düzy ve Büyüme), Kişi başına düşen patent sayısı	Olumlu etki
Gören (2014)	100 gelişmiş ve 100 gelişmekte olan ülke	1960-1999 (5 yıllık periyotlar)	Etnisite - Herfindal Endeksi; Kutuplaşma - Reynal-Querol Endeksi	Reel Kişi Başına Gelir Büyümesi	Etnik çeşitlilik büyümeyi negatif etkilerken kutuplaşmanın bir etkisi yoktur.
Gerring vd. (2015)	36 ülke (çoğunlukla Afrika ve Asya) ve 271 bölge	1994-2000	Etnisite, din - Herfindal Endeksi	Kalkınma (Çocuk doğum oranı, çocuk ölüm oranı, eğitim, refah)	Çeşitlilik ülkeler arası analizlerde kalkınmayı olumsuz etkilerken bölgesel analizlerde olumlu etkilemektedir.
Limonov ve Nesena (2016)	Rusya - bölge düzeyi	2002-2010	Etno-linguistik, doğum yeri (yurtdışı), doğum yeri (yurtiçi) - Herfindahl Endeksi	Kişi Başına Gelir, Ücretler, Kiralar	Etnik çeşitlilik ile büyüme arasında herhangi bir ilişki yok iken doğum yeri çeşitlilikleri olumlu etkilemektedir. Ayrıca çeşitlilik türlerinin hepsi ücret ve kiralara ile ters orantılıdır.
Elias ve Paradies (2016)	Avustralya - 560 yerel idari bölge	2001 - 2011	Doğum yeri - Herfindahl Endeksi	Ücretler	Olumlu etki
Bove ve Elia (2017)	135 ülke	1960-2010	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi; Kutuplaşma - Reynal-Querol Endeksi	Reel Kişi Başına Gelir Büyümesi	Olumlu etki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Collier (2001) ise etnik çeşitliliğin olumsuz etkilerine ilişkin bulgulara sorgulayıcı yaklaşarak olumsuz etkilerin hangi çeşitlilik türlerinde ve hangi politik koşullarda ortaya çıktığını incelemiştir. Collier (2001) öncelikle çeşitliliğin, dominant bir grubun çoğunluğu oluşturduğu bir türde mi yoksa çok sayıda küçük grup tarafından oluşturulan fraksiyonlaşma şeklinde mi gerçekleştiğine bakılması gerektiğini söylemiştir. İkinci olarak Collier yönetim yapısının demokratik olup olmamasını da önemsemiştir. Collier'e (2001) göre etnik çeşitliliğin büyüme üzerine olumsuz etkileri sadece dominant bir grubun üstün olduğu çeşitlilik türünde ve demokratik olmayan rejimlerde ortaya çıkar. Collier'in (2001) çalışmasında dikkat çeken bir başka unsur ise kültürel olarak çeşitli toplumlarda kamu sektörünün kötü, özel sektörün ise nispeten daha iyi performans gösterdiğini belirtmesidir.

Alesina ve çalışma arkadaşlarının (2003) bulguları Easterly ve Levine'nin (1997) sonuçlarını destekler niteliktedir. Alesina ve diğerleri (2003) fraksiyonalizasyon endeksleri kullanarak 190 ülke için etnik çeşitliliğin ekonomik büyüme, kurumlar ve politika kalitesine etkisini incelemiştir. Makalede etnik çeşitlilik, dilsel ve dini çeşitlilik endeksleri ile desteklenmiştir. Çalışma öncüllerine göre veri ve metodoloji açısından daha kapsamlıdır. Bulgulara göre etnik ve dilsel çeşitlilik politika kalitesini olumsuz etkilerken dini çeşitlilik olumlu etkilemektedir. Bu durum, yazarlar tarafından, dini çeşitliliğin toplumda hoşgörüyü artırması aracılığıyla bir olumlu etki doğurduğu şeklinde yorumlanmıştır. Buna ek olarak, etnik çeşitliliğin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu belirtilirken sonuçların okunmasında bağımsız değişkenler arası korelasyonun varlığının göz önünde bulundurulması gerektiği not edilmiştir.

Kültürel çeşitliliğe hem ölçüm hem de etkileri bakımından farklı yaklaşan Florida (2002a; b; c; 2003; Florida vd. 2008) literatürde bir kırılma noktası oluşturmuştur. Geliştirdiği Yaratıcı Sınıf Teorisi ile Florida, sosyal çeşitliliğin beşeri sermayenin ve hatta yaratıcı sınıfın bölgesel dağılımını etkilemesi kanalıyla bölgesel kalkınmayı etkilediğini ileri sürmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken Florida'nın çeşitliliğe yaklaşım tarzıdır. Florida'nın çeşitlilik ölçümü, nüfus içindeki yurtdışı doğumların payını dikkate almasının yanında bir bölgede yaşayan eşcinsel nüfusun payını ve yaratıcı-sanatsal faaliyetlerle uğraşan kişilerin (bohemlerin) payını da hesaba katmasıyla diğerlerinden farklılaşmaktadır. Bu yaklaşımıyla Florida (2002a)

sosyal çeşitlilik ortamının daha toleranslı bir atmosfer doğuracağı ve bunun da yetenekli işgücü için cazibe merkezi oluşturacağını anlatmaktadır.

Florida'nın çalışmaları literatürde büyük ilgi görmekle birlikte nedensellik ilişkilerini ekonometrik açıdan sağlam bir şekilde ortaya koyamaması nedeniyle eleştirilmiştir (Nathan, 2015). Diğer taraftan Florida'nın teorisini ortaya koyduğu çalışmasının ABD eyaletlerini kapsadığı göz önünde bulundurulacak olursa elde ettiği sonuçlar ile genelleştirme yapmanın zorluğu daha iyi anlaşılacaktır.

Alesina ve La Ferrara (2005) etnik çeşitliliğin maliyetlerinin yanında faydaları da olabileceğine işaret ederek ülkeler arası ve ABD şehirlerini örneklem edinen bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma Alesina ve diğerlerinin (2003) güncellenmiş veri seti ile 1960-2000 yılları arasını 10 yıllık periyodlar halinde analiz etmiş ve veriler (Seemingly Unrelated Regression - Görünürde İlişkisiz Regresyon) SUR yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre ülkeler arası analizlerde etnik çeşitliliğin ekonomik büyüme üzerine etkisi negatif olarak gözlenmiştir. Ancak bu olumsuz etki gelir seviyesinin yüksek olduğu ve demokratik kurumların tesis edildiği ülkelerde zayıflamaktadır (Alesina ve La Ferrara, 2005:9).

Alesina ve La Ferrara çeşitliliğin ABD şehirleri üzerindeki etkilerini incelerken şehirlerde ekonomik büyümenin göstergesini kişi başına gelir büyümesi olarak almak yerine Glaeser, Scheinkman ve Shleifer'in (1995) çalışmasını takip ederek nüfus büyümesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Glaeser, Scheinkman ve Shleifer (1995) ülkeler arası işgücü hareketliliğinin görece daha durağan olması nedeniyle gelir büyümesi kıyaslamasının yapılmasının daha uygun olduğunu ancak şehirler arasında yüksek hareketlilik söz konusu olması nedeniyle nüfus artışının şehirlerde ekonomik büyümeyi daha iyi göstereceğini savunmuşlardır. Alesina ve La Ferrara'nın (2005:11) bulguları ülke karşılaştırmalı analizlerle uyumlu çıkmıştır. Başlangıç gelir seviyesine göre daha fakir illerde çeşitlilik nüfus artışını olumsuz yönde etkilerken başlangıçta daha zengin olan illerin nüfus artışını daha az olumsuz etkilemiştir.

Montalvo ve Reynal-Querol'un çalışması ise (2005) birkaç açıdan literatürde önemli bir kilometre taşını temsil etmektedir. Yazarlar, literatürde kimi zaman birbirinin yerine kullanılan etnik çeşitlilik ve kutuplaşma kavramlarının birbirinden farklı olduğunu vurgulayıp aralarındaki ilişkiyi de çalışmalarında ayrıntılı bir şekilde ele

almışlardır. Etnik çeşitliliğin az olduğu durumlarda kutuplaşma ihtimali yüksek iken etnik çeşitlilik arttıkça kutuplaşma düşmektedir. Çalışma ayrıca etnik çeşitlilik ve kutuplaşmayı 237 ülke gibi çok geniş bir örneklem için ölçmesi açısından da önemlidir.

Montalvo ve Reynal-Querol (2005) çeşitliliği etno-linguistik ve dini çeşitlilik olmak üzere iki türde ve fraksiyon endeksi ile ölçerken etnik ve dini kutuplaşmayı Reynal-Querol'un Esteban ve Ray'ın (1994) çalışmalarından esinlenerek geliştirdiği Reynal-Querol (Q) endeksi ile ölçmüşlerdir. Analizler sonucunda etnik çeşitliliğin büyüme üzerinde doğrudan olumsuz etkiye sahip olduğu görülürken dinsel çeşitliliğin büyüme üzerine herhangi bir etkisi bulunmamıştır. Kutuplaşmanın etkisi ise yatırımlar, hükümet harcamaları ve sivil savaşa neden olma gibi kanallar üzerinden dolaylı olarak kendini göstermektedir. Kutuplaşma yatırımlar üzerinde düşüşe, rant arayışçı davranışları körükleyerek kamu harcamalarında artışa ve iç çatışmalarda artışa neden olarak büyümeyi dolaylı şekilde olumsuz etkilemektedir.

Etnik çeşitlilikle beraber kutuplaşmayı da dikkate alan başka bir çalışmada da Gören (2014) bu iki kavramın ekonomik büyüme üzerine etkileri karşılaştırmalı bir şekilde genişletilmiş bir SUR modeliyle araştırılmıştır. Çalışma 100 gelişmiş 100 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır. Gören (2014) çalışmasında, etkileri doğrudan ve dolaylı olarak detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunu yaparken çeşitlilik ve kutuplaşmanın büyümeyi çeşitli aktarım kanalları üzerinden etkilediğini kabul etmiştir. Bu kanallar yatırım, sivil savaş, beşeri sermaye, hükümet harcamaları, politik istikrarsızlık, ticarete açıklık, ve doğurganlıktır. Araştırmanın sonucunda etnik çeşitliliğin ekonomik büyümeyi doğrudan olumsuz etkilediği ve etnik kutuplaşmanın büyüme üzerinde önemli derecede dolaylı etkileri olduğu görülmüştür. Bir başka önemli sonuç ise etnik kökenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin OECD'de Sahra Güneyi Afrika ülkelerinden çok daha düşük olmasıdır. Bu da diğer politik kurumların önemine dikkat çekmektedir.

Literatürde önemli bir etkiye sahip başka bir çalışma da Ottaviano ve Perri'nin (2006) *Kültürel Çeşitliliğin Ekonomik Değeri (The economic value of cultural diversity)* adlı çalışmasıdır. Ottaviano ve Peri (2006:9) kendilerinden önceki çalışmalarda çoğunlukla düşük yetenekli göçmenlerin ABD vatandaşlarının ücretlerini nasıl etkilediğine odaklanıldığından bahsetmektedir. Bu çalışmada ise net göç yerine işgücü

içerisinde yer alan göçmen çeşitliliğinin ücretler ve kiralar üzerine uzun vadeli etkileri ortaya konmuştur.

ABD eyaletleri için 1970-1990 yılları arasını kapsayan çalışmanın ana bulgusu kültürel çeşitliliğin, hem alınan ortalama ücret hem de ABD doğumlu bireylerin ödedikleri ortalama kira ile pozitif bir korelasyona sahip olması nedeniyle ABD'de doğan vatandaşların üretkenliği üzerinde net bir pozitif etkiye sahip olmasıdır Ottaviano ve Peri (2006:11). Bir başka deyişle "kültürel açıdan daha çeşitli" şehirlerde yaşayan ABD doğumlu bireyler, daha homojen kentlerde yaşayanlardan daha yüksek ücret almakta ve daha yüksek kira ödemektedirler.

Bu çalışma ile birlikte literatürde kültürel çeşitliliğin ekonomik etkilerine olan ilgi açısından ücretler ve kiralara odaklanan yeni bir alan doğduğu söylenebilir. Çalışmada ayrıca çeşitliliği yüksek yerlerde yaşayanların ürün ve hizmet çeşitliliği gibi tüketim kolaylıklarından da yararlandığı belirtilmiştir. Çalışmayı literatür açısından özel kılan bir başka unsur ise kültürel çeşitlilik ve ekonomi ilişkisindeki potansiyel içsellik sorununu çözmesidir. Tahmin edilebileceği gibi bir bölge çeşitli olduğu için ekonomik açıdan gelişmiş olabileceği gibi ekonomik açıdan gelişmiş olduğu için de nüfus yapısı çeşitlenmiş olabilir.

Ottaviano ve Peri (2006:11) söz konusu karşılıklı nedensellik probleminin üstesinden gelmek için, ekonomistler arasında yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan enstrümantal değişken tahminlerini kullanmışlardır. Bu enstrümantal değişken bir kentte çeşitliliği etkileyen (ancak ekonomik üretkenliği değil) bir "yardımcı" değişkendir. Uygulanan yöntem sonucunda bulguların değişmemesi ilişkinin çeşitlilikten ücret ve kiralara doğru olduğunu kanıtlamaktadır.

Bellini ve çalışma arkadaşları (2008) Ottaviano ve Peri'nin (2006) çalışmasından esinlenerek kültürel çeşitliliğin ekonomik boyutlarını EU15 ülkelerinin 12'sinde NUT3 düzeyi için araştırmış ve kültürel çeşitliliğin pozitif ve negatif dışsallıklar üzerinden üretimi ve tüketimi etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada karşılıklı nedensellik ihtimali Ottaviano ve Peri (2006) de olduğu gibi göz önünde bulundurulmuş ve enstrümantal değişken kullanma metodu ile test edilmiştir. Sonuçlarda nedensellik ilişkisinin çeşitlilikten üretkenliğe doğru olduğu görülmüştür.

Sudekum ve diğerkleri de (Sudekum vd., 2009) Batı Almanya'da 326 alt bölgeyi kapsayan ve 1995-2006 periyoduna ait panel veri seti ile kültürel çeşitliliğin ücretlere ve istihdama etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada literatürle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre bir bölgede yurtdışı doğumluların fazla olması o bölgedeki yerleşiklerin ücretlerini olumsuz etkilerken eğer bölgedeki yurtdışı doğumlu nüfusun doğum yerlerine göre çeşitliliği yüksek ise söz konusu bölgedeki yerleşiklerin ücretlerini olumlu etkilemektedir (Sudekum vd., 2009:16).

Sudekum ve çalışma arkadaşları (2009) analizlerini yurtdışı doğumluların farklı nitelik düzeylerini hesaba katarak detaylandırmışlardır. Bulgular, nitelikli yabancı işçilerin, yerli çalışanları bölgesel işgücü piyasalarında, düşük vasıflı yabancı işçilerden oldukça farklı şekilde etkilediğini göstermektedir. Yüksek vasıflı yabancı işçilerin varlığı, özellikle de bu grup ulusal ve kültürel geçmişe göre çeşitlenmişse, bölgesel bir perspektiften olumlu bir üretim imkânı olarak görülebilir (Sudekum vd., 2009:22). Düşük vasıflı yabancı işlerin yoğun olması yerleşiklerin ücret ve istihdam düzeyini olumsuz etkilerken söz konusu düşük yabancı vasıflı işçilerin çeşitliliği durumunda etki yine pozitifte dönmektedir (Sudekum vd., 2009:23). Çalışmayı diğerklerinden farklı kılan bir özellik ise sonuçların mekansal bağımlılıktan etkilenip etkilenmediğini anlayabilmek için mekansal analizler ile çalışma bulgularının sağlamlığının test edilmesidir.

Sparber (2009) ABD de eyalet ve şehir düzeyinde uyguladığı analizler ile ırk çeşitliliğinin ücretler ve istihdam üzerine etkilerini incelemiştir. 1980-2000 yılları arasını 10 yıllık periyodlar şeklinde analiz eden Sparber çeşitliliğin ücretler ve istihdamı şehir düzeyinde olumlu, eyalet düzeyinde ise belirsiz bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde kültürel çeşitliliğin ekonomisi üzerine çok boyutlu çalışmalar yapan bir başka akademisyen de Nathan'dır (Nathan, 2009; 2011; Lee ve Nathan, 2010; Nathan ve Lee, 2013). Daha çok Birleşik Krallık (UK) üzerine araştırmalar yapan Nathan, kültürel çeşitliliğin ücretler, istihdam ve fiyatlar üzerine etkilerini iki farklı çalışmada incelemiştir.

Nathan (2009) net göçün Britanya şehirlerine etkilerini, çeşitliliği de göz önünde bulundurarak 1994-2008 yıllarına ait panel veri seti ile incelemiştir. Çalışmada geleneksel çeşitlilik ölçüm metodu haline gelen doğum yeri çeşitliliğine dayalı

fraksiyon endeksi kullanılmıştır. Sonuçlara göre Britanya şehirlerinde net göçün yerli üretkenliği ve ücretleri - özellikle yüksek beceri sahibi İngiltere doğumlu işçiler için- artırmaya yardımcı olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Diğer taraftan bazı göçmen yoğun ekonomiye dayalı bölgelerde düşük vasıflı İngiltere doğumlu işçiler için dezavantaj söz konusudur. Çalışmada net göçün kentsel seviyedeki ortalama ev fiyatları üzerinde ise bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Makalenin çeşitliliğe bakan yönlerinde ise kültürel çeşitliliğin ücretlerle pozitif, istihdamla negatif ilişkili, ev fiyatları ile ise ilişkisiz olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak yetenek gruplarına göre yapılan analizlerde çeşitliliğin ücretler üzerinden yüksek vasıflı işçiler için pozitif ve düşük vasıflı işçiler için biraz negatif etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Diğer bir makalesinde Nathan (2011) 2001-2006 yılları için UK şehirlerinde çeşitliliğin ücretler, istihdam ve ev fiyatlarını nasıl etkilediğini yatay kesit veri kullanarak ortaya koymuştur. Bu çalışmanın önemli yanı çeşitliliğin ölçüm yöntemine getirdiği farklılıktır. Nathan (2011) çalışmasında çeşitliliği geleneksel doğum yeri verilerine dayanmak yerine kültürel-etnik-linguistik (cultural-ethnic-linguistic) isim sınıflandırması yöntemiyle elde ettiği veriler ile oluşturduğu fraksiyon endeksi ile ölçmüştür. Bu yöntemde isim ve soy isimler kullanılan bilgisayar programları ile dil ailelerine göre gruplandırılmaktadır. Nathan (2011:16) ayrıca isim gruplarından Britanya'ya bağlı (İngiliz, Kelt, Galli, İskoç) unsurları çıkararak tamamen göçmen çeşitliliğine odaklanan farklı bir endeks ölçümlemiş ve buna Süper Çeşitlilik Endeksi adını vermiştir. Temel analizler çeşitliliğin ücretler üzerinde olumlu, istihdam üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve ev fiyatları üzerinde ise herhangi anlamlı bir etkisinin olmadığını gösterirken süper çeşitlilik endeksinin hem ücret hem de istihdam ile pozitif ilişkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Alesina ve diğerleri de (2013) çeşitliliğin ölçümünde literatürde bir farklılık yaratmaya çalışmışlardır. 195 ülke için, çeşitliliğin ekonomik refah üzerine etkilerinin çok boyutlu bir şekilde incelendiği çalışmada 1990 ve 2000 yılları arasındaki değişimler gözlenmiştir. Çalışmada etnik, dilsel ve genetik çeşitliliğin yanında söz konusu ülkeye göç etmiş kişilerin doğduğu ülkelere göre oluşturulan doğum yeri çeşitliliği endeksleri türetilmiştir. Alesina vd. (2013:8-9) fraksiyon endeksini kullanmakla birlikte endeksi geliştirerek farklı bir çeşitlilik ölçümü elde etmişlerdir. Alesina endeksi olarak adlandırılan (Kemeny, 2013) bu endekste, yabancı doğumluların nüfusun içindeki

payının yanı sıra yerli nüfusun payı da formülün içine dahil edilmiştir. Sonuçlara göre diğer çeşitlilik türlerinin aksine doğum yeri çeşitliliği ekonomik üretkenliği olumlu etkilemektedir. Bu ilişki daha zengin ve patent yoğun ülkelerde daha güçlüdür. Ayrıca çeşitliliği oluşturan göçmenlerin göç ettiği ülkeye olan kültürel yakınlığı ve doğduğu ülkedeki gelir durumu da çeşitliliğin olumlu ekonomik etkilerini yükseltmektedir (Alesina vd., 2013).

Longhi (2013; 2014) İngiltere şehirlerinde kültürel çeşitliliğin etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Longhi (2013) ilk çalışmasında çeşitliliğin ücretler üzerine etkilerini 2001-2006 periyodu için hem yatay kesit hem de panel veri analizi ile incelemiştir. Kesit veri sonuçları, çeşitliliğin ücretler üzerinde olumlu bir etki yaratacağını öne sürmekle birlikte, panel veri sonuçları çeşitliliğin ücretler üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkisi olmadığını göstermektedir; Enstrümantal değişken tahminleri, çeşitliliğin hiçbir etkisi olmadığını doğrulamaktadır (Longhi, 2013:21).

Diğer çalışmasında ise Longhi (2014) kültürel çeşitliliğin refah üzerine etkilerini İngiltere’de 2009 yılında yapılan hanehalkı anketlerinden elde ettiği veriler ile analiz etmiştir. Çalışmada refah, İngiliz vatandaşlarının yaşam memnuniyet düzeyleri ile ölçülürken çeşitlilik endeksleri doğum yeri, etnik köken ve din verileri baz alınarak hesaplanmıştır. Sonuçlar, doğum, etnik köken veya din açısından çeşitli alanlarda yaşayan beyaz İngilizlerin, çeşitlilik oranının düşük olduğu bölgelerdekilere göre ortalama olarak daha düşük yaşam memnuniyet seviyelerine sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan, beyaz olmayan İngiliz ve yabancı doğumlu sakinlerin yaşam memnuniyetleri çeşitlilik düzeyinden etkilenmediği görülmüştür (Longhi, 2014:16).

Longhi’nin (2014) çalışması kalkınmanın farklı bir boyutuna değinmesi açısından önemlidir. Yaşam memnuniyetinin düşük olması söz konusu yerler için sosyal uyum problemlerini akla getirmektedir. Bu da uzun vadede kalkınmayı olumsuz etkileme potansiyelini barındırır.

Dhose ve Gold (2014) göçten kaynaklanan etnik ve kültürel çeşitlilik ile 27 AB ülkesi için bölgesel kalkınma, inovasyon ve büyüme arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada bir bölgenin kültürel çeşitliliği ile kişi başı gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu etki, Farklı

kontrol değişkenleri, farklı çeşitlilik indeksleri ile yapılan farklı spesifikasyonlarda da geçerlidir. Bununla birlikte, bu etki, uzun süredir AB üyesi olan devletler ve yoğun nüfuslu bölgeler için daha güçlüdür ve bazı bölgelerin kültürel çeşitlilik artışlarından diğerlerine göre daha fazla fayda sağlayabileceğini düşündürmektedir (Dhose ve Gold, 2014:17).

Dhose ve Gold (2014) bölgesel kalkınmayı incelerken kişi başına GSYH etkilerini yönlendiren bazı mekanizmaları da göz önünde bulundurmuşlardır. Bulgulara göre kültürel çeşitliliğin bölgesel verimlilik (brüt katma değer) ve ücretler üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte Schumpeteryen büyüme teorisini takiben, büyümenin ana itici gücü olarak inovasyon kanalına özellikle dikkat edilmiştir (Dhose ve Gold., 2014:18). Sonuçlar kültürel açıdan daha çeşitli bölgelerin ortalama olarak daha yenilikçi olduğunu ve bunun da daha yüksek büyüme ve daha iyi ekonomik performansa dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Ancak kültürel çeşitliliğin bölgesel ekonomik performans üzerindeki olumlu etkisi Avrupa bölgelerinin tüm alt örneklerinde geçerli değildir.

Gerring ve çalışma arkadaşlarının makalesi (2015) literatürdeki genel eğilimin dışına çıkarak çeşitliliğin büyüme kırımları ve ücretler üzerine değil kalkınma göstergeleri üzerindeki etkilerini incelemesi açısından önemlidir. Çoğunluğunu Afrika ve Asya ülkelerinin oluşturduğu 36 ülkede 271 bölgeyi kapsayan çalışmada etnisite ve din çeşitliliğinin çocuk doğum oranı, çocuk ölüm oranı, eğitim düzeyi gibi kalkınma göstergeleri üzerine etkileri analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda çeşitliliğin ülkeler arası analizlerde kalkınmayı olumsuz etkilerken bölgesel analizlerde olumlu etkilediği görülmüştür.

Literatür taramasında görüldüğü üzere kültürel çeşitliliğin ekonomik etkileri, başta ülkeler arası karşılaştırmalar olmak üzere sonrasında daha çok ABD, AB ülkeleri, İngiltere ve Almanya gibi yoğun dış göç alan gelişmiş ülkeler için incelenmiştir. Bu durum, söz konusu ülkelerin mevcut sosyo-ekonomik koşullarının doğal bir sonucudur. Kültürel çeşitlilik bu ülkelerde daha öncelikli bir inceleme alanıdır. Ancak an itibarıyla nispeten fazla dış göç almasa da tarihsel mirası ve kendi etnik yapısı gereği çeşitliliğin etkilerinin araştırılmasına ihtiyaç duyulan ülkeler de söz konusudur. Nitekim literatürde

bu tarz ülkeler için de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Buna verilecek örneklerden biri Limonov ve Nesena'nın (2016) Rusya'yı inceledikleri çalışmasıdır.

Limonov ve Nesena (2016) Rusya'da bölge düzeyinde kültürel çeşitliliğin etkilerini 2002-2010 yılları için araştırmıştır. Çalışmada çeşitlilik, etno-linguistik ve doğum yeri farklılıklarına göre Herfindahl endeksi ile ölçülmüş ve bağımlı değişken olarak kişi başına gelir, ücretler ve kiralar alınmıştır. Sonuçlara göre etnik çeşitlilik ile büyüme arasında herhangi bir anlamlı ilişki yok iken yurtdışı ve yurtiçi doğum yerlerine göre oluşturulan kültürel çeşitlilik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Etnik çeşitlilik ve ekonomik büyüme arasında sadece ekonomik açıdan aktif küçük bölgelerde negatif bir ilişki vardır. Bu bölgelerde iç çeşitlilik daha çok tüketim dışsallığı açısından olumlu etkiye sahiptir (Limonov ve Nesena, 2016:86-87). Diğer taraftan literatürün aksine her iki çeşitlilik endeksi de ücretler ve kiralar ile ters orantılıdır. Yazarlar bu durumun Rusya'ya özgü yapısal etmenlerden kaynaklanabileceğini belirtmektedir (Limonov ve Nesena, 2016:87). Örneğin Rusyada iç ve dış göçlerin gelişmiş ülkelere göre az olması ve iç göçün belli kısıtlamalara tabi olması bu olgunun nedenleri arasında olabilir.

2.6.2. Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Tablo 2.4: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür

Yazarlar	Örneklem	Zaman Aralığı	Çeşitlilik Türü - Ölçüm Endeksi	Bağımlı Değişken	Sonuç
Florida ve Gates (2003)	ABD - 50 eyalet	1990	Kültürel Çeşitlilik - Gay Endeksi, Bohem Endeksi, Yurtdışı Doğumlular Endeksi	Yüksek teknolojiye yoğunlaşma	Olumlu etki
Niebur (2010)	Almanya - bölge düzeyi	1995-2000	Doğum yeri - Herfindahl ve Shannon Endeksi	Patent başvuruları	Olumlu etki
Lee ve Nathan (2010)	Londra - firma düzeyi (2300 firma)	2007	Doğum Yeri, etnisite - Fraksiyon Endeksi	Yeni ürün, Geliştirilmiş ürün, yeni ekipman, yeni çalışma metodu	Olumlu etki
Özgen vd. (2011)	AB ülkeleri - bölge düzeyi	1991-1995, 2001-2005	Doğum yeri - Fraksiyon Endeksi	Patent başvuruları	Olumlu etki
Özgen vd. (2013)	Hollanda - firma düzeyi (2789 firma)	2000-2002, 2004-2006	Doğum yeri, Simpson Endeksi	Patent	Olumlu etki
Qian (2013)	ABD - metropoller	2000	Doğum yeri, Herfindahl Endeksi	Patent sayısı	Etki yok
Nathan ve Lee (2013)	Londra	2005-2007	Göçmen sahipliğindeki firmalar	Yeni ürün tanıtımı	Olumlu etki
Bosetti vd. (2015)	20 Avrupa ülkesi	1995-2008	Yabancı vasıflı göçmenlerin işgücü nüsundaki payı	Patent sayısı	Olumlu etki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmalarında ekonomik coğrafya ve sosyolojik faktörleri bir arada işleyen araştırmacı Florida, yaratıcı faaliyet açısından çeşitliliğin önemine sıklıkla vurgu yapmıştır (Florida, 2002a; b; c; 2003; Florida ve Gates, 2003). Florida ve Gates (2003) ABD eyaletleri üzerine yaptıkları araştırmada kültürel çeşitliliğin tolerans ile birlikte yüksek teknolojiyi büyümeyi artırdığını ileri sürmüştür. Araştırma sonucunda farklı cinsel tercihlere açıklık oranı ve yabancı doğumlu ikamet edenlerin yoğun olduğu eyaletler yüksek teknolojiye sahip yerlerdir. Bu çalışmada çeşitliliğin ölçüm yaklaşımı literatürden biraz farklıdır. Kültürel kökler bağlamında bir çeşitlilik ölçümünden ziyade sadece yabancı doğumluların payı alınmıştır. Ayrıca nedensellik ilişkileri net bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu açıdan literatürde patent başvuruları şeklinde ölçülen inovasyon ile kültürel çeşitliliği birleştiren ilk çalışmanın Niehbur'a (2010) ait olduğu söylenebilir.

Niehbur (2010) Almanya için bölgesel düzeyde işgücü nüfusunun doğum yeri farklılıklarına göre oluşturduğu çeşitlilik endeksleri ile patent başvuruları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1995 ve 2000 yıllarına ilişkin yapılan analizlerde sonuçlar, farklı kültürel geçmişlerden gelen işçilerin bilgi ve yeteneklerindeki çeşitliliklerin bölgesel AR-GE sektörlerinin performansını artırdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eğitim seviyeleri de önemlidir. Kalifiye elemanlar arasında çeşitlilik, yenilik çıktıları üzerinde en büyük etkidir.

Lee ve Nathan (2010) İngiltere'nin Londra şehri için kültürel çeşitliliğin inovasyon üzerine etkisini firmalar düzeyinde incelemiştir. Araştırmada 2007 Londra Yıllık Ticari Araştırması'ndan elde edilen veriler kullanılmıştır. Çeşitlilik doğum yeri esasına göre Fraksiyon endeksi ile ölçülürken inovasyon yeni ürün geliştirme, mevcut ürüne ilişkin geliştirme, yeni ekipman ve yeni çalışma metodu geliştirme olmak üzere dört kategoride ölçülmüştür.

2300'den fazla firmadan elde edilen veriler ışığında işgücü ve sahiplik çeşitliliği, ürün ve süreç yeniliği arasında önemli pozitif ilişkiler bulunmuştur. Ancak katsayılar çeşitliliğin inovasyona etkisinin çok büyük olmadığına dikkat çekmektedir. Genel olarak bulgular, çeşitlilik ve yenilikçi faaliyet arasındaki ilişkilerin, süreç inovasyonu için ürün yeniliği için olduğundan daha güçlü olduğunu önermektedir. Ürün yeniliği ölçümleri firma sahiplerinin kültürel çeşitliliği ile daha güçlü bir şekilde ilişkili

iken tersine, süreç yeniliği, tam örneklemin işgücü çeşitliliğine daha fazla bağlıdır (Lee ve Nathan, 2010:72).

Özgen ve diğerleri (2011) Avrupa'da 170 bölge üzerinde 1991-1995 ve 2001-2005 periyodları için göçmen çeşitliliğinin inovasyon üzerine etkilerini araştırmışlardır. İnovasyon, milyon kişi başına patent başvuruları ile ölçülürken çeşitlilik doğum yeri verileri ile Simpson endeksi kullanılarak ölçülmüştür. Bulgulara göre yabancıların payındaki artış inovasyonu etkilemezken kültürel çeşitlilikteki bir artış olumlu etkilemektedir. Göçmenlerin yetenek düzeyi inovasyon üzerindeki, bu olumlu etkide ayrıca öneme sahiptir.

Özgen ve çalışma arkadaşları (2013) Hollanda'da gerçekleştirdikleri çalışmada kültürel çeşitliliğin etkilerini firma düzeyinde de incelemiştir. Özgen ve diğerleri daha az yabancı çalışanı istihdam eden firmaların genellikle daha yenilikçi olduğu, ancak bir firmanın yabancı çalışanları arasındaki çeşitliliğin inovasyon faaliyeti ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Buna ek olarak, Çeşitliliğin ürün veya süreç yenilikleri üzerindeki olumlu etkisi, bilgi yoğun sektörlerde ve uluslararası odaklı sektörlerde daha fazladır.

Diğer taraftan kültürel çeşitliliğin tüm türleri inovasyon için tamamen iyi değildir. Ayrıca her türden inovasyon çeşitlilikten eşit derecede etkilenmez. Örneğin Hollanda doğumlu çalışanların daha küçük bir paya sahip olmasına karşılık gelen daha büyük bir Simpson indeksi bazen inovasyonu düşürür. Bununla birlikte, göçmen çalışanlar arasında daha fazla (daha küçük bir eş-konum endeksi ile ölçülen) çeşitlilik ürün yeniliği üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir; iş gücünün (*eşsiz doğum yerleri sayısı*yla ölçülen) kültürel "zenginliği" ise süreç yeniliğini artırır (Özgen vd., 2013:14).

Özgen ve diğerleri (2013:14) çalışmalarının sonunda inovasyonun daha çok firma ölçeği, performans, dış koşullar ve kurumlar tarafından belirlendiğini göz önünde bulundurarak çeşitliliğin olumlu etkisinin aşırı abartılmaması gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Qian (2013) Florida'nın Yaratıcı Sınıf Teorisi'nde kullandığı tolerans ve çeşitlilik kavramlarının arasındaki farkı istatistiksel olarak incelemek için ABD metropol alanlarına ait verileri çok değişkenli analiz yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada çeşitliliğin yenilik ve girişimcilik üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır.

Ancak çeşitliliğin, inovasyon sürecini etkilemedeki bilgi ve yaklaşımları çeşitlendirici rolü Qian'ın çalışmasında empirik açıdan desteklenmemiştir.

2.6.3. Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Girişimcilik, kültürel çeşitliliğin ekonomisini inceleyen literatürde görece daha az çalışılmış bir konudur. Bu alanda Araştırmacıların hareket noktası çeşitlilik literatürünün esinlendikleri klasik çalışmalar olan Hong ve Page (2001) ve Cox'un (1991; 1993) eserlerinin yanı sıra Audretsch'in (1995) tanıttığı ve Acs ve diğerlerinin (2009) geliştirdikleri Girişimciliğin Bilgi Yayılımı Teorisi olmuştur.

İlk olarak Audretsch ve çalışma arkadaşları (2010), Almanya'da kültürel çeşitliliğin girişimciliğe etkilerini 1998-2005 periyodu için bölgesel düzeyde analiz etmişlerdir. Çalışmada farklı arka plana ve yeteneklere sahip çeşitli ekonomik ajanların yeni fikirlerin değerlendirilmesinde çeşitlilik yaratarak girişimcilik için gerekli olan bilgi dışsallıklarını oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Çeşitliliğin ölçülmesinde Theil'in entropi endeksinin kullanılması tercih edilmiştir. Sonuçlara göre teknoloji düzeyi, beşeri sermaye ve bölgesel (kültürel ve sektörel) çeşitliliğin girişimciliği önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Çalışmada ayrıca girişimcilik açısından mekansal komşuluk etkileri göz önünde bulundurulmuş ve bulgular temel sonuçları desteklemiştir.

Cheng ve Li (2011) ise hem kültürel hem de ırksal çeşitlilik bakımından, bölgesel çeşitliliğin ABD'deki 10 seçilmiş endüstride yeni firma oluşumu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada model katsayılarını tahmin etmek ve açıklayıcı değişkenlerin hem doğrudan hem de yerel mekansal yayılma etkilerini hesaplamak için Mekansal Durbin hata regresyonu ile birlikte Bayesian Markov Zinciri Monte Carlo yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar genel olarak hem kültürel hem de ırksal çeşitliliğin seçilen sektörlerde yeni firma oluşumunu olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıntılı sonuçlarda ise bölgesel çeşitliliğin, mesleki ve ticari hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetleri, eğlence ve misafirperverlik gibi geniş hizmet sektörleri açısından daha çok önem arz ettiği görülmüştür (Cheng ve Li, 2011:772).

Tablo 2.5: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkilerini İnceleyen Literatür

Yazarlar	Örneklem	Zaman Aralığı	Çeşitlilik Türü - Ölçüm Endeksi	Bağımlı Değişken	Sonuç
Audretsch vd. (2010)	Almanya - bölge düzeyi	1998-2005	Doğum yeri - Theil Endeksi ve Herfindal Endeksi	Teknolojiye dayalı firma oluşumu	Olumlu etki
Cheng ve Li (2011)	ABD - ilçe ve sektör düzeyi	2001-2003	Doğum yeri, ırk - Theil Endeksi	Yeni firma oluşumu	Olumlu etki
Qian (2013)	ABD - metropoller	2000	Doğum yeri, Herfindahl Endeksi	Açılan işletme sayısı	Olumlu etki
Rodriguez-Pose ve Hardy (2015)	İngiltere - ilçe düzeyi	1991, 2001	Etnisite, doğum yeri - Theil Endeksi	Açılan işletme sayısı	Olumlu etki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

ABD üzerine çalışan bir başka araştırmacı olan Qian'a (2013:2730) göre kültürel çeşitlilik, girişimsel fırsatları algılamada ve / veya tüketici taleplerinde bir çeşitlilik sağlamaktadır. Qian, çalışmasında çeşitliğin hem yüksek teknoloji bağlamında hem de bölgesel ekonomi için girişimcilik ile pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yazarın bilgisine göre kültürel çeşitliliğin girişimciliğe etkilerine ilişkin en güncel çalışma Rodriguez-Pose ve Hardy'nin (2015) İngiltere ve Galler'de ilçeler düzeyinde kültürel çeşitliliğin girişimciliğe etkisini analiz eden araştırmasıdır. Çalışmada ilk aşamada kültürel çeşitlilik, etnisite ve doğum yeri verilerine dayalı olmak üzere iki şekilde ölçülmüştür. İkinci aşamada vasıflı işgücünün çeşitlilik kompozisyonuna bakılmıştır. Bulgulara göre doğum yeri çeşitliliği, etnik çeşitliliğe nispeten girişimcilik üzerinde daha etkilidir. Ayrıca çeşitliliğin yetenek düzeyi de girişimciliği etkileme düzeyinde daha önemlidir.

Rodriguez-Pose ve Hardy (2015) çalışmalarında, çok sayıda kontrol değişken kullanarak, karşılıklı nedensellik sorununu enstrümantal değişken ile test ederek ve girişimcilik açısından mekansal bağımlılığı hesaba katarak sonuçlarını sağlam temellere oturtmuşlardır. Buna göre nedensellik ilişkisi çeşitlilikten girişimciliğe doğrudur. Diğer taraftan Mekansal Durbin Modeli analizleri sonucunda değişkenler arası ilişkinin yönü ve anlamlılığı korunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİNİN MEKANSAL ANALİZİ

İktisatçılar çeşitlilik kavramına uzunca bir süre sektörel açıdan bakmış (Florida, 2003) ve sektörel çeşitliliğin ekonomiler için getirdiği avantaj ve dezavantajlarını dışsal ekonomiler literatürü kapsamında geniş bir şekilde incelemişlerdir (Marshall, 1890; Arrow, 1962; Romer, 1986; Jacobs, 1961; Porter, 1990). İlk defa şehir araştırmacısı Jacobs (1961; 1969) çeşitlilik konusuna geniş bir perspektif ile yaklaşarak kültür, beceri, zevk ve talep çeşitliliğini kapsayan insan çeşitliliğinin şehirlerde ekonomik gelişmenin motoru olduğunu ileri sürmüştür.

Yönetim bilimleri ve sosyal psikoloji gibi farklı alanlarda yapılmış mikro düzeyde grup çalışmaları (Cox, 1993; Hong ve Page, 2001, 2004; Berliant ve Fujita, 2012) Jacobs'un öngörüsünü destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Kişilerin sahip olduğu demografik özellikler, kültürel kimlikler ve tecrübelerdeki farklılıklar, onların problemleri ve fırsatları nasıl algıladığı ve onları nasıl çözdükleri konusunda farklılıkları kapsamaktadır (Hong ve Page, 2004:16385). Böylece homojen bir topluma kıyasla heterojen bir toplumda daha çeşitli birikime sahip bir bilgi havuzu oluşur. Bu da Jacobs dışsallığı yaratarak bilgi taşımalarına yol açar.

Bir başka yönüyle kültürel çeşitlilik yeniliğe ve değişime açık bir ortam oluşturur. Çeşitli unsurların bir arada olabilmesi farklı özelliğe sahip kişiler için topluma katılımı engelleyen sosyal bariyerleri ortadan kaldırır. Bu da yaratıcı düşüncenin ve girişimci fikirlerin yeşermesi için en uygun ortamı sağlar (Florida, 2002a). Kültürel açıdan çeşitli bir bölge ise yaratıcı mesleğe sahip ve girişimci ruhlu kişiler için bir çekim merkezi oluşturur. Dolayısıyla bu durum, bölgelerde ücretler ve kiralari yükselterek faktör verimliliğinde artışa neden olur (Ottaviano ve Peri, 2006; Bellini vd., 2008; Sparber, 2009; Kemeny, 2012; Longhi, 2013; Elias ve Paradies, 2016). Bununla birlikte, bu insan çeşitliliği daha geniş bir çeşitlilikte mal ve hizmet talep etmeye eğilimli olur (Quigley, 1998; Ottaviano ve Peri 2006; Nathan, 2011) ve girişimciler ve üreticiler için yeni fırsatlar sunan bir talep etkisi de yaratır.

Diğer taraftan kültürel açıdan çeşitli bir toplum sunduğu fırsatların yanında bazı problemleri de içinde barındırır (Hong ve Page, 2004). Sosyal gruplar arasında çatışma olduğu durumda çeşitliliğin olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır (Easterly ve Levine, 1997; Collier, 2001; Putnam, 2007).

Özetle bölgesel kalkınma açısından kültürel çeşitlilik birkaç kanal üzerinden önemli bir rol oynamaktadır. Yukarıda kısaca özetlenen teorik ve ampirik çalışmalar göstermektedir ki kültürel çeşitlilik bölge içi ve bölgeler arası bilgi taşmalarına neden olur, yaratıcı sınıf için bir cazibe merkezi oluşumunu sağlar ve girişimciler için geniş bir talep yelpazesi ve uygun bir ortam sağlar.

Kültürel çeşitlilik ve bölgesel kalkınma ile ilgili bahsedilmesi gereken konulardan biri de aralarındaki ilişkinin karşılıklı olduğudur. Bir bölge kalkınmış olduğu için çeşitli hale gelmiş olabilir. Bu karşılıklı etkileşimi birbirinden ayırmak çok zordur. Literatürde pek çok çalışma geniş veri setleri kullanarak bazı özel tekniklerin yardımıyla bu ilişkinin yönünü test etmiştir (Ottaviano ve Peri, 2006; Özgen vd., 2013; Bellini vd., 2013; Rodriguez-Pose ve Hardy, 2015; Bove ve Elia, 2017). Analizler sonunda genellikle uzun vadede kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınmayı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Küreselleşmenin de etkisiyle ülkeler giderek çeşitli hale gelmektedir. Bu süreçte kültürel çeşitlilik, gelişmiş ve cazibe merkezi haline gelmiş ülkelerin dışında Türkiye gibi özellikle son yıllarda gelişme sürecinde olan ülkeler için de önemli bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerinde etkilerini Türkiye’de iller düzeyinde¹² incelemenin gerekliliği doğmaktadır. Yazarın araştırmalarına göre bu konuda Türkiye’de daha önce yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır¹³. Çalışma bu yönüyle literatüre katkıda bulunacak ve ayrıca ileriki dönemlerde yapılacak olan çalışmalara rehberlik edebilecektir.

3.1. VERİ

Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenlerden illerin ekonomik gelişmişlik ya da kalkınma düzeyini ifade etmek için seçilen dolar cinsinden kişi başına düşen milli gelir seviyesi Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK), inovatif aktivitelerin durumunu ya da bir başka deyişle inovasyon düzeyini temsil eden yenilikçilik endeksi verisi Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu’ndan (URAK), girişimcilik düzeyini gösteren

¹² İller, AB kapsamında kabul edilen İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’na göre üçüncü düzey bölge birimi olarak kabul edilmektedir.

¹³ Livny (2015) 64 ili kapsayan bir etnik çeşitlilik ölçümü yapmış ancak çeşitliliğin ekonomik etkilerine değinmemiştir. Eraydın ve diğerleri (2017) İstanbul özelinde kültürel çeşitlilik ve girişimcilik ilişkisini incelemişlerdir. Ancak bu çalışma, sadece İstanbul’un Beyoğlu ilçesinde gerçekleştirilen mülklerle gerçekleştirilmiş olup çeşitlilik açısından yoğun ancak çok küçük bir örnekleme kapsamaktadır.

açılan şirketler verisi ise Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nden (TOBB) temin edilmiştir. Araştırma konusunun temel bağımsız değişkeni olan kültürel çeşitlilik ise TÜİK'in yayınladığı "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ikamet ettikleri illere göre doğum yerleri" verisinden yararlanılarak türetilmiştir.

Regresyon analizleri ve mekansal ekonometrik modellerde yukarıda bahsedilen değişkenlerin dışında bazı kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Kültürel çeşitliliğin kişi başına gelir ve girişimcilik üzerindeki etkilerini açıklamak için beşeri sermaye ve nüfus yoğunluğu modele kontrol değişkenleri olarak dahil edilmiştir. Bir bölgedeki yüksek beşeri sermaye o bölgedeki yetenek stoğunu artır ve hem katma değerli üretim hem de yüksek ücretler kanalıyla bölgenin gelir düzeyine olumlu katkıda bulunur. Nüfus yoğunluğu ise söz konusu bölgedeki ekonomik canlılığı ifade eder. Nüfus yoğunluğu talep canlılığı yaratarak yığılma ekonomileri ve girişimci faaliyetler için elverişli bir zemin hazırlar (Rodriguez-Pose ve Hardy, 2013). Diğer taraftan aşırı kalabalıklaşma ise negatif dışsallıklar nedeniyle bu olumlu etkiyi sınırlayabilir.

Kültürel çeşitliliğin yenilikçilik endeksi ile temsil edilen inovatif aktiviteler üzerindeki etkisini açıklamak için ise beşeri sermaye ve sektörel yapı verileri kontrol amaçlı kullanılmıştır. Literatüre göre bir bölgede imalat sektörünün yoğun olması ve yüksek beşeri sermaye düzeyi o bölgedeki yenilikçi aktiviteleri artırmaktadır (Özgen vd., 2011; Niehbur, 2010). Aşağıdaki tabloda verilerle ilgili kısaltılmış isimler, tanımlar, temin edilen kaynaklar ve verilerin ait olduğu yıllara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.1: Verilerin Tanımlanması

Kısaltma	Tanımlama	Kaynak	Yıl	Türü
KBG	Dolar cinsinden kişi başına milli gelir	TÜİK	2000, 2014	Bağımlı
GİR	On bin kişi başına düşen açılan şirket sayısı	TOBB	2014	Bağımlı
YENİ	İnovasyon düzeyini gösteren yenilikçilik endeksi ¹⁴	URAK	2014	Bağımlı
YCEŞ	Yurtdışı doğumlular verisinden yararlanılarak oluşturulan çeşitlilik endeksi	TÜİK	2014	Bağımsız
BCEŞ	Yurtdışı doğumlular verisinden yararlanılarak oluşturulan çeşitlilik endeksi	TÜİK	2000, 2014	Bağımsız
BSER	Beşeri sermaye endeksi ¹⁵	URAK	2014	Bağımsız
SYAPI	İmalat sektöründeki firma sayısının ildeki tüm firmaların sayısı içindeki payı	TÜİK	2014	Bağımsız
NYOG	Kilometrekare başına düşen kişi sayısı	TÜİK	2014	Bağımsız

Araştırmanın odak noktasındaki bağımsız değişken olan kültürel çeşitlilik iki farklı açıdan ölçülmüştür. Kültürel çeşitlilik ölçümü ilk olarak literatürdeki eğilim doğrultusunda ülkedeki yurtdışı doğumlu nüfus verisinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Doğum yeri çeşitliliği, kültürel çeşitlilik ölçümlerinde yaygın bir şekilde kabul görmüş bir kriterdir.¹⁶

Çeşitliliğin ölçümünde Theil'in Entropi endeksinden yararlanılmıştır. Endeks aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$\text{Çeşitlilik}_i = \sum_{n=1}^{R_i} \pi_{ri} \times \ln(1/\pi_{ri}) \quad (3.1)$$

Denklemden π_{ri} , r ülkesinde doğanların nüfusunun i şehri nüfusu içindeki payını, R_i toplam ülke sayısını ifade etmektedir. Theil endeksi incelenen bölgedeki yabancı (veya o bölgenin dışından göç etmiş) nüfusun *payı* ve *çeşitliliğinin* ikisini

¹⁴ Yenilikçilik endeksi bileşenleri: İle Ait 100.000 kişiye düşen patent başvuru sayısı, ile ait 100.000 kişiye düşen marka başvuru sayısı, ile ait 100.000 kişiye düşen faydalı başvuru sayısı, ile ait 100.000 kişiye düşen endüstriyel tasarım başvuru sayısı, ilde bulunan Ar-Ge merkezi sayısı, ilde bulunan Teknoloji Geliştirme Merkezi (Teknokent/Teknopark) sayısı, ilin teknolojik ürün ihracatı miktarı.

¹⁵ Beşeri sermaye endeksi bileşenleri: İlde mesleki ve teknik okul mezun sayısı, ilin YGS başarı yüzdesi, ildeki bir yüksek öğrenim programından (önlisans ve lisans) mezun olan kişi sayısı, ildeki bir lisans sonrası (lisansüstü) programından mezun olan kişi sayısı, ildeki öğretim üyesi(kendi biriminde olanlar) başına düşen üniversite öğrencisi sayısı, ildeki nüfusun işgücüne katılma oranı (işgücü/15-64 yaş), toplam yaş bağımlılık oranı (demografik fırsat penceresinin tersi, tüketen nüfusun nüfusa oranı), ilde yabancılara verilen çalışma izni sayısı, kişi başına düşen mevduat miktarı, tahakkuk eden gelir vergisi miktarı, ildeki kütüphaneden yararlanma sayısı, ilde kişi başına düşen bireysel kredi miktarı.

¹⁶ Doğum yeri kriterini kullanan çalışmalara örnek olarak bkz. Ottaviano ve Peri (2006), Bellini vd. (2008), Sudekum vd. (2009), Lee ve Nathan (2010), Niehbur (2010), Audretsch vd. (2010), Longhi (2013), Alesina vd. (2013), Özgen vd. (2013), Dhose ve Gold (2014), Rodriguez-Pose ve Hardy (2015), Limonov ve Nesena (2016), Elias ve Paradies (2016), Bove ve Elia (2017).

birden hesaba katması açısından kültürel çeşitliliğin yeterli bir ölçümüdür (Audretsch vd., 2010:68). Bir önceki başlıkta verilerin tanımlandığı tablo 3.1'deki YÇEŞ adlı değişken bu şekilde ölçülen kültürel çeşitliliği ifade etmektedir. Bu endekse çalışmanın ileriki kısımlarında *orijinal kültürel çeşitlilik endeksi* de denecektir.

Çalışmada ayrıca, literatürdeki eğilimlerden farklı olarak ve Cox'un (1996:3)¹⁷ geniş kapsamlı kültürel çeşitlilik tanımından esinlenerek, bir ülkedeki farklı bölgeleri farklı kültürleri yansıtan birer birim olarak kabul eden ayrı bir *yurtiçi kültürel çeşitlilik endeksi* oluşturulmuştur. Yine doğum yeri kriterine dayalı olarak oluşturulan yurtiçi kültürel çeşitlilik endeksinde ülke içi coğrafi bölgeler arası göç hareketleri dikkate alınmıştır. Burada iller arası göç hareketleri yerine coğrafi bölgeler arası göç hareketlerinin dikkate alınmasının nedeni bir bölgenin bir ile göre daha keskin bir kültürel ayrımı ifade edeceği düşüncesidir. Benzer bir yaklaşıma Limonov ve Nesena'nın (2016) Rusya'da kültürel çeşitliliğin bölgesel ekonomik performans üzerine etkilerini araştırdıkları çalışmalarında da rastlamak mümkündür. Limonov ve Nesena da orijinal kültürel çeşitliliğin yanında içsel-bölgesel göç hareketlerine dayalı çeşitlilik endeksi oluşturmuştur.

Yurtiçi kültürel çeşitlilik endeksi denklem (3.1) göre yeniden tarif edildiğinde π_{ri} , r bölgesinde doğanların nüfusunun i şehri nüfusu içindeki payını, R_i toplam bölge sayısını ifade etmektedir. Bir önceki başlıkta verilerin tanımlandığı tablo 3.1'de yer alan BÇEŞ adlı değişken bu şekilde ölçülen bölgesel yurtiçi kültürel çeşitliliği ifade etmektedir.

Çalışmada Türkiye'de kültürel çeşitlilik endeksini oluşturmaya yardımcı olan verilerin çok kısıtlı olması nedeniyle yurtiçi çeşitlilik endeksleri 2000 ve 2014 yılı için oluşturulurken orijinal kültürel çeşitlilik endeksi sadece 2014 yılı için oluşturulmuştur.

3.2. YÖNTEM

Bu çalışmada yöntem olarak mekânsal analiz seçilmiş olup, mekânsal analizin coğrafi görselleştirme, mekânsal istatistik ve mekânsal ekonometri analizleri sırasıyla kullanılmıştır.

¹⁷ Bkz. Başlık 2.1'deki kültürel çeşitliliğin tanımlanması ile ilgili kısım.

3.2.1. Mekansal Analiz

Ekonometrik analizlerde genel eğilim değişkenlerin zaman içerisinde gösterdiği değişimin analiz edilmesi olmuştur. 1950’li yıllarda araştırmaya konu olan gözlem birimlerinin birbirinden bağımsız olmayabileceği başka bir deyişle değişkenler arasındaki ilişkilerde mekan faktörünün de etkili olabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Mekansal analizin temel felsefesi Waldo Tobler’in (1970) coğrafyanın temel yasası olarak adlandırdığı temel kurala dayanır. Tobler’e göre *“her şey başka her şeyle ilişkilidir. Fakat yakın şeyler, uzak şeylere göre daha ilişkilidir”*. Örneğin suç oranı yüksek bir şehri çevreleyen illerde suç oranı yüksek olabilir veya gelir düzeyi düşük bir bölgenin çevresindeki bölgelerde gelir düzeyleri düşük olabilir” (Anselin, 1992:1). Bu durum detayları ileride açıklanacak olan mekansal otokorelasyondan (mekansal bağımlılık) kaynaklanabilir. Mekansal otokorelasyonun varlığının göz ardı edilmesi ise analiz sonuçlarını yanıltıcı kılabilir (Lee ve Wong, 2001).

Peki bu çalışmada neden mekansal analiz yöntemi tercih edilmiştir? Çalışmamızın temel ekonometrik modellerinde yer alan gelir düzeyi, girişimcilik, yenilikçilik ve kültürel çeşitlilik kavramları taşıma etkisi (spillover effect) yaratarak dışsallık oluşturmaya eğilimli faktörlerdir. Bu taşıma ve dışsallıklar ise mekansal analizlerle ortaya çıkarılabilir. Acs ve diğerleri (2004; 2005) çalışmalarında bilgi ve girişimcilik arasındaki net ilişkiyi mekansal bağlamda inceleyerek Girişimciliğin Bilgi Yayılımı Teorisi’ni ortaya koymuşlardır. Rodriguez-Pose ve Hardy’e (2013) göre de mekansal otokorelasyon girişimcilik araştırmalarında anahtar rol oynar. Aynı durum inovatif aktiviteler için de geçerlidir. Özgen ve diğerlerine göre (2011) yığılma ekonomileri, bilgi taşmaları ve yakınlığın rolü inovasyonda mekansal etkilerin kritik önem taşıdığını ileri sürer. Teknolojinin yayılmasının genellikle birbirine yakın bölgelerde daha hızlı olması beklenir. Son olarak Kemeny (2013) kültürel çeşitliliğin beşeri sermaye dışsallığının özel bir formu olarak düşünülebileceğini ve lokal eğitim taşmalarına benzer bir etkisi olabileceğini söylemektedir. Bu yaklaşımlardan hareketle değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için mekansal analiz yöntemi benimsenmiştir.

Bu çalışmada literatürde yaygın bir şekilde tercih edilen bir mekansal analiz tekniği olan Keşfedici Mekansal Veri Analizi (Exploratory Spatial Data Analysis -

ESDA) kullanılmıştır. Ekonometrik analizler ise Mekansal Gecikme Modeli (Spatial Lag Model) ve Mekansal Hata Modeli (Spatial Error Model) ile test edilmiştir.

3.2.1.1. Keşfedici Mekansal Veri Analizi (ESDA)

ESDA; mekansal dağılımları tarif etmeyi ve görselleştirmeyi, alışılmadık konumlanmayı veya mekansal aykırılıkları tanımlamayı, mekansal birlikteliklerin, kümelenmelerin veya sorunlu bölgelerin modellerini tespit etmeyi ve mekansal kalıpları veya mekansal heterojenitelerin diğer şekillerini göstermeyi amaçlayan bir takım tekniklerden müteşekkil bir yöntemdir (Gallo ve Ertur, 2003: 3). ESDA, mekansal ağırlık matrisinin belirlenmesi, global ve lokal mekansal otokorelasyonların ölçülmesi ve LISA analizinden oluşmaktadır.

3.2.1.1.1. Mekansal Ağırlık Matrisi

Mekansal veri analizi gerçekleştirmek için, gözlemler arasında mekansal bağlantılılığın modellenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, her bir gözlemin bir dizi komşu gözlemlerle bağlantılı olduğu dışsal bir mekansal kalıba uygun olarak bir mekansal ağırlık matrisi oluşturulması gerekir (Baumont vd., 2004). Mekansal ağırlık matrisi komşular arası ilişkiyi tanımlar ve aralarındaki mekansal birlikteliği hesaplamak için sayısal bir şekilde ifade edilir (Lee ve Wong, 2001). Herhangi bir mekansal analiz örneğinde eğer n tane birim var ise ağırlık matrisinin (W) boyutu $n \times n$ olacaktır. Mekansal ağırlıklar basitçe mekansal birimlerin birbirleriyle komşu olup olmamasına göre belirlenir. Biri i diğeri j olmak üzere iki bölge düşünecek olursak, eğer i ile j komşu ise matriste $w_{ij} = 1$ komşu değil ise $w_{ij} = 0$ değerini alır. Burada komşuluk mekansal birimlerin sınırdaşlığına göre tanımlanmıştır. Bu net bir tanım gibi görünse de, her zaman komşuluğun niteliği bu kadar açık değildir (Anselin ve Rey, 2008: 15).

Sınırdaşığa bağlı komşuluk tanımlarında üç kriter vardır. Bunlar satranç tahtasındaki kale (rook), fil (bishop) ve vezir (queen)¹⁸ figürlerinin hareketlerinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Aşağıdaki düzenli kafes (grid) düzlemlerinde 5 numaralı mekansal birimin kale, fil ve vezir tanımlamalarına göre komşuları mavi renklerle gösterilmiştir (Anselin ve Rey, 2008: 15).

¹⁸ Komşuluk türlerinin Türkçe karşılıkları kelime anlamına göre değil satranç terimlerinin Türkçe kullanışlarına göre verilmiştir.

Şekil 3.1: Sınırdışlığa Bağlı Komşuluk Türleri

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Kale (Rook) Komşuluğu

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Fil (Bishop) Komşuluğu

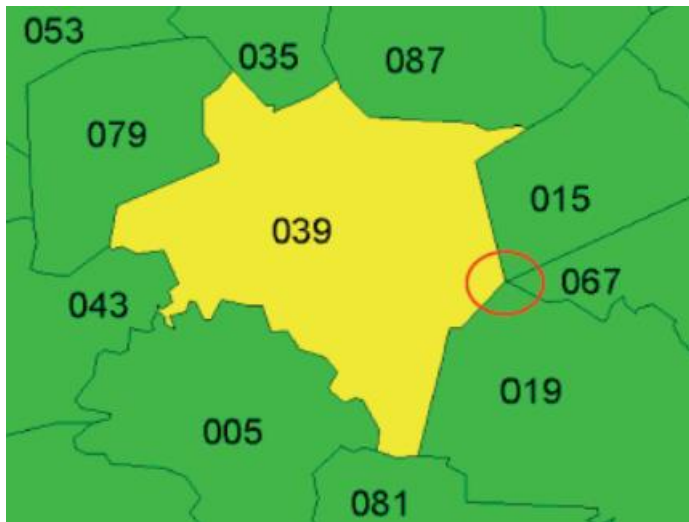
1	2	3
4	5	6
7	8	9

Vezir (Queen) Komşuluğu

Kaynak: Anselin ve Rey, 2008'den uyarlanmıştır.

Kale komşuluğuna göre 5 numaralı mekansal birimin komşuları doğu, batı, güney ve kuzey yönlerinde yer alan 2, 4, 6, ve 8 iken ara yönlerden çapraz şekilde 5 numara ile kesişen birimler komşu olarak kabul edilmez. Fil komşuluğunda ise kalenin tersine sadece çapraz köşegenlerden kesişen birimler komşu kabul edilir. Fil tanımlaması az tercih edilen bir komşuluk türüdür. Vezir tipi komşuluk ise sınır bağı olan tüm birimleri komşu kabul eder.

Şekil 3.2: Düzensiz Sınırlarda Vezir Komşuluğu

Kaynak: Anselin ve Rey, 2008: 18.

Şekil 3.2'de önceki örnekten farklı olarak düzensiz sınırlardan oluşan bir düzlemde vezir ve kale komşuluğu arasındaki fark gösterilmektedir. Burada kale

komşuluk tanımlaması sadece ortak sınırları kapsarken vezir komşuluk türü kaleden farklı olarak 067 numaralı birimi de komşu kabul eder.

Mekansal komşuluklar sınırdaşlık kriterinin haricinde konumlar arasındaki uzaklığa, kaç tane komşunun dahil edileceğine (k-en yakın komşuluk), sosyal uzaklığa ve mekanlar arasındaki ilişkinin uzaklık arttıkça azalacağını gösteren uzaklık azaltan fonksiyona göre de belirlenebilir. Pratikte genellikle düzensiz dağılımlarla karşılaşıldığından sınırdaşlığa göre komşuluk kavramı daha çok tercih edilir. Sınır komşuluğu kavramı kadar geniş olarak kullanılan diğer bir komşuluk türü ise uzaklığa dayalı olandır (Gülel, 2013: 8). Uzaklığa dayalı ağırlık matrisleri, birimler arasında deniz ve göllerin bulunması nedeniyle bitişik sınır komşuluğunun olmadığı parçalı coğrafi yapılarda daha kullanışlı olabilmektedir.

Komşuluk tanımlama kriterinin belirlenmesinin dışında mekansal ağırlık matrisleri ile ilgili dikkat çeken bir diğer konu ise herhangi bir çalışmada hangi ağırlık matrisinin seçileceğine neye göre karar verileceği sorunudur.

Literatürde, en uygun mekansal ağırlık seçimi ile ilgili çok az formel ilke ve öneri mevcuttur (Cracolici vd., 2007:8).¹⁹ Baumont ve diğerlerine (2004:150) göre kullanılabilecek çeşitli mekansal ağırlık matrisleri olduğu için, belirli bir ağırlık matrisinin seçimi mekansal alanın coğrafi karakteristiklerine bağlıdır. Bununla birlikte analizlerde sonuçların sağlamlığını test etmek için farklı mekansal matrisler kullanılarak karşılaştırma yapılmalıdır.

Türkiye'ye ilişkin çalışmalarda ağırlık matrisi seçimini inceleyen Çınar (2016:54), çalışmaların genelinde iki terimli sınırdaşlığa dayalı ağırlık matrisinin tercih edildiğini ancak hangi ağırlık matrisinin kullanılmasının daha uygun olacağına yönelik objektif bir testin ya da teorik altyapının oluşturulmadığını ileri sürmüştür. Türkiye'de il sınırlarının vezir tipi ağırlık matrisine daha uygun bir görünüm sergilemesi (Gezici ve Hewings, 2007) nedeniyle bu çalışmada vezir ağırlık matrisi tercih edilmiştir.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için Anselin (1988) ve Elhorst'un (2010) çalışmalarına bakınız.

3.2.1.1.2. Global Mekansal Otokorelasyon ve Moran's I İstatistiği

Kısaca mekansal otokorelasyon değer benzerliğinin konumsal benzerlik ile tesadüf etmesidir (Anselin 2000). Daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacak olursa, bir yerdeki yüksek değerlerin yakın konumlardaki yüksek değerlerle birlikte bulunma eğilimi veya düşük değerli bir yerin komşularının da düşük değerli olma eğilimi şeklinde tanımlanabilir. Böyle bir durumda pozitif mekansal otokorelasyon veya mekansal kümelenme ortaya çıkar. Aksine, yüksek değerli bir yer düşük değerli komşular tarafından çevrelenirse (ya da tam tersi durumda) negatif mekansal otokorelasyon mekansal aykırılıklar şeklinde ortaya çıkar (Anselin vd., 2000).

Küresel mekansal otokorelasyonun ölçülmesi mekansal kümelenmenin yaygın bir ölçümü olarak bilinen Moran's I istatistiğine dayalıdır (Cliff ve Ord 1973; Upton ve Fingleton 1985; Haining 1993). Moran's I istatistiği (vezir-queen matrisi için) aşağıdaki formülle hesaplanır (Anselin, 1995):

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij}^*(q) x_{it} x_{jt}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_{it} x_{jt}} \quad (3.3)$$

Denklemden w_{ij}^* , i ve j olarak adlandırılan mekânsal konumların birbirleriyle bağlantı derecesini gösterir. x_i ve x_j ise t yılı için i ve j bölgelerindeki gözlemleri ifade eder. Denklemden parantez içinde gösterilen q ise, vezir (queen) ağırlık matrisini belirtmektedir. Kullanılacak ağırlık matrisinin değişmesi durumunda, q ifadesi yerine söz konusu ağırlık matrisinin bir kısaltması yer almalıdır. Eşitlik sonucunda elde edilen I değeri, mekansal otokorelasyonun olmaması halinde beklenen $E(I)=-1/(n-1)$ değerinden daha büyük ise pozitif, daha küçük I değeri ise negatif mekansal otokorelasyonu belirtmektedir (Gallo ve Ertur, 2000:5, Dall'ërba, 2005:130). Moran's I değerinin 1'e yaklaşması güçlü ve pozitif mekansal otokorelasyona, -1'e yaklaşması ise negatif otokorelasyona işaret eder (Gezici ve Hewings, 2007).

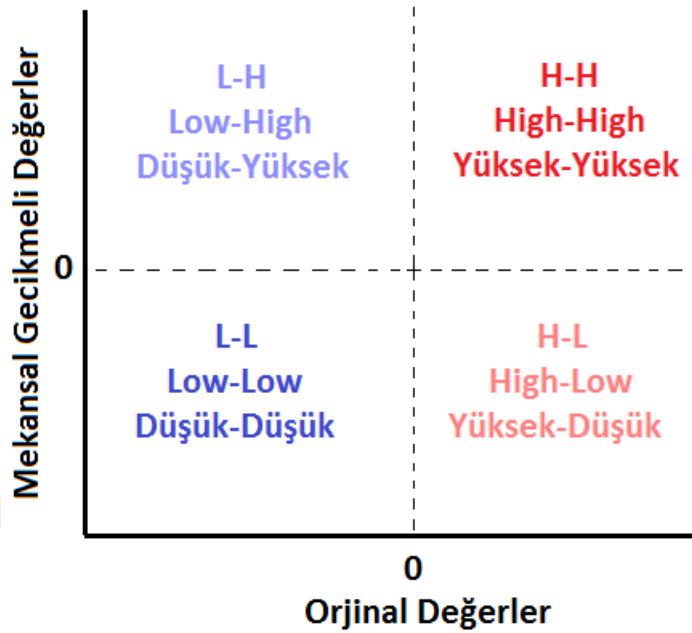
3.2.1.1.3. Lokal Mekansal Otokorelasyon ve Moran Saçılım Diyagramı

Moran's I istatistiği global bir istatistiktir dolayısıyla mekansal otokorelasyonun bölgesel yapısını anlamaya izin vermez. Ancak hangi bölgelerin global mekansal otokorelasyona katkıda bulunduğunu göstermede, yüksek veya düşük değerlerdeki lokal mekansal kümelenmelerin olup olmadığını ve küresel ölçümün bölgenin atipik gruplarını ne ölçüde maskelendiğini göstermede etkili olabilir (Gallo ve Ertur, 2000:5).

Lokal mekansal otokorelasyonun analizi iki araç ile yürütülür; birincisi Moran saçılım diyagramı ki mekansal dengesizliğin görselleştirilmesinde kullanılır, ve ikincisi ise her bir yerleşmenin değerlerinin komşu yerleşmelerin değerleri ile kıyaslayarak rastgele dağılım hipotezini test etmek için kullanılan *Mekansal Birlikteliğin Lokal Göstergeleridir* (LISA) (Gallo ve Ertur, 2000:5).

Temel olarak Moran's I istatistiği bir gözlemin kendi değerleri ile söz konusu değişken için komşularının ağırlıklı ortalaması ya da mekansal gecikmesi arasındaki doğrusal ilişki derecesini gösterir (Anselin, 1996:115). Moran saçılım diyagramı boyunca uzanan doğrusal regresyon çizgisinin eğimi Moran's I katsayısını verir (Anselin vd., 2000). Moran's I saçılım diyagramı her biri bir bölge ile komşuları arasındaki dört tip lokal mekansal birlikteliğe işaret eden dört farklı düzlemden oluşur (Gallo ve Ertur, 2000:6; Dall'erba, 2005:131).

Şekil 3.3: Moran Saçılım Diyagramı

Diyagramda sırasıyla; sağ üstte yer alan 1. düzlem (HH) yüksek değerli komşular tarafından çevrelenmiş yüksek değerli birimleri; sol üstte yer alan 2. düzlem (LH) yüksek değerli komşular tarafından çevrelenmiş düşük değerli birimleri; sol altta yer alan 3. düzlem (LL) düşük değerli komşular tarafından çevrelenmiş düşük değerli birimleri; sağ altta yer alan 4. düzlem ise (HL) düşük değerli komşular tarafından çevrelenmiş yüksek değerli birimleri göstermektedir. 1 ve 3 numaralı düzlemler pozitif mekansal otokorrelasyona işaret ederken 2 ve 4 numaralı düzlemler negatif mekansal otokorelasyonu (aykırılıklar) ifade eder (Gallo ve Ertur, 2000:6, Dall’erba, 2005:131).

3.2.1.1.4. Lokal Mekansal Otokorelasyon ve LISA Analizi

Anselin (1995:94) mekansal birlikteliğin bir lokal göstergesini (Local Indicator of Spatial Association – LISA) şu iki kriteri sağlayan istatistikler olarak tanımlar: birincisi, her bir gözlem için LISA söz konusu gözlem etrafındaki benzer değerlerin anlamlı mekansal kümelenmesinin bir göstergesini verir; ikincisi, tüm gözlemler için LISA istatistiklerinin toplamı mekansal birlikteliğin global göstergesi ile orantılıdır.

LISA analizi örnekleme de yer alan her bir konumun istatistiki yapısının ölçümüdür (Çelebioğlu ve Dall’erba, 2010). LISA istatistiği global Moran’s I istatistiğine benzer fakat her bir komşuluk için ayrı hesaplanır. Mekansal rastgelelikten

sapan komşuluk değerlerinin düzenlenme derecesini ifade eder ve yüksek ve düşük değerlerin yoğunlaşmasını ölçer (Anselin vd., 2000).

Anselin Moran's I istatistiğini her bir i bölgesi için şu şekilde formüle etmiştir (Anselin, 1995):

$$I_i = \left(\frac{x_i}{m_0} \right) \sum_j w_{ij} x_j \quad \text{ve} \quad m_0 = \sum_i x_i^2 / n \quad (3.4)$$

Denklemden w_{ij} satır standartlaştırması yapılmış dizi ağırlık matrisi W 'nin unsurlarını temsil ederken x_i ve x_j ise i ve j bölgelerindeki gözlemleri ifade eder. İstatistik değeri her bir gözlem için %5 anlamlılık düzeyinde test edilecektir.

3.2.1.2. Mekansal Ekonometrik Modeller

Mekansal istatistik analizleri, her bir değişken için mekansal motif hakkında bilgiler sunarken, değişkenler arası ilişkilerin test edildiği ekonometrik modellerdeki mekansal etkileri tespit etmek için mekansal ekonometrik modeller kullanılmaktadır. Çalışmada, temel mekansal ekonometrik modeller olan mekansal gecikme modeli ve mekansal hata modelleri kullanılmıştır.

3.2.1.2.1. Mekansal Gecikme Modeli

Mekansal gecikme modelleri, ρ ile gösterilen mekansal gecikme teriminin modelin sağ tarafına eklenmesiyle oluşturulur. Modele eklenen mekansal gecikme terimi, komşu bölgelerdeki WY 'nin ağırlıklı ortalama değerini göstermektedir (Anselin, 2003).

$$Y = \rho WY + X\beta + \epsilon \quad (3.5)$$

Denklemden y , $n \times 1$ boyutlu konumlar boyunca gözlenen bağımlı değişken vektörüdür ve x , $n \times k$ boyutlu açıklayıcı değişkenler vektörüdür. W ise $n \times n$ boyutlu mekansal ağırlık matrisidir. ρ komşu konumlardaki bağımlı değişkenlerin (Y 'lerin) ilgili konumdaki bağımlı değişken (Y) üzerindeki etkisini ölçen otoregresif parametredir ve çoğunlukla $|\rho| < 1$ kabul edilmektedir. Bu model, *mekânsal gecikme modeli (Spatial Lag Model)* veya *mekansal otoregresif model (Spatial Autoregressive Model)* olarak adlandırılmaktadır (Zeren, 2011: 24).

Mekansal gecikmeli bağımlı değişkenin, modelin sağ tarafında bağımsız değişken olarak bulunması içsellik (endogeneity) sorununa neden olur. Doğrusal regresyon modelinin tahmininde kullanılan En Küçük Kareler (EKK) yönteminin mekansal gecikme modelinde kullanılması, içsellik sorunu yüzünden parametrelerin tutarlı olmayan ve yanlış tahminlerinin elde edilmesine yol açar. Mekansal gecikme modelindeki parametre tahminlerinin tutarlı ve yansız olması için Genelleştirilmiş Momentler (GM) ve En Çok Olabilirlik (EÇO) yöntemleri kullanılmaktadır (Gülel, 2013: 11).

Mekansal bağımlılık olup olmadığını gösteren mekansal otokorelasyon katsayısı ρ 'nun yorumu doğrusal regresyondakinden farklıdır. ρ , konumlar arasındaki ilişkinin gücünü göstermez. ρ 'nun işaretinin pozitif olması birbirine benzeyen konumların bir arada toplandığını, negatif olması ise birbirine benzemeyen birimlerin bir araya toplandığını gösterir (Gülel, 2013: 12).

3.2.1.2.2. Mekansal Hata Modeli

Ölçme hataları nedeniyle de mekansal bağımlılık ortaya çıkabilir ve bu regresyonda hata teriminde görülür. Bu tür mekansal bağımlılığı dikkate alan modele *mekansal hata modeli (Spatial Error Model)* adı verilir (Zeren, 2011: 24). Modelin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\mathbf{Y} = \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \boldsymbol{\varepsilon} \quad \text{ve} \quad \boldsymbol{\varepsilon} = \boldsymbol{\lambda}\mathbf{W}\boldsymbol{\varepsilon} + \boldsymbol{\xi} \quad (3.6)$$

Bu denklemde $\mathbf{Y}$, $n \times 1$ boyutlu açıklanan değişken vektörünü, $\mathbf{X}$, $n \times k$ boyutlu bağımsız değişken matrisini, $\boldsymbol{\beta}$; $k \times 1$ boyutlu katsayı vektörünü, $\boldsymbol{\varepsilon}$; $n \times 1$ boyutlu bağımsız özdeş dağılımlı hata terimler vektörünü, $\boldsymbol{\lambda}$; mekansal hata katsayısını ve $\boldsymbol{\xi}$; ilişkisiz hata terimlerini temsil etmektedir (Gülel, 2013: 12).

Modelde $H_0: \boldsymbol{\lambda} = 0$ hipotezinin anlamlılığı, Moran testi veya Lagrange Çarpanı-hata testleri ile sınanır. Hipotezin kabul edilmesi hatalar arasında mekansal ilişki olmadığını göstergesi iken hipotezin red edilmesi mekansal ilişkinin varlığını belirtir. Mekansal hatanın pozitif olması, mekansal olarak ilişkili ancak modelde yer almayan ihmal edilmiş bir değişken olduğuna işaret eder (Gülel, 2013: 12).

3.3. MODEL

Araştırmada kurulan temel ekonometrik model şu şekildedir:

$$\ln BK_i = \alpha + \beta_1 \ln \text{Çeşitlilik}_i + \beta_2 \ln \text{Kontrol}_i + \varepsilon_i \quad (3.7)$$

Tüm değişkenlerin doğal logaritmasının alındığı modelde BK_i söz konusu i ilindeki bölgesel kalkınma göstergelerini, Çeşitlilik_i her hangi bir i ilindeki kültürel çeşitlilik düzeyini gösteren çeşitlilik endekslerini, Kontrol_i ise literatür doğrultusunda tercih edilen kontrol değişkenlerinin bir vektörünü ifade etmektedir. Son olarak α sabit terimi ve ε_i hata terimini göstermektedir.

İllerdeki bölgesel kalkınmayı görebilmek için üç farklı bağımlı (KBG, YENİ, GİR) değişken için model kurulmuş ve kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkisi iki ayrı çeşitlilik endeksi (LNYÇEŞ, LNBÇEŞ) için de ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Bölgesel kalkınma göstergeleri ile ilgili EKK regresyon modellerinde yakalanamayan bazı mekansal etkileşimler söz konusu olabilir. Dolayısıyla kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerindeki saptanan etkisinin olası mekansal bağımlılığın ihmalinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını kontrol etmek için mekansal ekonometrik modeller uygulanmıştır.

Hangi mekansal ekonometrik modelin uygulanacağını tespit etmek için öncelikle mekansal etkilerin varlığına işaret eden test sonuçlarına bakılmaktadır. Mekansal etkileri tespit edebilmek için genelde üç tür test uygulanır. Bunlardan ilki Moran's I testi her tür mekansal bağımlılığa karşı güçlü uyarı verse de mekansal etkilerin arasında ayırım yapmaya izin vermemektedir. *Lagrange Çarpanı* testi (*LM*) ve onun *Sağlam* (*Robust*) versiyonları iki çeşit mekansal otokorelasyonu belirlemeye yarar. *LM gecikme* mekansal etkinin mekansal gecikmeden kaynaklandığına işaret ederken *LM hata* ise mekansal etkinin mekansal hata terimi kaynaklı olduğunu belirtir. Hangi test anlamlı ise o testin işaret ettiği ekonometrik model uygulanır. Eğer ikisi de anlamlı ise *Sağlam LM* testlerine bakılır ve onların içinden anlamlılık düzeyi daha yüksek olanın işaret ettiği model tercih edilir (Baumont vd. 2001:14).

Temel modeli temsil eden 3.7 numaralı denklemin mekansal ekonometrik modeller için düzenlenmiş halleri aşağıda 3.8 ve 3.9 numaralı denklemlerde yer almaktadır.

$$\ln BK_i = \rho W \ln BK_i + \beta_1 \text{Çeşitlilik}_i + \beta_2 \text{Kontrol}_i + \varepsilon_i \quad (3.8)$$

EKK regresyon analizinde görülemeyen yayılma etkilerinin mekânsal menzili, gözlemsel birimlerin sınırlarını aşabileceğinden, bağımlı değişkenlerin mekansal gecikmeleri de dikkate alınır. Yöntem kısmında bahsedildiği gibi mekansal gecikme modeli denilen bu model, bağımlı değişken olan $\ln BK$ 'nın ağırlık matrisi ile çarpılmış halinin ($W \ln BK$) bağımsız değişken olarak modelin sağ tarafına eklenmesi ile elde edilmiştir. Burada ρ mekansal gecikme katsayısını ifade etmektedir.

$$\ln BK_i = \alpha + \beta_1 \ln \text{Çeşitlilik}_i + \beta_2 \ln \text{Kontrol}_i + \varepsilon_i \quad (3.9)$$

$$\varepsilon = \lambda W \varepsilon + \xi$$

Mekansal hata modelinde ise ağırlık matrisi hata terimi ile çarpılmaktadır. Burada da λ mekansal hata katsayısını ifade eder. EKK regresyonunda tespit edilemeyen hata terimlerinden kaynaklanabilecek mekansal otokorelasyon nedeniyle etkin olmayan tahminleme ihtimaline karşı mekansal hata modeli ile sonuçlar kontrol edilmiştir. Mekansal otokorelasyonlu bir hata terimi, sonuçların yorumlanmasında yalnızca bir etkinlik kaybına neden olur ancak sonuçların tutarlılığını yanlılığa uğratmaz veya tehdit etmez (LeSage ve Pace, 2009).

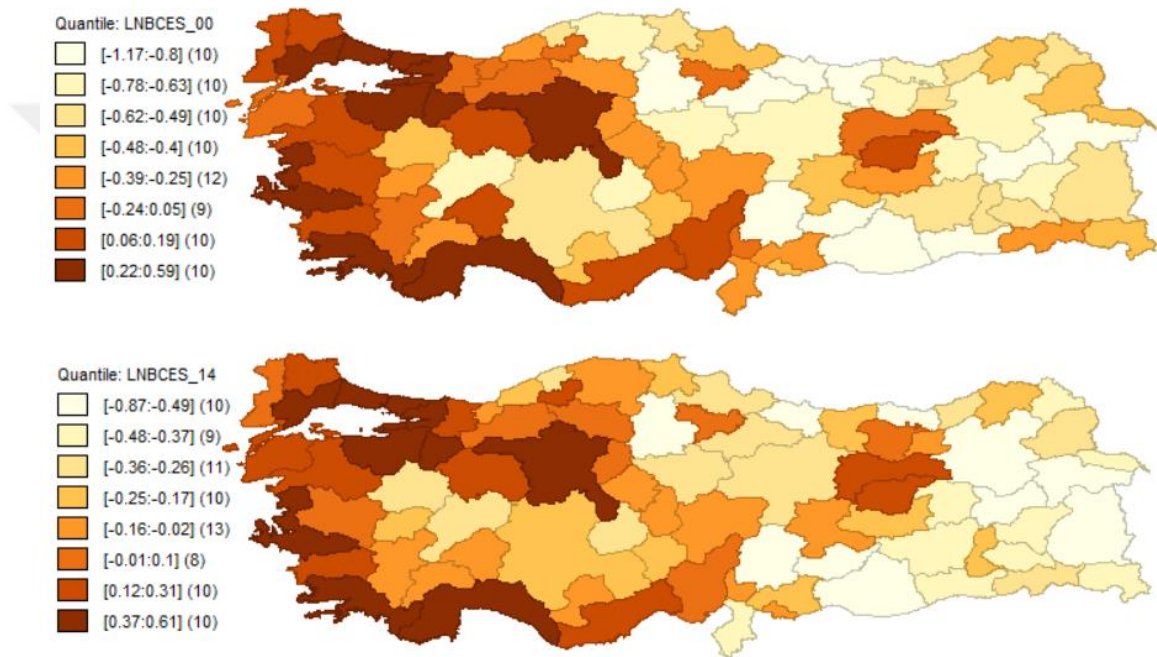
3.4. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULAR

Burada sırasıyla, GeoDa programında yapılan analizler sonucu oluşturulan mekansal dağılım haritaları, Moran's I saçılma diyagramları, Moran's I istatistik değerleri, LISA haritaları ve mekansal ekonometrik analiz sonuçlarına yer verilecektir. Haritalar ve saçılma diyagramları çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler ve araştırmanın temel bağımsız değişkenleri olan kültürel çeşitlilik değişkenleri için oluşturulmuştur.

3.4.1. Dağılım Haritaları

ESDA'nın ilk aşamasında analiz edilmek istenen verilerin incelenen mekansal düzlemde nasıl bir desen sergilediği dağılım haritalarında görselleştirilir. Dağılım haritaları mekansal bağımlılık hakkında fikir vermekte ancak onu tespit etmeye ve ölçmeye imkan vermemektedir.

Şekil 3.4: Yurtiçi Kültürel Çeşitliliğin Mekansal Dağılım Haritaları (2000, 2014)

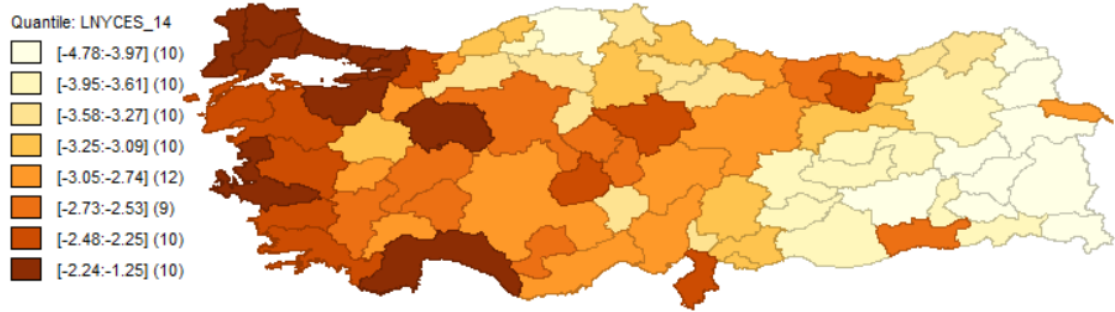

Şekil 3.4'te her bir ilde hangi coğrafi bölgeden ne kadar kişinin yaşadığı dikkate alınarak hesaplanan yurtiçi kültürel çeşitliliğin 2000 ve 2014 yılları için mekansal dağılımlarını gösteren haritalara yer verilmiştir. Her iki haritada da çeşitliliğin özellikle ülkenin Batı ve Akdeniz kıyı illerinde yoğun olduğu ve iç kesimlere gidildikçe düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesinde buna istisna oluşturan bazı iller de mevcuttur. Diğer taraftan ülkenin doğusunda ise çeşitlilik çok düşüktür.

İki yıl karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde 2000 yılında İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesinin bazı illerinde çok düşük olan çeşitlilik düzeyinin 2014 yılına gelindiğinde arttığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan Doğu Anadolu ve Güney Doğu

Anadolu Bölgelerinin Kars, Iğdır, Şırnak, Hakkari ve Batman gibi illeri 2000 yılında sahip oldukları görece daha yüksek olan çeşitliliklerini 2014 yılında kaybetmişlerdir. Bu illerde tarihsel bir karakteristik haline gelen ekonomik durağanlığının önüne geçilememesi illerin göç vermesine neden olmaya devam etmektedir. Farklı kesimlerden nüfusu bir şehirde tutan şey ekonomik canlılığın yanında sosyal yaşamdır. Söz konusu illerde bu iki faktörün eksikliği 14 yıllık periyod içerisinde giderilememiştir. Bu değerlendirmelerin yanında özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesindeki terör olaylarının etkisinin de bu çeşitliliğin azalmasında önemli bir rolü olduğu ifade edilebilir.

Şekil 3.5: Kültürel Çeşitliliğin Mekansal Dağılım Haritası (2014)

Şekil 3.5'teki haritada illerdeki yurtdışı doğumluların payı ve dağılımından hareketle hesaplanan orijinal kültürel çeşitlilik endeksinin mekansal dağılımı gösterilmektedir. Haritada Kuzey Marmara Bölgesi'nde ve birkaç istisna dışında ülkenin sahil kesimlerinde ve İç Anadolu'da kültürel çeşitliliğin ülkenin diğer kesimlerine göre daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde ise Iğdır ve Mardin'in dışında kültürel çeşitlilik çok düşüktür.

Haritaya göre Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş illerinde kültürel çeşitliliğin daha fazla olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Yozgat, Kırşehir, Hatay, Gümüşhane, Mardin ve Iğdır gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından ülke ortalamasının altında kalan bazı illerde kültürel çeşitliliğin görece yüksek görünmesi

düşündürücüdür. Bu durumun söz konusu illerin daha önceden yurtdışına verdiği yerli göçün geri dönmesinden kaynaklanma ihtimali yüksektir²⁰ (Yakar ve Temurçin, 2013).

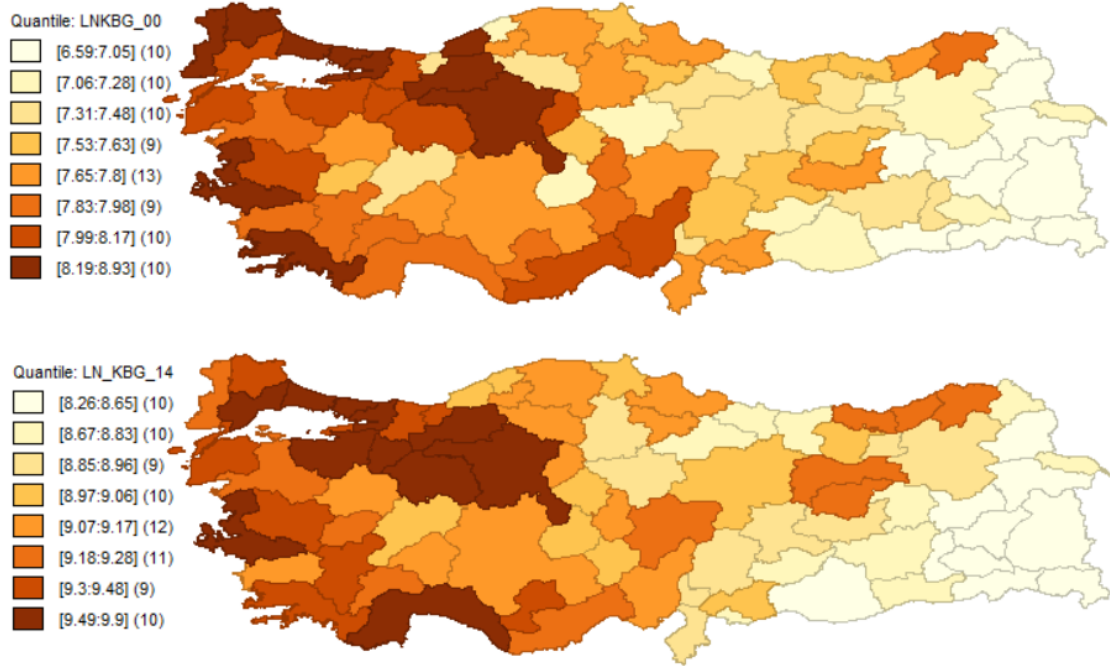
Veriler 2014 yılı öncesi için bir orijinal kültürel çeşitlilik endeksi oluşturmaya izin vermemektedir. Dolayısıyla bu konuda yurtiçi kültürel çeşitlilikte olduğu gibi geçmiş bir yıl ile karşılaştırma yapma imkanı mevcut değildir. Ancak 2014 yılı için oluşturulan yurtiçi ve orijinal kültürel çeşitlilik değerleri karşılaştırılabilir. Şekil 3.4'ün alt panelinde yer alan 2014 yılı yurtiçi kültürel çeşitlilik haritası ile şekil 3.5'teki 2014 yılına ait orijinal kültürel çeşitliliğin mekansal dağılımı bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar; a) kıyı kesimindeki yurtiçi kültürel çeşitlilik düzeyinin orijinal çeşitliliğe göre daha yoğun olması, b) kıyı ve iç kesim arasındaki ayrışmanın yurt içi çeşitlilikte daha fazla olması c) orijinal endekse göre yüksek değere sahip bazı illerin yurt içi çeşitlilik endeksinde düşük değer alması ve bazı iller için de bunun tersinin geçerli olması şeklinde özetlenebilir.

Bu araştırmada ölçülen doğum yerine göre kültürel çeşitlilik düzeyi ile Livny'nin²¹ (2015), 2014 yılı için oluşturduğu 64 ili kapsayan etnik çeşitlilik düzeyi kıyaslandığında ölçüm kriterindeki farklılığın önemi anlaşılmaktadır. Livny'nin elde ettiği haritada, Türkiye'nin doğusunda yer alan ve doğum yeri çeşitliliği düşük olan Van, Şanlı Urfa, Siirt Gazi Antep, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars, Artvin ve Ardahan'da etnik çeşitlilik yüksek bulunmuştur. Diğer taraftan hem doğum yeri hem etnisite ölçümüne göre çeşitliliğin yüksek olduğu iller Ankara, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Manisa, İzmir, Mersin, Adana, Gümüşhane, Erzincan Tunceli, Malatya, Hatay ve Mardin'dir. Aynı örnekleme etnisite ve doğum yeri kriterine göre ölçülen kültürel çeşitliliğin farklı mekansal dağılım sergilemesi normaldir. Alesina ve diğerlerinin (2013) çalışmasına göre de bazı ülkelerde doğum yeri çeşitliliği yüksek iken etnik çeşitlilik düşük çıkabilmektedir.

²⁰ Yakar ve Temurçin (2013) Türkiye'ye göç eden yurtdışı doğumlu nüfusun büyük bölümünü daha önceden yurtdışına göç edenlerin geriye dönüş yapan ikinci ve üçüncü kuşak çocuklarının oluşturduğunu ileri sürmüştür.

²¹ Bkz. 2. Bölüm, Şekil 2.5: İllerde Etnik Çeşitlilik Düzeyi

Şekil 3.6: Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Mekansal Dağılım Haritaları (2000, 2014)

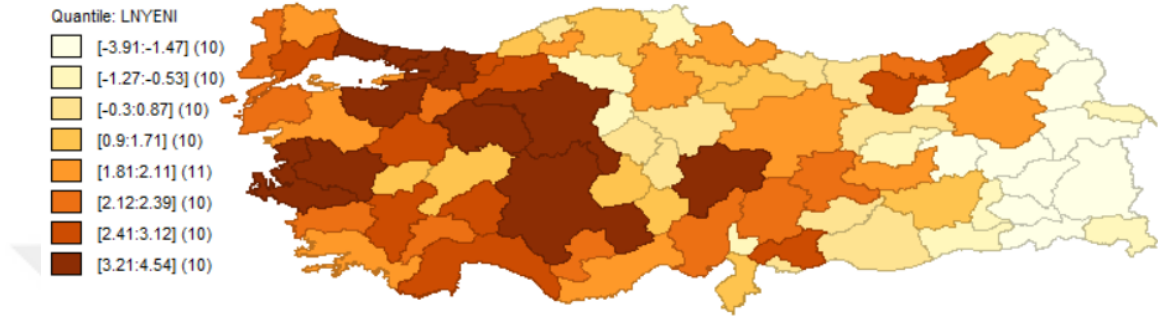

Şekil 3.6’da Türkiye’de illerin kişi başına düşen milli gelir seviyesinin 2000 ve 2014 yıllarında nasıl bir dağılım sergilediği gösterilmektedir. İki haritada da Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin diğer bölgelerden bariz bir şekilde negatif ayrıştığı dikkat çekmektedir. Genel olarak Ankara’dan İstanbul’a doğru uzanan kısımdaki illerde, Akdeniz ve Ege kıyı illerinde gelir düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca Kayseri, Erzincan, Tunceli, Trabzon, Rize ve Artvin illerinin de ortalamanın üstünde bir gelir seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Her iki harita birlikte düşünüldüğünde 2000 yılından 2014 yılına gelindiğinde Karadeniz Bölgesi’ndeki Zonguldak, Çorum ve Giresun illerinde gözle görülür bir zayıflama olduğu, Trabzon ve Rize’de de iyileşme gerçekleştiği görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesindeki pek çok il de bir değişim olmazken Erzincan ve Tunceli’de ise iyileşme gözlenmektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde ise kişi başına gelir açısından diğer illere göre nispi gelişme kaydeden herhangi bir il görülmemektedir. Ülkenin kuzey batısında ise Tekirdağ, Bursa, Bilecik, Eskişehir 2014 yılında en üst gelir grubuna dahil olmuşlardır. İstanbul gibi bir sanayi merkezinin çevresini oluşturan Tekirdağ, Bursa, Bilecik’in ve Ankara’nın batı komşusu olan Eskişehir’in merkezden

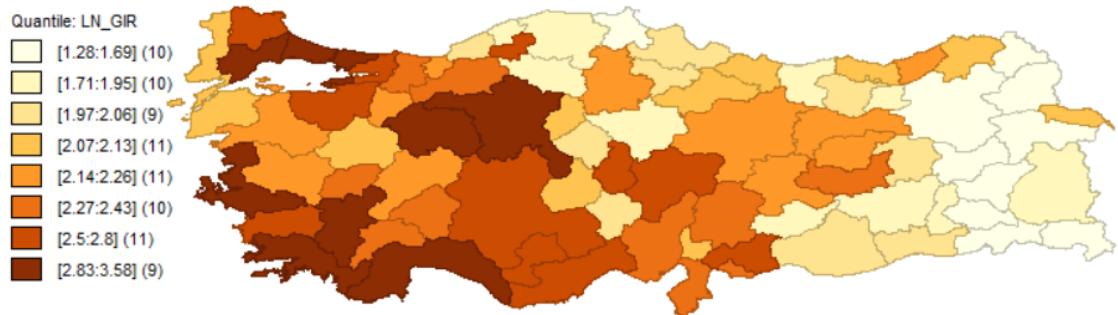
çevreye doğru yayılma etkilerinden faydalandığı ima edilebilir²². Akdeniz bölgesinde ise en belirgin gelişme Antalya’da yaşanmıştır. Bu gelişmedeki muhtemel etkinin ise söz konusu ilin ayırd edici özelliği olan turizm sektöründen kaynakladığı düşünülmektedir.

Şekil 3.7: İnovasyon Düzeyinin Mekansal Dağılım Haritası (2014)

İnovatif aktivite göstergesi olan yenilikçilik endeksinin Türkiye’de dağılımına bakıldığında daha parçalı bir desen ile karşılaşılmaktadır. İnovasyonun daha yoğun olduğu yerler Marmara Bölgesi’nde İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Ege’de İzmir ve Manisa, İç Anadolu’da Eskişehir, Ankara, Konya ve Kayseri’dir. Bu sayılan yerler kendi bölgelerinde genellikle ekonomik gelişmişlik açısından diğer illere göre daha iyi seviyede olan yerlerdir. Dolayısıyla buralarda yenilikçiliğin daha yüksek olması beklenmektedir.

Şekil 3.8: Girişimcilik Düzeyinin Mekansal Dağılım Haritası (2014)

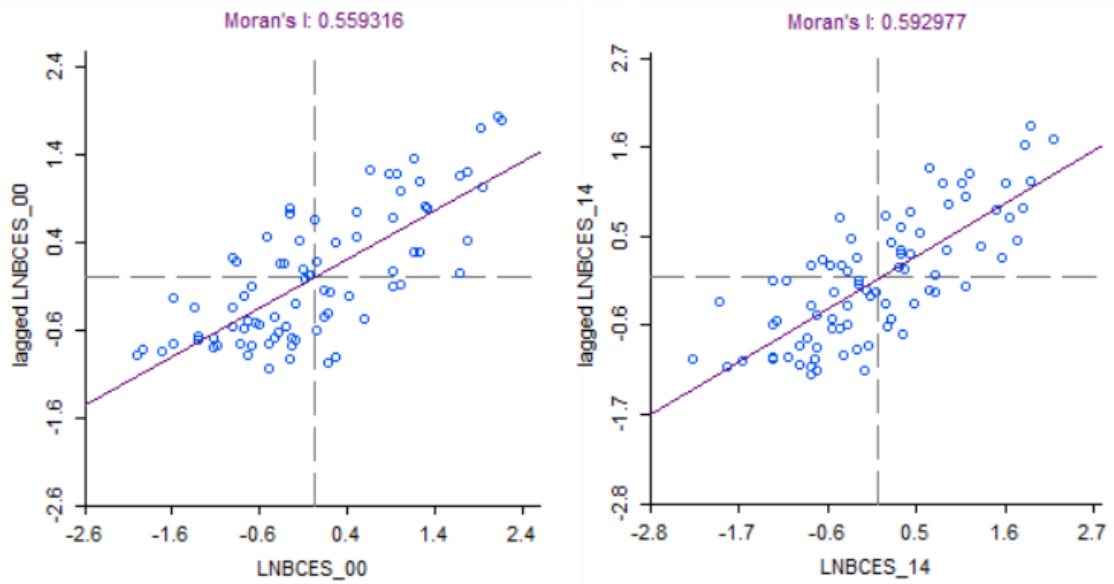
²² Burada dağılım haritası araştırmacıya sadece fikir vermektedir. Yayılma etkileri hakkında daha net konuşmak için ilerideki LISA haritalarını incelemek gerekmektedir.

Şekil 3.8’de illerde 10 bin kişi başına düşen yeni açılan şirket sayısı ile ifade edilen girişimcilik düzeyinin mekansal dağılımı gösterilmektedir. Buna göre 2014 yılı için girişimcilik düzeyinin kıyı Ege ve Akdeniz Bölgesi’nde yoğun olduğu görülmektedir. Diğer taraftan İç Anadolu Bölgesi’nde Eskişehir, Ankara, Konya Kayseri’de ve Marmara Bölgesinde ise Tekirdağ İstanbul, Kocaeli ve Yalova hattında girişimcilik düzeyi yüksektir.

3.4.2. Moran’s I Saçılma Diyagramları

Harita dağılımları ile değişkenlerin bölgesel ayrışmaları görsel olarak ifade edilmiş olmasına rağmen tek başına bölgesel dengesizlikleri ve mekânsal ayrışmayı ifade edememektedir (Tuncer, 2013:88). Mekansal ayrışmanın derecesini daha net görebilmek için aşağıda, çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin Moran saçılım diyagramlarına yer verilmiştir.

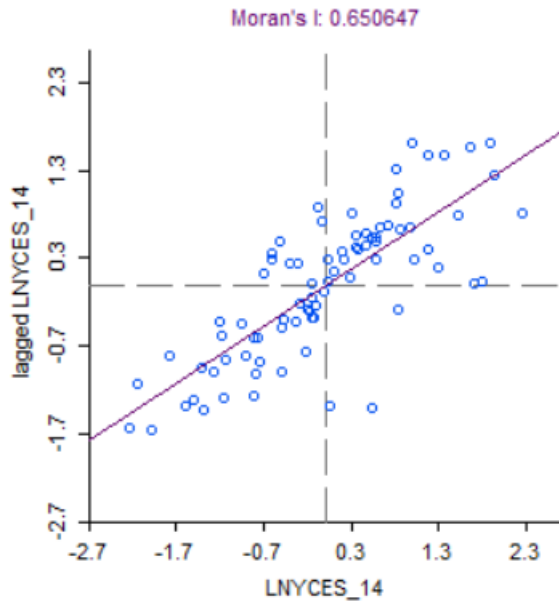
Şekil 3.9: Yurtiçi Kültürel Çeşitlilik Moran Saçılma Diyagramları (2000, 2014)

Çalışmanın temel açıklayıcı değişkenlerinden olan yurtiçi kültürel çeşitlilik türlerine ilişkin Moran saçılım diyagramları Şekil 3.9’da yer almaktadır. Sol panel 2000 yılı sağ panelde 2014 yılı için bölgesel göç hareketlerine göre oluşturulmuş yurtiçi kültürel çeşitliliğine ilişkin saçılım diyagramını göstermektedir. İki değişkenin de

Moran's I istatistiği değerleri hemen hemen aynı ve dikkate değer bir pozitif mekansal otokorelasyonu göstermektedir. Diyagramlara bakarak yurtiçi kültürel çeşitlilikte bölgesel ayrışmanın 2000 yılından (0.55) 2014 yılına (0.59) az da olsa bir artış gösterdiği görülmektedir. Güçlü Moran's I değerleri HH ve LL düzlemde yer alan illerin birbirlerini mekansal anlamda etkilediklerine işaret etmektedir.

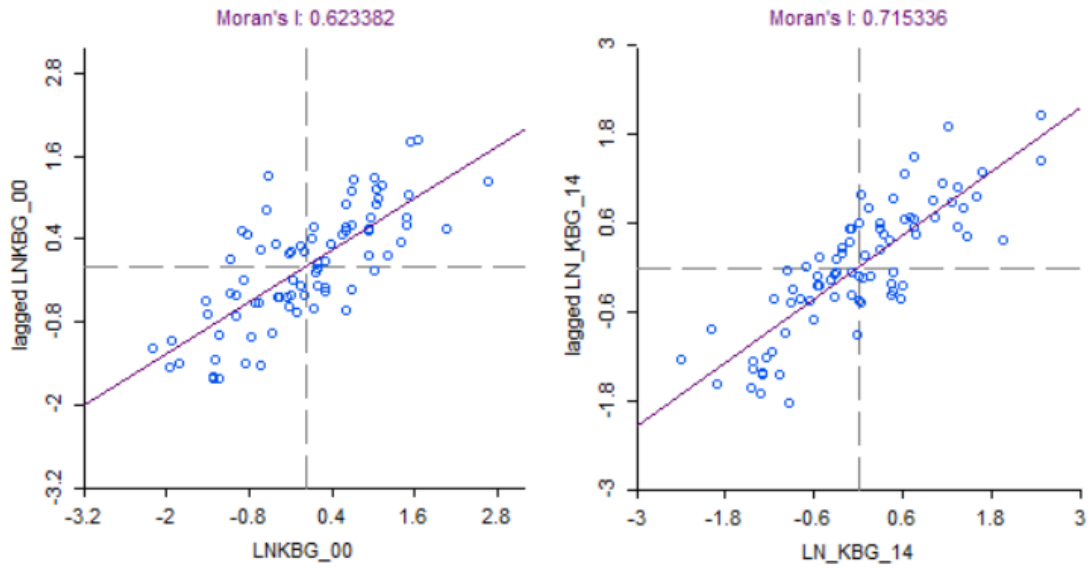
Şekil 3.10: Kültürel Çeşitlilik Moran Saçılma Diyagramı (2014)

Şekil 3.10'da görüldüğü gibi orijinal kültürel çeşitlik değişkeninin Moran's I değerinin 0.65 olması güçlü bir mekansal otokorelasyona işaret etmektedir. Çalışmanın yöntem bölümünün ilgili kısmında da belirtildiği gibi Moran's I değeri 1'e yaklaştıkça pozitif mekansal otokorelasyonun gücü artarken -1'e yaklaştıkça negatif mekansal otokorelasyonun gücü artmaktadır.

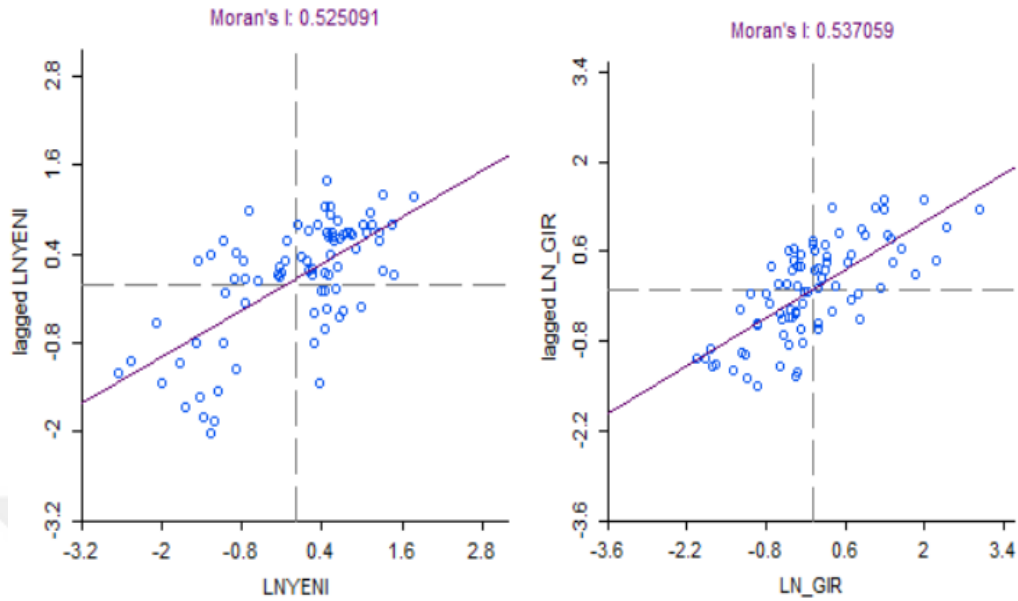
Şekil 3.9'un sağ panelindeki 2014 yılı yurtiçi kültürel çeşitlilik ile Şekil 3.10'daki orijinal kültürel çeşitlilik Moran saçılım diyagramları karşılaştırıldığında orijinal kültürel çeşitlilik endeksinin daha yüksek Moran's I değerine sahip olduğu yani iç çeşitliliğe oranla daha yüksek bir bölgesel ayrışmanın olduğu görülmektedir.

Şekil 3.11: Kişi Başına Düşen Milli Gelir Moran Saçılma Diyagramları (2000, 2014)

Şekil 3.11’de bağımlı değişkenlerden kişi başına düşen milli gelir seviyesinin 2000 ve 2014 yıllarına ilişkin saçılma diyagramları gösterilmektedir. Her iki yıl için de kişi başı gelir düzeyi açısından Türkiye’de güçlü bir pozitif mekansal otokorelasyonun varlığı gözlenmektedir. Moran’s I değerlerine bakıldığında 2000 yılında 0.62 olan değer 2014 yılına gelindiğinde 0.71’e yükseldiği görülmektedir. Bu durum Türkiye’de kişi başına gelir düzeyi açısından bölgesel dengesizliğin arttığını göstermektedir. Sağ tarafta 2014 yılına ilişkin diyagramda HH ve LL bölgelerde yer alan birimlerin 2000 yılındaki duruma göre birbirinden daha uzaklaştıkları görülmektedir. İleride bu bölgesel gelir ayrışmasının nerelerde yoğunlaştığına dair detaylar LISA analizinde açık bir şekilde görülebilecektir.

Şekil 3.12: İnovasyon ve Girişimcilik Düzeyi Moran Saçılma Diyagramları

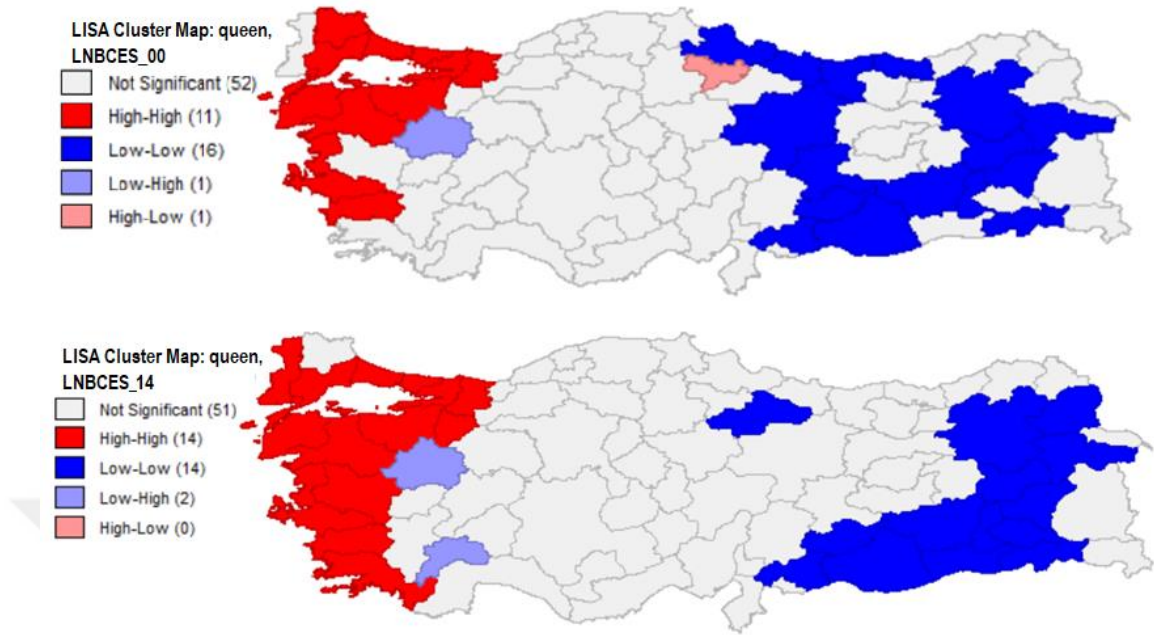

Şekil 3.12’de diğer bağımlı değişkenlere ilişkin Moran saçılma diyagramlarına yer verilmiştir. İnovasyon düzeyinin saçılma diyagramı sol tarafta girişimcilik düzeyinin saçılma diyagramı sağ tarafta bulunmaktadır. İnovasyon düzeyinin Moran’s I değeri 0.52, girişimcilik düzeyinin Moran’s I değeri 0.53’tür. Her iki değişken için de kayda değer pozitif mekansal otokorelasyon söz konusudur.

3.4.3. LISA Sonuçları

Aşağıdaki haritalarda kırmızı ve mavi renkli yerler pozitif mekansal otokorelasyonu, açık mavi ve pembe yerler negatif mekansal otokorelasyonu gösterir. Kırmızı renkli birimlerden oluşan kümeler HH kümelenmeleri gösterirken lacivert renkli birimlerden oluşan kümeler ise LL kümelenmelere işaret etmektedir. Diğer taraftan açık mavi renkli yerler LH tipi, pembe renkli yerler ise HL tipi mekansal aykırılıkları belirtirler. Bu kümeler içinde yer alan bir ilin, söz konusu küme tipi çerçevesinde, komşuluk ilişkilerinden kaynaklanabilecek pozitif/negatif taşma/yayılım etkilerine maruz kalma ihtimali artar.

Şekil 3.13: Yurtiçi Kültürel Çeşitlilik LISA Haritaları (2000, 2014)

Şekil 3.13'te 2000 ve 2014 yılı için oluşturulan yurtiçi kültürel çeşitlilik endeks değerlerine göre oluşan anlamlı mekansal kümelenmeler yer almaktadır. Üst kısımdaki haritada Türkiye'nin 2000 yılında kültürel çeşitlilik açısından sergilediği mekansal kümeler görülmektedir. Burada, Moran's I değerlerinin de işaret ettiği gibi yüksek bir pozitif otokorelasyon ya da başka bir ifadeyle mekansal ayrışma gözlenmektedir. HH kümede Edirne ve Bilecik hariç Marmara Bölgesi illerinin yanında İzmir ve Aydın yer almaktadır. Türkiye'nin doğusunda ise parçalı da olsa LL küme tipi hakimdir. Ülkenin doğusunda Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Tunceli, Elazığ ve Bingölü çevreleyen iller LL tipinde küme oluşturmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde ise Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon kıyı illeri LL küme sergilerken Amasya'nın komşularından ayrıştığı görülmektedir.

Alt kısımdaki 2014 yılı yurt içi kültürel çeşitlilik haritasında, 2000 yılında LL küme içerisinde yer alan pek çok ilin çeşitlilik anlamında negatif etkilerden sıyrıldığı görülmektedir. 2000 yılında LL bölgesinde yer alan Sivas ve Malatya 2014 yılında anlamlı bir küme içerisinde yer almazken Kars, Mardin ve Siirt kültürel çeşitlilik açısından düşüş göstererek bu kümeye dahil olmuşlardır. Karadeniz Bölgesi'nde ise 2000 yılında kıyı şeridinde LL küme oluşturan Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon'da kültürel çeşitlilik artmış ve LL kümeden çıkmışlardır. Buna ek olarak Tokat ise kuzeyde

hem Türkiye ortalamasına hem de komşularına göre oldukça düşük değere sahip bir LL küme oluşturmaktadır.

2014 yılında HH küme içine Marmara Bölgesindeki (Kırklareli hariç) illere kültürel çeşitliliği artan kıyı Ege illerinin dahil olduğu görülmektedir. Kütahya ve Burdur ise LH şeklinde bir mekansal aykırılık teşkil etmektedir. Bu durum bize incelenen 14 yıllık süreçte Kütahya ve Burdur'un yurtiçi kültürel çeşitlilik anlamında kendilerini çevreleyen bölgelerde ortaya çıkan yayılma etkilerinden faydalanamadığını hatta olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Söz konusu illerde var olan bazı faktörler bir şekilde bu illerin çekim bölgesi kümesine dahil olmasını engellemektedir.

Diğer taraftan Şekil 3.13 göstermektedir ki Türkiye'nin doğusundaki illerde 2000 yılında mevcut olan LL küme yapısının değişmesi çok zordur. Bazı iller bu bölgenin negatif etkisinden kurtulmuş görünse de başka illerin de katılması ile bu kümelenme yapısını korumaktadır.

Şekil 3.14: Kültürel Çeşitlilik LISA Haritası (2014)

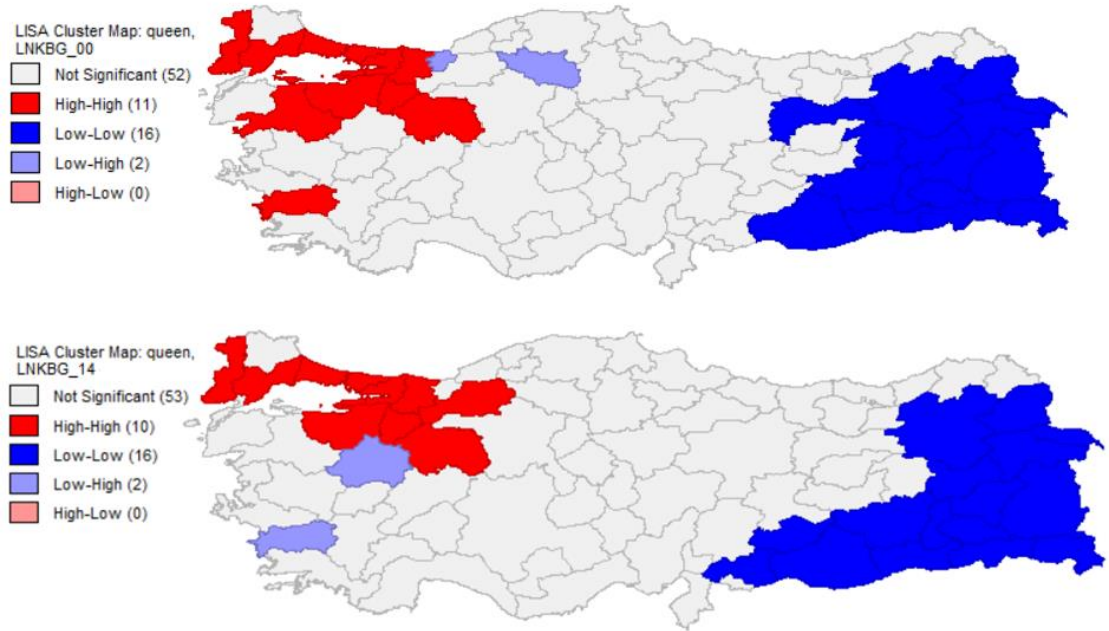
Şekil 3.14'teki haritada ise yurtdışı doğumluların baz alındığı kültürel çeşitliliğe ilişkin LISA kümeleri yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerin Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nden bazı iller ile birlikte LL küme oluşturduğu gözlenmektedir. Mardin ise HL bir küme oluşumu ile mekansal aykırılık göstererek dikkat çekmektedir. Burada üzerinde düşünülmesi gereken bir konu ise Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sınır illerinin neredeyse hepsinin kültürel çeşitliliğinin düşük olmasıdır. Çünkü teorik olarak²³ ülkeye giriş yerleri yani sınırlarda yabancı nüfusa bağlı çeşitliliğin fazla olması

²³ Ottaviano ve Peri (2006) ülkeye giriş yerleri olan sınırlar, hava alanı ve limana sahip olan yerler ve bunlara yakın olan yerlerin çeşitlilik ile yüksek korelasyona sahip olduğunu göstermiştir.

beklenir. Ancak bu bölgelerdeki düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik ve terör sorunları bölgenin göç vermesine neden olmakta ve illerin demografik kompozisyonunu tektipleştirmektedir. Batıda ise Marmara bölgesindeki illerin (Manisa ile birlikte) HH küme oluşturduğu görülmektedir. Buna ek olarak, Kütahya'nın bu HH bölgeye komşu olmasına rağmen LH tipi mekansal aykırılık teşkil etmesi dikkat çekicidir.

Kültürel çeşitlilik ile ilgili 2014 yılı için Şekil 3.13'ün alt kısmı ve Şekil 3.14'teki bulgular birlikte değerlendirildiğinde batıda Kütahya ve Burdur, Doğuda ise her iki haritada LL küme içerisinde kalan iller için ekonomik ve sosyo kültürel anlamda uygulanan politikaların gözden geçirilmesi ihtiyacı doğduğu kanısına varılmıştır.

Şekil 3.15: Kişi Başına Düşen Milli Gelir LISA Haritaları (2000, 2014)

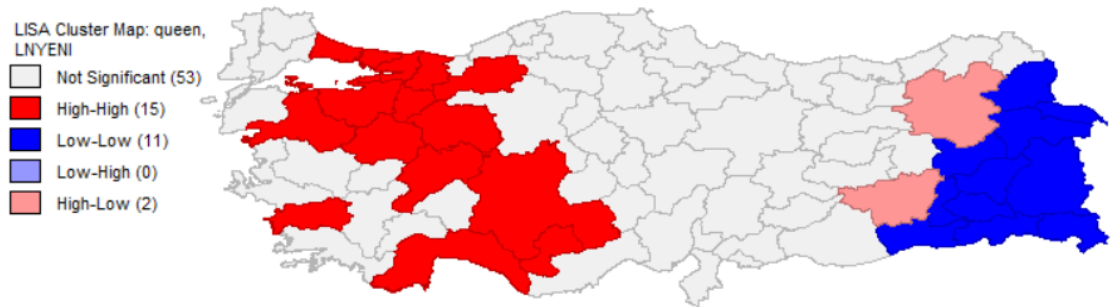
Şekil 3.15'de Türkiye'de illerin dolar cinsinden kişi başına düşen gelir seviyesi açısından sergilediği kümelenmeler gösterilmektedir. Türkiye'de doğu batı ayrışmasının kendini en iyi gösterdiği yerlerden biri gelir seviyesidir. Şekil 3.15 2000 ve 2014 yılları için bu fenomeni doğrulamaktadır.

Şekil 3.15'in üst kısmında 2000 yılında Marmara Bölgesi (Kırklareli ve Çanakkale hariç) Eskişehir'le birlikte HH bir görünüm teşkil ederken Sivas ve Giresun ile birlikte birkaç istisna hariç Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri

illerinin gelir düzeyi açısından düşük değerli bir blok küme oluşturduğu net bir şekilde görülmektedir. Haritanın alt kısmına göre 2014 yılında ise Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamı ve Erzincan, Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Malatya hariç Doğu Anadolu Bölgesindeki diğer iller LL tipi küme oluşturduğu gözlenmiştir.

Gelir seviyesi açısından düşük bölgelerin oluşturduğu bir kümede mekansal bağımlılık ya da başka bir ifadeyle komşuluk etkileri kümedeki iller için negatif yayılım etkileri doğurmaktadır. Analiz sonucu bu bölgedeki illerin birbirlerinden olumsuz yönde etkilendiklerini düşündürmektedir. Yani komşuların gelir seviyesinin düşüklüğü artık söz konusu illerin gelir düşüklüğünün sebeplerinden biri haline gelmiş olabilir. Diğer taraftan haritada kırmızı renkli bölgedeki illerde de HH küme içinde yer alan illerin genelde Türkiye'nin kuzey batısında yer alan sanayileşme düzeyi yüksek iller olduğu görülmektedir. Aradan geçen 14 yıllık periyotta gelir ayrışmasında gözle görülür bir iyileşme gerçekleşmemiştir. Bu bölgede dikkat çeken bir husus kültürel çeşitlilik haritalarında olduğu gibi Kütahya'nın bu HH kümenin komşusu olmasına rağmen LH bir görünüm sergilemesidir. Buradan Kütahya'nın komşuluk etkilerinin getirebileceği pozitif yayılım etkilerinden yararlanamadığı çıkarımı yapılabilir.

Şekil 3.16: İnovasyon Düzeyi LISA Haritası (2014)

İnovasyon düzeyinin LISA analizine bakıldığında Türkiye'de var olan doğu-batı ayrışmasının geçerli olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin büyük kısmı LL küme içinde yer almaktadır. Ancak bu kümeye komşu olan Erzurum ve Diyarbakır komşularına nispeten yüksek inovasyon endeks değerine sahip olması nedeniyle HL tipi bir mekansal aykırılık oluşturmaktadır. Patent başvuruları konusunda HH küme içinde olan iller ise İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Bolu, Kütahya, Eskişehir, Afyon, Aydın, Konya, Karaman ve Antalya'dır.

Burada dikkat çeken nokta, kişi başına gelir ile ilgili LISA haritasında LH aykırılık teşkil eden Kütahya ve Aydın'ın yenilikçilik açısından HH küme içinde yer almasıdır.

Şekil 3.17: Girişimcilik Düzeyi LISA Haritası (2014)

İllerde girişimcilik düzeyi ile ilgili LISA haritası, Türkiye'deki genel Doğu-Batı bölgesel ayrışmasından biraz daha farklı bir yapı sergilemektedir. Şekil 3.17'ye göre girişimcilik düzeyinin yoğun olduğu iller beklentiye uygun olarak Marmara Bölgesi'nde Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli ve Sakarya iken Türkiye'nin güney batısındaki illerin (Isparta hariç) de HH girişimcilik kümesi oluşturduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan haritada mavi renkli görülen Türkiye'nin kelimenin tam anlamıyla doğusundaki iller girişimcilik düzeyi açısından LL küme oluşturmaktadır. Çorum ve Erzincan ise HL tipi mekansal aykırılık göstermektedir.

LISA analizlerinde tespit edilen küme yapılarının tümü aşağıda yer alan Tablo 3.2'de toplu halde verilmiştir. Tüm değişkenler için oluşturulan LISA haritalarına bakıldığında birkaç nokta göze çarpmaktadır:

- Ağrı, Batman, Bitlis, Kars, Muş, Siirt, Şırnak illeri tüm değişkenlerde LL küme içinde yer almaktadır.
- Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Mardin, komşularına göre kültürel açıdan daha çeşitli bir yapıya sahip olmasına rağmen kalkınma göstergeleri içinde LL küme içinde yer almıştır. Bu bulgu, Mardin'deki çeşitliliğin kalkınmayı olumlu etkileyecek bir dinamizm oluşturmaya yetmediğini ve belki de sosyal uyum sorunlarına yol açarak kalkınmayı olumsuz etkilediğini düşündürmektedir. Bu konuda daha sağlıklı bir değerlendirme için kültürel çeşitliliğin yanında

kalkınmaya etki eden pek çok sayıda diğer faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir.

- Aynı durumun benzeri Marmara Bölgesi'nde Kırklareli için geçerlidir. Kırklareli orijinal kültürel çeşitlilik açısından HH kümede yer almasına rağmen kalkınma göstergelerinin hiç birinde Marmara bölgesindeki HH kümelerinin içinde yer almamaktadır. Kırklareli, İstanbul ve çevresinden yayılan pozitif yayılım (spillover) etkilerinden yeteri kadar yararlanamamış görünmektedir.
- İzmir ve Ankara kültürel çeşitlilik ve kalkınma göstergeleri açısından Türkiye'de üst sıralarda yer alan iller olmasına rağmen, çevrelerindeki illerle birlikte İstanbul'un çevresinde oluşturduğu gibi bir HH kümelenme oluşturamamıştır. Bu durum, İzmir ve Ankara'nın merkezden çevreye doğru bir yayılım etkisi oluşturma güçlerinin zayıf olduğunu düşündürmektedir.
- Kütahya, Marmara bölgesinde oluşan kültürel çeşitlilik ve kişi başına gelir düzeyi HH kümelerine komşu bir il olmasına rağmen bu göstergeler açısından LH tipi bir mekansal aykırılık teşkil etmiştir.

Tablo 3.2: Türkiye’de 81 İlin LISA Kümeleri Tablosu

İller	BÇEŞ		YÇEŞ	KBG		YENİ	GİR	İller	BÇEŞ		YÇEŞ	KBG		YENİ	GİR
	00	14	14	00	14	14	14		00	14	14	00	14	14	14
Adana								İzmir	HH	HH					
Adıyaman	LL	LL	LL		LL			K. Maraş							
Afyon						HH	HH	Karabük							
Ağrı	LL	LL	LL	LL	LL	LL	LL	Karaman						HH	HH
Aksaray								Kars		LL	LL	LL	LL	LL	LL
Amasya	HL							Kastamonu							
Ankara								Kayseri							
Antalya						HH	HH	Kilis							
Ardahan			LL				LL	Kırıkkale							
Artvin			LL				LL	Kırklareli	HH						
Aydın	HH	HH		HH	LH	HH	HH	Kırşehir							
Balıkesir	HH	HH	HH	HH		HH		Kocaeli	HH	HH	HH	HH	HH	HH	HH
Bartın								Konya						HH	HH
Batman	LL	LL	LL	LL	LL	LL	LL	Kütahya	LH	LH	LH		LH	HH	
Bayburt								Malatya	LL						
Bilecik		HH	HH	HH	HH	HH		Manisa		HH	HH				
Bingöl			LL	LL	LL		LL	Mardin		LL	HL	LL	LL	LL	LL
Bitlis	LL	LL	LL	LL	LL	LL	LL	Muğla		HH					HH
Bolu					HH	HH		Muş	LL	LL	LL	LL	LL	LL	
Burdur		LH					HH	Nevşehir							
Bursa	HH	HH	HH	HH	HH	HH		Niğde							
Canakkale	HH	HH	HH					Ordu	LL						
Çankırı				LH				Osmaniye							
Corum							HL	Rize							LL
Denizli							HH	Sakarya	HH	HH	HH	HH	HH	HH	HH
Diyarbakır	LL	LL	LL	LL	LL	HL		Samsun	LL						
Düzce				LH				Şanlı Urfa	LL	LL					
Edirne		HH	HH	HH	HH			Siirt		LL	LL	LL	LL	LL	LL
Elazığ			LL					Sinop							
Erzincan				LL			HL	Şırnak	LL	LL	LL	LL	LL	LL	LL
Erzurum	LL	LL	LL	LL	LL	HL	LL	Sivas	LL						
Eskişehir				HH	HH	HH		Tekirdağ	HH	HH		HH	HH		HH
Gazi Antep	LL	LL			LL			Tokat		LL					
Giresun	LL							Trabzon	LL						
Gümüşhane								Tunceli							
Hakkari			LL	LL	LL	LL		Uşak							
Hatay								Van			LL	LL	LL	LL	LL
İçel							HH	Yalova	HH	HH	HH	HH	HH	HH	
İğdır				LL	LL	LL	LL	Yozgat							
Isparta								Zonguldak							
İstanbul	HH	HH	HH	HH	HH	HH	HH								

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4.4. Mekansal Ekonometrik Analiz Sonuçları

Araştırmada kurulan ekonometrik modellere ilk olarak EKK yöntemine göre tahmin edilen regresyon analizleri uygulanmıştır. Ardından olası mekansal etkilerin varlığı Moran's I, LM gecikme, LM hata, Sağlam LM gecikme ve Sağlam LM hata testleri ile sınanmıştır. Son olarak bu testlerin sonuçlarına göre uygun mekansal ekonometrik model seçilip analiz edilmiştir. Aşağıda her bir bağımlı değişken için yapılan analizlerde elde edilen bulgulara ilişkin tablolar ve yorumları yer almaktadır.

Kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma göstergeleri üzerine etkisi hem orijinal kültürel çeşitlilik endeksi (LNYÇEŞ) hem de yurtiçi kültürel çeşitlilik endeksi (LNBÇEŞ) için analiz edilmiştir. Aşağıdaki tüm tablolarda 1 numaralı modeller LNYÇEŞ için kurulan modelleri temsil ederken 2 numaralı modeller LNBÇEŞ için kurulan modelleri ifade etmektedir.

Tablo 3.3: Kültürel Çeşitliliğin Kişi Başına Gelir Seviyesi Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNKBG	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
Sabit	8.77 (0.24) ***	0.00	8.50 (0.13) ***	0.00
LNYÇEŞ	0.18 (0.03) ***	0.00		
LNBCEŞ			0.65 (0.06) ***	0.00
LNBSE	0.24 (0.04) ***	0.00	0.17 (0.03) ***	0.00
LNYOG	0.04 (0.02)	0.13	0.03 (0.02)	0.11
R ²	0.65		0.79	
Düzeltilmiş R ²	0.63		0.78	
Jarque-Bera	1.86	0.39	0.26	0.87
Breusch-Pagan	1.19	0.75	3.01	0.38
Moran's I (error)	3.61 ***	0.00	2.00 **	0.04
LM (gecikme)	18.75 ***	0.00	14.04 ***	0.00
Sağlam LM (gecikme)	10.02 ***	0.00	12.79 ***	0.00
LM (hata)	8.81 ***	0.00	2.10	0.14
Sağlam LM (hata)	0.08	0.76	0.86	0.35
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Tablo 3.3'teki 1 numaralı modele göre regresyon sonuçları orjinel kültürel çeşitlilik ile kişi başına gelir arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Modelde 0.63 olan düzeltilmiş R^2 değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni büyük oranda açıkladığını göstermektedir. Kontrol değişkenlerinden LNBSER anlamlı ve pozitif işarete sahipken LNNYOG pozitif işarete sahip ancak istatistiksel olarak anlamsızdır.

2 numaralı modelde de yurtiçi kültürel çeşitliliğin kişi başına gelir üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. 1 numaralı modele göre 2 numaralı modelin düzeltilmiş R^2 değeri belirgin bir şekilde yüksektir (0.78). Burada dikkat çeken bir diğer unsur, LNBÇEŞ'in katsayısının LNYÇEŞ'in katsayısından oldukça yüksek olmasıdır. Bu bulguya göre Türkiye'de yurtiçi kültürel çeşitlilik kişi başına geliri, orijinal kültürel çeşitlilikten daha güçlü bir şekilde etkilemektedir. Böyle bir sonuç elde edilmesi doğaldır çünkü Türkiye'de orijinal kültürel çeşitlilik endeks değeri az sayıda ilde kayda değer bir seviyededir.

Bu regresyon sonuçlarını daha sağlam temele oturtmak için mekansal etkilerin varlığı incelenmiştir. 1 numaralı modelde LM gecikme ve LM hata belirleme testleri %1'de anlamlıdır. Dolayısıyla modelde mekansal etkilerin incelenmesi gerekmektedir. Hangi mekansal modelin seçileceği konusunda Sağlam LM testlerine bakıldığında 1 numaralı model için Sağlam LM hata testinin istatistiksel olarak anlamsız sonuç verdiği Sağlam LM gecikme testinin ise anlamlılığını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1 numaralı model için mekansal gecikme modeli uygulanacaktır. LNBÇEŞ için kurulan 2 numaralı modelde belirleme testlerinden LM gecikme testi %1'de anlamlı iken LM hata testinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu model için de mekansal gecikme modeli uygulanacaktır. Söz konusu modeller için mekansal gecikme modeli tahmin sonuçları Tablo 3.6'da verilmiştir.

Tablo 3.4: Kişi Başına Düşen Milli Gelir için Mekansal Gecikme Modeli Tahmin Sonuçları

Mekansal Gecikme Modeli - En Çok Olabilirlik Tahmini				
Bağımlı Değişken: LNKKBG	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
W_LNKKBG (Rho)	0.47 (0.09) ***	0.00	0.32 (0.08) ***	0.00
Sabit	4.42 (0.90) ***	0.00	5.73 (0.74) ***	0.00
LNYES	0.09 (0.03) ***	0.00		
LNBSER			0.5 (0.06) ***	0.00
LNBSER	0.16 (0.04) ***	0.00	0.12 (0.03) ***	0.00
LNBOG	0.03 (0.02)	0.15	0.02 (0.01)	0.18
R ²	0.74		0.83	
Breusch-Pagan	0.16	0.98	1.12	0.76
LR Test	19.5 ***	0.00	13.6 ***	0.00
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Tablo 3.4’de mekansal gecikme modellerinde mekansal etkilerin gücünü gösteren rho katsayısı her iki modelde %1’de anlamlı ve pozitif işaretlidir. Ayrıca Olabilirlik Oranı (Likelihood Ratio - LR) testinin anlamlı çıkması da mekansal etkilerin varlığını desteklemektedir. Buna göre bir ilin kişi başına düşen gelir seviyesi kendisini çevreleyen komşu illerin gelir seviyesinden etkilenmektedir. Bu etki 1 numaralı model üzerinden ifade edilecek olursa; Rho katsayısının 0.47 olması bir ilin komşu illerinde gelirin bir birim artması durumunda o ilin gelir düzeyinde 0.47 birimlik bir artış meydana gelebileceğini belirtmektedir. Bu ise literatürde *yayılım etkisi* veya *taşma etkisi (spillover effect)* adı verilen durumu göstermektedir.

Analizlere göre Türkiye’de orijinal kültürel çeşitlilik ve yurtiçi kültürel çeşitlilik illerde kişi başına gelir düzeyini olumlu etkilemektedir. Bu bulgu, literatürde Bellini ve diğerlerinin (2008) 12 adet AB15 ülkesinin bölgeleri için, Blien ve diğerlerinin (2009) Batı Almanya bölgeleri için, Dhose ve Gold’un (2014) 27 AB üyesi ülkesinin bölgeleri ve Limonov ve Nesena’nın (2016) Rusya’nın bölgeleri için yaptıkları çalışmaların sonuçlarıyla genel olarak uyumluluk göstermektedir. Ancak bu çalışmada orijinal kültürel çeşitliliğin katsayısının yukarıda adı geçen çalışmalara göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bunun nedeni Türkiye’nin illerinde yurtdışı doğumluların oluşturduğu

çeşitliliğin söz konusu gelişmiş ülkelere göre daha düşük olmasıdır. Diğer taraftan yurtiçi kültürel çeşitlilik değişkeninin katsayısının daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmanın kişi başına gelir düzeyi için bulgularını Limonov ve Nesena'nın (2016) Rusya üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışma ile karşılaştırmak iki nedenden ötürü daha sağlıklı olacaktır. Birincisi, kültürel çeşitliliğin etkilerinin incelendiği literatürdeki ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi olarak Türkiye'ye en benzer ülke Rusya'dır. İkincisi ise Limonov ve Nesena'nın çalışmasında, bu araştırmada olduğu gibi doğum yeri kriterine göre orijinal çeşitlilik endeksinin yanında yurtiçi kültürel çeşitlilik endeksinin de oluşturulmasıdır. Sonuçlara göre her iki çeşitlilik türü de bu çalışmada olduğu gibi kişi başına gelir üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Burada aktarılan, kültürel çeşitliliğin bölgesel kişi başına gelir düzeyine ve büyümesine etkilerini inceleyen çalışmalarda mekansal etkilere bakılmamıştır. Bu araştırmada ise mekansal ekonometrik modeller sayesinde Türkiye'de iller düzeyinde kişi başına gelir konusunda yayılma etkilerinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.5: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNYENİ	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
Sabit	13.10 (2.11) ***	0.00	12.76 (2.18) ***	0.00
LNYES	0.61 (0.17) ***	0.00		
LNBCEŞ			1.06 (0.42) **	0.01
LNBSE	0.79 (0.24) ***	0.00	0.79 (0.26) ***	0.00
LNSYAPI	4.58 (0.65) ***	0.00	5.09 (0.65) ***	0.00
R ²	0.73		0.71	
Düzeltilmiş R ²	0.72		0.70	
Jarque-Bera	1.73	0.41	3.22	0.19
Breusch-Pagan	6.75	0.08	3.65	0.30
Moran's I (error)	0.03	0.97	0.80	0.42
LM (gecikme)	0.25	0.61	1.57	0.2
Sağlam LM (gecikme)	0.87	0.35	1.78	0.18
LM (hata)	0.15	0.69	0.09	0.75
Sağlam LM (hata)	0.77	0.37	0.30	0.38
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Tablo 3.5’de 1 ve 2 numaralı modellerde her iki kültürel çeşitlilik türünün de inovasyon düzeyi üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Modelde beşeri sermayeyi ve sektörel yapıyı ifade eden kontrol değişkenleri de iki modelde de %1’de anlamlıdır ve yüksek katsayılara sahiptir. Kişi başına gelir düzeyinde olduğu gibi inovasyon düzeyi için de LNBÇEŞ, LNYÇEŞ’e oranla daha etkilidir. Düzeltilmiş R^2 değerleri iki model için de (0.72, 0.70) yüksektir.

İnovasyon düzeyi ile ilgili olası mekansal etkilerin varlığı sınıandığında iki modelde de belirleme testlerinin herhangi bir mekansal bağımlılığa işaret etmediği görülmektedir. Bu durumda mekansallığı ifade eden katsayılar istatistiksel olarak anlamsız olacağından mekansal ekonometrik modelleri çalıştırmaya gerek yoktur. Ancak araştırmanın odak noktasını oluşturan kültürel çeşitlilik bağımsız değişkenlerinin her iki formunun da işaret ve anlamlılıklarında bir değişme olup olmadığını görmek için Tablo 3.5’de inovasyon düzeyi bağımlı değişkeni için mekansal gecikme modeli çıktılarına yer verilmiştir.

Tablo 3.6: Kültürel Çeşitliliğin İnovasyon Üzerine İlişkin Etkisine Mekansal Gecikme Modeli Tahmin Sonuçları

Mekansal Gecikme Modeli - En Çok Olabilirlik Tahmini				
Bağımlı Değişken: LNYENİ	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
W_LNKBG (Rho)	0.05 (0.10)	0.59	0.12 (0.09)	0.21
Sabit	12.68 (2.15) ***	0.00	11.83 (2.19) ***	0.00
LNYCEŞ	0.56 (0.18) ***	0.00		
LNBCEŞ			0.85 (0.43) **	0.04
LNBSE	0.77 (0.24) ***	0.00	0.74 (0.25) ***	0.00
LNSYAPI	4.48 (0.66) ***	0.00	4.76 (0.67) ***	0.00
R^2	0.73		0.72	
Breusch-Pagan	6.98	0.07	4.02	0.25
LR Test	0.26	0.60	1.55	0.21
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Belirleme testlerinin de işaret ettiği gibi LNYENİ için uygulanan mekansal ekonometrik analizde mekansal gecikme katsayısının ve LR testinin olasılık değerleri

anlamsız çıkmıştır. Ancak, gerek kültürel çeşitlilik değişkenlerinin gerekse diğer değişkenlerin işaret ve anlamlılık düzeylerinde bir değişme görülmemektedir.

Bulgular, Türkiye’de kültürel çeşitliliğin inovasyonu olumlu etkilediğine işaret etmektedir. Bu sonuç da literatürde gelişmiş ülkeler için elde edilen sonuçlar ile genel olarak örtüşmektedir (Florida ve Gates, 2003; Niehbur, 2010; Özgen vd., 2011; Dhose ve Gold, 2014). Ancak inovasyon ile ilgili sonuçlar yorumlanırken, literatürdeki çalışmaların, çeşitliliği yetenek kompozisyonuna göre sınıflandırdığı ve inovasyonu da yüksek teknolojili sektörlerle göre sınıflandırarak incelediğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İnovasyon söz konusu olduğunda bilgi taşmaları ve birimler arasındaki mesafenin etkileri ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Özgen ve diğerleri (2011) ve Niehbur (2010) çalışmalarında elde ettikleri bulgularda mekansal etkilerin varlığını da kontrol etmişlerdir. Mekansal ekonometrik analizler bölgeler arasında yayılma etkilerinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmada ise inovasyon düzeyi için kurulan modelde mekansal etkilere rastlanmamıştır.²⁴ Diğer taraftan bulguların, genel olarak çeşitliliğin yüksek olduğu yerlerde inovasyonun da yüksek olmasını belirtmesi akla Florida’nın Yaratıcı Sınıf Teorisi’ni getirmektedir. Teoriye göre Türkiye’deki yaratıcı sınıf, yaşamak için kültürel açıdan daha çeşitli yerleri seçmiş olabilir ve söz konusu bölgelerde inovasyona katkıda bulunmuş olabilir.²⁵

²⁴ İnovasyon düzeyini ölçmek için kullanılan yenilikçilik endeksi için yapılan LISA kümeleri analizinde yenilikçilik endeksi için mekansal otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Mekansal otokorelasyon, potansiyel taşmalara işaret eder. Diğer taraftan yenilikçilik endeksi tek bir değişken olarak mekansal etkilere işaret ederken, mekansal ekonometrik analizde mekansal etkilerin anlamsız olması kurulan modeldeki diğer değişkenlerle ilgilidir.

²⁵ Bu ihtimalin geçerliliğini test etmek ancak iller düzeyinde yaratıcı sınıfın dağılımının belirlenmesi ile mümkün olacaktır.

Tablo 3.7: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon ve Belirleme Testleri Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNGİR	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
Sabit	1.63 (0.35) ***	0.00	1.02 (0.24) ***	0.00
LNYES	0.23 (0.04) ***	0.00		
LNBS			0.61 (0.12) ***	0.00
LNBSR	0.23 (0.06) ***	0.00	0.21 (0.06) ***	0.00
LNNOG	0.15 (0.05) ***	0.00	0.16 (0.04) ***	0.00
R ²	0.59		0.61	
Düzeltilmiş R ²	0.58		0.60	
Jarque-Bera	2.04	0.36	3.60	0.16
Breusch-Pagan	6.11	0.10	7.04	0.07
Moran's I (error)	4.23 ***	0.00	4.34 ***	0.00
LM (gecikme)	11.37 ***	0.00	12.64 ***	0.00
Sağlam LM (gecikme)	1.04	0.30	1.6	0.20
LM (hata)	12.66 ***	0.00	13.31 ***	0.00
Sağlam LM (hata)	2.32	0.12	2.27	0.13
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Kültürel çeşitliliğin girişimcilik üzerine etkisine ilişkin regresyon analizi ve belirleme testleri sonuçları Tablo 3.9'da yer almaktadır. 1 ve 2 numaralı modellerde LNYES ve LNBS'in girişimciliği olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Önceki modellerde olduğu gibi LNBS'in katsayısı LNYES'in katsayısından oldukça yüksektir. İki modelde de kontrol değişkenleri %1'de anlamlıdır. 1 ve 2 numaralı modellerin düzeltilmiş R² değerleri birbirine yakın olup (0.58, 0.60) LNKBG14 ve LNYENİ için kurulan modellerden daha düşüktür.

Tablo 3.8: Kültürel Çeşitliliğin Girişimcilik Üzerine Etkisine İlişkin Mekansal Hata Modeli Tahmin Sonuçları

Mekansal Hata Modeli - En Çok Olabilirlik Tahmini				
Bağımlı Değişken: LNGİR	Model 1		Model 2	
	Katsayılar	Olasılık Değerleri	Katsayılar	Olasılık Değerleri
Sabit	1.53 ***	0.00	1.03 ***	0.00
LNYES	0.21 ***	0.00		
LNBCES			0.56 ***	0.00
LNBSE	0.22 ***	0.00	0.17 **	0.02
LNNYOG	0.16 ***	0.00	0.17 ***	0.00
Lambda	0.48 ***	0.00	0.49 ***	0.00
R ²	0.67		0.68	
Breusch-Pagan	3.65	0.30	5.91	0.11
LR Test	11.41 ***	0.00	12.01 ***	0.00
Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla % 10, % 5, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				
Katsayılar sütunundaki parantez içi değerler standart sapmaları göstermektedir.				

Belirleme testlerinin işaret ettiği üzere mekansal etkiler, girişimcilik düzeyi için mekansal hata modeli ile test edilmiştir. Hata modelinde mekansal etkilerin varlığını gösteren unsur *lambda* katsayısıdır. Tablo 3.8’da görüldüğü üzere lambda katsayısının %1’de anlamlı ve işaretinin pozitif olması ve ayrıca LR testinin de %1’de anlamlı olması girişimcilik düzeyi açısından iller arası mekansal etkileşim olduğunu göstermektedir. Burada bir ilin girişimcilik düzeyi üzerindeki mekansal etki kendisini çevreleyen illerdeki hata teriminden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak yine iller arası mekansal bağımlılık söz konusudur. Modelde çalışmanın temel bağımsız değişkeni olan kültürel çeşitlilik değişkenleri ve beşeri sermaye, nüfus yoğunluğu kontrol değişkenlerinin katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Kültürel çeşitlilik çalışmalarında girişimcilik konusu nispeten yeni bir alandır. Bölgesel düzeyde, Almanya (Audretsch vd., 2010), İngiltere (Rodriguez-Pose ve Hardy, 2015) ve ABD (Cheng ve Li, 2012) için yapılmış çalışmalar, bölgeleri toplam girişimler ve bilgi yoğun sektörlerdeki girişimler bazında analiz etmişlerdir. Bu araştırmanın bulguları ise literatürde Rodriguez-Pose ve Hardy’nin (2015) çalışması ile örtüşmektedir. Yani kültürel çeşitlilik toplam açılan şirket sayısını olumlu etkilemekte ve girişimcilik konusunda bölgeler birbirinden mekansal olarak etkilenmektedir.

Ampirik analizler sonucunda kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınmayı olumlu etkilemesi bölgelerde Jacobs dışsallığının rolüne dikkat çekmektedir. Türkiye’de Jacobs dışsallığını, iktisattaki genel ele alınışıyla yani sektörel çeşitlilik anlamında inceleyen çalışmalar mevcuttur (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006; Akgüngör vd., 2012; Türkcan, 2016). Ancak, sektörel çeşitliliğin yanı sıra, Jacobs’un (1961) önemini vurguladığı sosyal çeşitliliğin etkileri, Türkiye’de iller düzeyinde ortaya konmamıştır. Dolayısıyla araştırma, bu yönüyle literatüre önemli bir katkı yapmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada şehirlerin kültürel açıdan daha çeşitli hale geldiği kaçınılmaz bir gerçektir. Türkiye de, bu gerçekliği özellikle son yıllarda daha yoğun bir şekilde tecrübe etmekte olan bir ülkedir. Bu kapsamda Türkiye, UNESCO'nun önderliğinde 2005 yılında oluşturulan Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Ancak, sözleşmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması 2017 yılında gerçekleşmiştir. Gerek bu sözleşmenin meclis gündeminde yer almasının gecikmesi gerekse çeşitlilik konusu ile ilgili istatistiklerin resmi kurumlarca yeterli düzeyde sağlanamaması, Türkiye'de konuya yeterli önemin verilmediğini düşündürmektedir. Oysaki kültürel çeşitlilik gibi küresel değişim trendlerini ihmal etmek yerine, onları önceden farkedip yaşanacak değişimlere hazırlıklı olmak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin yaptığı gibi çeşitliliği oluşturan farklılıkları fırsata dönüştürecek politikalar geliştirilmelidir. Ancak bunun yapılabilmesi için öncelikle mevcut durumun iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında, doğum yeri farklılıklarına dayalı olarak ölçülen kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, Türkiye'nin 81 ili için analiz edilmiştir. Bölgesel kalkınma göstergeleri olarak kişi başına gelir düzeyi, inovasyon ve girişimcilik düzeyi kullanılmıştır. EKK ve mekansal ekonometrik modeller ile tahmin edilen regresyon analizleri her üç modelde de anlamlı sonuçlar vermiştir. Analiz sonuçları, kültürel çeşitliliğin ekonomik boyutlarına ilişkin literatürdeki iyimser görüşleri destekler niteliktedir. Buna göre Türkiye'de kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınmayı pozitif bir şekilde etkilediği söylenebilir. Elde edilen sonuçlar, aynı zamanda Türkiye'de Düzey 3 bölgeleri için Jacobs dışsallığının önemine işaret etmektedir. Bulgular doğrultusunda, Türkiye'de kültürel çeşitliliğin (özellikle yurtiçi çeşitlilik) illerde Jacobs dışsallıklarına yol açarak kalkınmaya yardımcı olduğu öngörüsünde bulunulabilir.

Sosyal gruplar arası uyum sorunlarının olmaması koşulunda, kültürel çeşitlilik bir kere oluştuğunda, yeniliklere açık bir ortam sağlar. Yeniliğe açıklık, farklı iş fikirlerinin ve iş birliklerinin doğması için elverişli ortamdır. Bu ortamın sağlandığı heterojen yapıya sahip illerde kişi başına gelir, inovasyon ve girişimcilik düzeylerinin homojen illere göre daha iyi olması beklenir. Bu araştırmada da kültürel açıdan daha

heterojen illerin bölgesel kalkınma açısından homojen yapıya sahip illere göre daha başarılı olduğu görülmüştür.

Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde dikkat edilecek bazı noktalar söz konusudur. Öncelikle, çok boyutlu ve karmaşık doğası nedeniyle kültürel çeşitliliğin herhangi bir ölçümünün gerçek çeşitlilik düzeyini her zaman kusurlu bir şekilde yansıtmaya ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar (yurtiçi ve yurtdışı) doğum yeri farklılıklarına dayalı kültürel çeşitliliğin etkilerini içermektedir. Kavramsal olarak kültürel çeşitliliği gerçeğe daha yakın analiz edebilmek için kültürün diğer boyutları olan etnik çeşitlilik ve dilsel çeşitlilik gibi boyutlarının da analiz edilmesi gerekir. Örneğin, doğum yeri çeşitliliğinin düşük olduğu yerde etnik çeşitlilik fazla olabilir veya etnik çeşitliliğin kompozisyonuna göre sosyal kutuplaşma söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu, söz konusu bölgenin kalkınmasına ilişkin tespitlerin eksik değerlendirilmesine yol açabilir.

Diğer bir dikkat edilmesi gereken konu ise kültürel çeşitlilik ve kalkınma ilişkisinde karşılıklı nedensellik sorunudur. Araştırmacıların aklına şu soru gelebilir: *Türkiye gibi bir ülkede çeşitlilik kalkınmayı değil kalkınma çeşitliliği etkilemeli değil midir?* Bu düşüncenin gerçeklik payı vardır. Başlangıçta Türkiye'nin özellikle kırdan kente ve doğudan batıya göç serüveninde ekonomik açıdan cazip yerler insanları kendine çekmiş ve bazı çekim merkezlerinin nüfusu artmış ve çeşitlenmiştir. Ancak bu süreç bir anda ortaya çıkmamıştır. Türkiye'de iç göç hareketlerinin tarihi uzun bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle şehirlerin çoğu için artık çeşitliliğin şehirlerin ekonomik kalkınmasını nasıl etkilediği sorusu önem kazanmaktadır. Kültürel çeşitlilik literatürü göstermektedir ki çeşitlilik ve ekonomik kalkınma arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve bu ilişki genellikle uzun vadede çeşitlilikten ekonomiye doğru bir yöne sahiptir.

Türkiye'de kültürel çeşitliliğin bölgesel kalkınma üzerine etkilerinin incelendiği bu çalışmada, ekonometrik analizlerin yanında LISA kümeleri analizi de yapılmıştır. LISA kümeleri analizi bölgesel kalkınma politikalarının geliştirilmesinde iyi bir yardımcıdır. LISA analizlerinde kültürel çeşitlilik değerleri açısından HH grupta yer alan fakat kalkınma göstergeleri açısından HH kümeleri içerisinde yer almayan (Kırklareli, Manisa) illerde, ya da kalkınma ve çeşitlilik anlamında HH kümelere komşu olmalarına rağmen LH bir görünüm sergileyen (Kütahya ve Burdur) illerde pozitif

yayımların etkisinden yararlanamamanın sebepleri araştırılmalıdır. Diğer taraftan, araştırmada incelenen tüm değişkenlerde LL küme içerisinde yer alan iller söz konusudur (Ağrı, Batman, Bitlis, Kars, Muş, Siirt, Şırnak). Genellikle Türkiye'nin doğu ve güney doğusunda bulunan bu iller için de özel saha araştırmalarının yapılması gerekmektedir.

Kültürel çeşitliliğin faydalarından yararlanamama ve birbirini olumsuz etkileyen kemikleşmiş LL kümeler konusu, illerin kurumsal yapı ve sosyal uyumunda sorunlar olabileceğini akla getirmektedir. Bir bölgenin, kültürel çeşitliliğin faydalarından yararlanabilmesinde önemli faktörlerden biri de kurumlardır. Kurumsal yapı, sosyal uyumun sağlanabilmesi için gerekli zemini hazırlar. Dolayısıyla kalkınma politikaları, illerin kurumsal ve kültürel yapısını göz önünde bulunduracak şekilde geliştirilmelidir.

Bu doğrultuda LISA analizlerinde sorunlu görünen iller için geliştirilebilecek politika önerileri birkaç madde halinde özetlenebilir:

- Bölgesel düzeyde kültürel çeşitlilik konusunda farkındalığın artırılması sağlanmalıdır. Bu konuda yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları iş birliği içinde hareket etmelidir.
- Sosyal hayatı canlandırıcı çalışmalar ile yaratıcı sınıfın şehirlere çekilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle illerde olası beşeri sermaye kayıplarının önüne geçilebilir.
- İllerde farklı gruplar arasındaki etkileşimi teşvik eden kentsel alanlar geliştirilmelidir.
- Yurtdışı doğumlulara dayalı çeşitliliğin fazla olduğu yerlerde ise çeşitliliği oluşturan unsurların ekonomik yapıya müdahil olmalarını sağlayacak iş yapma kolaylıkları sağlanmalıdır.

Bu araştırma göstermektedir ki, Türkiye'de Düzey 3 bölgelerinde kültürel çeşitlilik ve kalkınma konusunda daha ayrıntılı araştırmalar yapabilmek için daha ayrıntılı veri setlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada analizler, yatay kesit veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İhtiyaç duyulan verilerin daha uzun yıllar için bulunması halinde ileriki çalışmalarda panel veri analizleri gerçekleştirilebilir. Diğer

tarafından, Düzey 3 bölgeleri için resmi kuruluşlarca düzenli olarak yürütülecek anket çalışmaları ile farklı kültürel çeşitlilik ölçümlerine ve kurumsal/kültürel yapının analizine imkan veren verilerin geliştirilmesi ile daha sağlıklı politika analizleri yapmak mümkün olacaktır.

EKLER

KAYNAKÇA

- ABRAMOVITZ, Moses, (1986), "Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind", **The Journal of Economic History**, 46(2), ss.385-406.
- ACS, Zoltan, (2006), "How Is Entrepreneurship Good for Economic Growth?", **Innovations**, MIT Press, 1.1, ss.97-107.
- ACS, Zoltan ve David B. AUDRETSCH, (1988), "Innovation in Large and Small Firms: An Empirical Analysis", **The American Economic Review**, ss.678-690.
- ACS, Zoltan, AUDRETSCH David, BRAUNERHJELM P ve CARLSSON B (2004), "The Missing Link: The Knowledge Filter and Endogenous Growth", **Discussion Paper, Center for Business and Policy Studies**, Stockholm.
- ACS, Zoltan, AUDRETSCH David, BRAUNERHJELM P ve CARLSSON B (2009), "The Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship", **CEPR Discussion Paper 5326**, London.
- ACS, Zoltan ve Mark, SANDERS, (2014), "Endogenous Growth Theory and Regional Extensions", **Handbook of Regional Science**, Manfred, F., FISCHER ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Springer Berlin Heidelberg, ss.193-211.
- AKGÜNGÖR, Sedef, Yeşim, KUŞTEPELİ ve Yaprak, GÜLCAN, (2012), "An Overview on Industry Clusters and the Impact of Related Variety on Regional Performance in Turkey", **Eur Rev Ind Econ Policy** (5).
- ALESINA, Alberto, A. DEVLEESCHAUWER, W. EASTERLY, S. KURLAT ve R. WACZIARG (2003), "Fractionalization." **Journal of Economic Growth**, 8(2), ss.155-194.
- ALESINA, Alberto, Johann, HARNOSS ve Hillel, RAPOPORT, (2013), "Birthplace Diversity and Economic Prosperity", **National Bureau of Economic Research**, No. w18699.
- ALESINA, Alberto ve Eliana LA FERRARA, (2005), "Ethnic Diversity and Economic Performance", **Journal of Economic Literature**, 43.3, ss.762-800.

- ANSELIN, Luc, (1988), **Spatial Econometrics: Methods and Models**, Kluwer Academic Publishers, Hollanda.
- ANSELIN, Luc, (1996), "The Moran Scatterplot as an ESDA Tool to Assess Local Instability in Spatial Association", **Spatial Analytical Perspectives on GIS**, Fisher M, Scholten HJ, Unwin D (Ed.), Taylor & Francis, London.
- ANSELIN, Luc ve Sergio, J. REY, (2008), **Spatial Econometrics: Foundations. Spatial Arrangement and Spatial Weights**, Spatial Analysis Laboratory.
- ANSELIN, Luc, COHEN, Jacqueline, COOK, David, GORR, Wilpen ve TİTA, George (2000), "Spatial Analyses of Crime", *Criminal Justice*, 4(2), ss.213-262.
- ANSELIN, Luc, (1995), "Local Indicator of Spatial Association – LISA", **Geographical Analysis**, 27, ss.93–115.
- ANSELIN, Luc (2003), "Spatial Externalities", **International Regional Science Review**, 26(2), ss.147–152.
- ARICIOĞLU, Ebru (2011), "İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: 'Mekan'", **Ekonomik Yaklaşım**, 22.81 ss.17-44.
- ARROW, Kenneth (1962), "Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention", **The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors**, Princeton University Press, ss.609-626.
- AUDRETSCH, David B. (1995), **Innovation and Industry Evolution**, Mit Press.
- AUDRETSCH, David B. ve Maryann P. FELDMAN (2004), "Knowledge Spillovers and the Geography of Innovation", **Handbook of Regional and Urban Economics 4**, Peter, NIJKAMP, (Ed.), ss.2713-2739.
- AUDRETSCH, David B. ve T. Taylor ALDRIDGE, (2009), "Knowledge Spillovers, Entrepreneurship and Regional Development", **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, Roberta, CAPELLO ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Edward Elgar Publishing Limited, ss.201-210.

- AUDRETSCH, David, B., Dirk DOHSE, ve Annekatrin NIEBUHR, (2010), "Cultural Diversity and Entrepreneurship: A Regional Analysis for Germany", **The Annals of Regional Science**, 45.1 ss.55-85.
- BARRO, Robert (1991), "Economic Growth in a Cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, 106(2), ss.407-443.
- BARRO, Robert J. ve Xavier SALA-I-MARTIN, (1992), "Convergence", **Journal of Political Economy**, 100(2), ss.223-251.
- BARRO, Robert J. ve Xavier SALA-I-MARTIN, (2004), "**Economic Growth**", The MIT Press 2nd Edition.
- BAUMOL, William J., (1986), "Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show", **The American Economic Review**, ss.1072-1085.
- BAUMONT, Catherine, Cem ERTUR ve Julie LE GALLO (2001), "A spatial econometric analysis of geographic spillovers and growth for European region 1980-1995", **Diss. Laboratoire D'analyse et de Techniques Économiques (LATEC)**.
- BAUMONT, Catherine, Cem ERTUR, ve Julie LE GALLO (2004), "Spatial Analysis of Employment and Population Density: the Case of the Agglomeration of Dijon 1999." **Geographical Analysis**, 36.2, ss.146-176.
- BAYCAN-LEVENT, Tüzin ve Peter, NIJKAMP (2009), "Characteristics of Migrant Entrepreneurship in Europe", **Entrepreneurship and Regional Development**, 21, ss.375–397.
- BEAUDRY, Catherine ve Andrea, SCHIFFAUEROVA (2009). "Who's Right, Marshall or Jacobs? The Localization Versus Urbanization Debate", **Research Policy**, 38(2), ss.318-337.
- BELLINI, Elena, OTTAVIANO, Gianmarco I. P., PINELLI, Dino ve PRAROLO, Giovanni (2008), "Cultural Diversity and Economic Performance: Evidence from European Regions", **HWWI, Research Paper**, No. 3-14.

- BERBER, Metin, (2011), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**. Derya Kitabevi, 4. Baskı Trabzon.
- BERLIANT, Marcus, ve Masahisa FUJITA, (2012), "Culture and Diversity in Knowledge Creation." **Regional Science and Urban Economics**, 42.4, ss.648-662.
- BORJAS, George J. (1986), "The Self-Employment Experience of Immigrants." **NBER Working Paper Series**, No:1942.
- BOVE, Vincenzo, ve Leandro ELÍA, (2017) "Migration, Diversity, and Economic Growth", **World Development**, 89, ss.227-239.
- BOSCHMA, Ron A., ve Michael FRITSCH, (2009). "Creative Class and Regional Growth: Empirical Evidence from Seven European Countries", **Economic Geography**, 85.4, ss.391-423.
- BRESCHI, Stefano ve Francesco, LISSONI, (2001), "Knowledge spillovers and local innovation systems: a critical survey", **Industrial and Corporate Change** 10.4, ss.975-1005.
- BURAN, Ahmet ve Berna Y. ÇAK, (2012), Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CAPELLO, Roberta, (2014), "Classical Contributions: von Thünen, Weber, Christaller, Lösch", **Handbook of Regional Science**, Springer Berlin Heidelberg, ss.507-526.
- CAPELLO, Roberta, (2015), **Regional economics**, Routledge.
https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=tLDhCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=capello+regional+economics&ots=JvwU83B7qw&sig=JtshDcmjVl_XwfJ2MZPilkpPc8E&redir_esc=y#v=onepage&q=capello%20regional%20economics&f=false (Erişim tarihi: 07.09.2017)
- CAPELLO, Roberta ve Peter, NIJKAMP, (2009), "Introduction: regional growth and development theories in the twenty-first century—recent theoretical advances

and future challenges", **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, Edgar Elgar Publishing, Massachusetts, ss.1-18.

CASELLAS, Antonia ve Catherine GALLEY, (1998), "Regional Defination in the European Union: A Questions of Disparities?", **Regional Studies**, Vol. 33, No. 6, ss.551-558.

ÇELEBİOĞLU, Fatih ve Sandy, DALL'ERBA, (2010), "Spatial Disparities Across the Regions of Turkey: An Exploratory Spatial Data Analysis", **The Annals of Regional Science**, 45(2), ss.379-400.

CEYLAN, Reşat, (2010), "Yakınsama Hipotezi: Teorik Tartışmalar", **Sosyo Ekonomi**, Ocak-Haziran 2010-1, ss.47-60.

CHENG, Shaoming, ve Huaqun, Lİ, (2012), "New firm formation facing cultural and racial diversity", **Papers in Regional Science**, 91.4 ss.759-774.

CIA, (2016), The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2016)

CLIFF, Andrew David, ve J. Keith, ORD, (1973), **Spatial Autocorrelation: Monographs in Spatial Environmental Systems Analysis**", Pion Limited, 5 Cilt.

COHEN, Jeffrey, P. ve Catherine, J., Morrison, PAUL, (2009), "Agglomeration, Productivity and Regional Growth: Production Theory Approaches", **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, Roberta, CAPELLO ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Edgar Elgar Publishing, Massachusetts, ss.101-117.

COLLIER, Paul (2001), "Ethnic Diversity: An Economic Analysis of its Implications." **Economic Policy**, 32, ss.129-166.

COX, Taylor, (1993), **Cultural Diversity in Organizations: Theory, Research and Practice**, Berrett-Koehler Publishers.

- CRACOLICI, Maria Francesca, Miranda CUFFARO, ve Peter NĪJKAMP, (2007) "Geographical Distribution of Unemployment: An Analysis of Provincial Differences in Italy." **Growth and Change**, 38.4, ss.649-670.
- ÇINAR, Tuğrul (2016), "Türkiye’de Bölgeler Arası İşgücü Verimliliğinin Yakınsaması: 2005-2011 Arası Mekânsal Panel Veri Analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya**.
- DAWKINS, Casey, J. (2003), "Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments", **CPL Bibliography**, 18(2), ss.131-172.
- DALL’ERBA, Sandy, (2005), "Distribution of Regional Income and Regional Funds in Europe 1989–1999: An Exploratory Spatial Data Analysis", **The Annals of Regional Science**, 39(1), ss.121-148.
- DİNLER, Zeynel, (2014), "**Bölgesel İktisat: Genel Olarak ve Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Ortaya Çıkışı ve Azaltılmasına Yönelik Politikalar**", Ekin Kitabevi 10. Baskı, Bursa.
- DOHSE, Dirk, ve Robert Gold, (2014), "Determining the Impact of Cultural Diversity on Regional Economies in Europe, **WWW for Europe Working Paper** No. 58.
- DPT, (2000), "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu", No:2502-OİK:523 [www3.kalkinma.gov.tr/Doc Objects/Download/3062/oik596.pdf](http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3062/oik596.pdf) (Erişim Tarihi: 11.09.2017).
- EASTERLY, William, ve Ross LEVINE, (1997), "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions", **The Quarterly Journal of Economics**, ss.1203-1250.
- EDWARDS, Mary, E., (2017), **Regional and Urban Economics and Economic Development: Theory and Methods**, Routledge.
- EKİNCİ, Demet, E., (2013), "Yığılma Ekonomilerinin Nedenleri Ve Etkileri: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama (1990-2009)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**,

- ELHORST, J. Paul. (2010) "Applied Spatial Econometrics: Raising The Bar" **Spatial Economic Analysis**, 5.1, ss.9-28.
- ERAYDIN, Ayda (2003), "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, ss.126-146.
- ERAYDIN, Ayda, DEMİRDAĞ, İsmail, GÜNGÖRDÜ, F., Nazda, and YENİGÜN, Özge (2017), **DIVERCITIES: Dealing with Urban Diversity – The case of Istanbul**. Middle East Technical University, Ankara.
- ERKAL, Mustafa, (1982), **Bölge Açısından Azgelişmişlik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ESER, Uğur ve Seyit KÖSE, (2005), “Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayi: İmalat Sanayilerinin Analizi”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 60, No: 2. ss.97-139.
- ESMER, Yılmaz, Burcu ERTUNÇ, ve Yeşim PEKİNER (2012), **Türkiye Değerler Atlası 2012: Değişimin Kültürel Sınırları**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- ESTEBAN, Joan-Maria, ve Debraj RAY (1994). "On The Measurement of Polarization", **Econometrica: Journal of the Econometric Society**, ss.819-851.
- EXTRA, Guus, ve Kutlay YAĞMUR, (2004), “Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School”, **Clevedon: Multilingual Matters**.
- FALLAH, M. Hosein, ve Sherwat IBRAHİM, (2004), "Knowledge Spillover and Innovation in Technological Clusters", **Proceedings, IAMOT 2004 Conference**, Washington, DC.
- FEARON, James D., (2003), "Ethnic and Cultural Diversity by Country." **Journal of Economic Growth**, 8.2 ss.195-222.

- FICHTER, Joseph, (2000), **Sosyoloji Nedir?**, Çev: Nilgün Çelebi, Attila Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- FİLİZTEKİN, Alpay, (2008), **Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar**. Yayın No: TÜSİAD-T/2008-09/471.
- FISCHER, Manfred M. ve Peter NIJKAMP (2009). "Entrepreneurship and Regional Development", **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, Roberta, CAPELLO ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Edgar Elgar Publishing, Massachusetts, ss.1-18.
- FLORIDA, Richard (2002a), **The Rise of The Creative Class, and How it is Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life**, New York: Basic Books.
- FLORIDA, Richard (2002b). "The Economic Geography of Talent", **Annals of the Association of American geographers**, 92(4), ss.743-755.
- FLORIDA, Richard. (2002c). Bohemia and Economic Geography. **Journal of Economic Geography**, 2(1), 55-71
- FLORIDA, Richard (2003). Cities and The Creative Class. **City & Community**, 2(1), ss.3-19.
- FLORIDA, Richard ve Gary GATES (2003), "Technology and Tolerance: The Importance of Diversity to High-Technology Growth", **Research in Urban Policy**, 9(1) ss.199-219.
- FLORIDA, Richard, MELLANDER, Charlotta, & STOLARICK, K. (2008), Inside The Black Box of Regional Development: Human Capital, The Creative Class and Tolerance. **Journal of Economic Geography**, 8(5), ss.615-649.
- FRIEDMANN, John, (1967), "A General Theory of Polarized Development." The Ford Foundation, **Urban and Regional Advisory Program in Chile**. <https://repositorio.cepal.org/handle/11362/34953> (Erişim Tarihi: 07.012.2017)

- FUJITA, Masahisa (2010), "The Evolution of Spatial Economics: From Thünen to The New Economic Geography." **The Japanese Economic Review**, 61. ss.11-32.
- FUJITA, Masahisa, KRUGMAN, Paul ve Anthony, J. VENABLES, (1999), **The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade**, (Vol. 213). Cambridge, MA: MIT press.
- FUJITA, Masahisa ve Paul KRUGMAN, (2004), "The New Economic Geography: Past, Present and The Future" **Papers In Regional Science**, 83(1), ss.139-164.
- FUJITA, Masahisa ve Mori, TOMOYA (2005), Frontiers of The New Economic Geography, **Papers In Regional Science**, 84(3), ss.377-405.
- FUJITA, Nanako (2004), "Gunnar Myrdal's Theory of Cumulative Causation Revisited", **Economic Research Center**, Discussion Paper No:147.
- GAIGNÉ, Carl, ve Jacques, F. THISSE, (2014), "New Economic Geography: Past and Future", **Handbook of Regional Science**, Manfred M. FISCHER ve Peter NIJKAMP (Ed.) Springer Berlin Heidelberg, ss.539-568.
- GERRING, J., Thacker, S. C., LU, Y., ve HUANG, W. (2015), "Does Diversity Impair Human Development? A Multi-Level Test of The Diversity Debit Hypothesis", **World Development**, 66, ss.166-188.
- GEZİCİ, Ferhan ve Geoffrey J.D. HEWINGS, (2007), "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey", **European Planning Studies**, 15(3), ss.383-403.
- GLAESER, E., J. SCHEINKMAN, ve A. SHLEIFER (1992), "Economic Growth in a Cross Section of Cities," **Journal of Monetary Economics**, 36(1), ss.117-43.
- GLAESER, Edward, Jed KOLKO, ve Albert SAIZ, (2001), "Consumer City", **Journal of Economic Geography**, 1(1) ss.27-50.
- GÖREN, Erkan, (2014), "How Ethnic Diversity Affects Economic Growth" **World Development**, 59, ss.275-297.

- GRANATO, Jim, Ronald INGLEHART, ve David LEBLANG, (1996), "The Effect of Cultural Values on Economic Development: Theory, Hypotheses, and Some Empirical Tests", **American Journal of Political Science**, ss.607-631.
- GRILICHES, Zvi. (1979). "Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth", **The Bell Journal of Economics**, ss.92-116.
- GRILICHES, Zvi. (1990), "Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey", **Journal of Economic Literature**, Vol. 28, No:4 ss.1661-1707.
- GRILICHES, Zvi (1992), The Search for R&D Spillovers. **National Bureau of Economic Research**, No. w3768.
- GÖNEL, Feride Doğaner (2010), **Kalkınma Ekonomisi**. Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara.
- GROSSMAN, Gene M., ve Helpman, ELHANAN (1994), Endogenous Innovation in The Theory of Growth. **Journal of Economic Perspectives**, 8(1), ss.23-44.
- GÜLEL, Ferda Esin, (2013), Mekansal Panel Veri Modelleri ve Avrupa Ülkelerindeki İntihar Oranları Üzerine Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Ali, Yılmaz, (2006), Bölgesel Kalkınma Politikası, Ekin Kitabevi, Ankara.
- HAINING, Robert, (1993), **Spatial Data Analysis in The Social and Environmental Sciences**, Cambridge University Press.
- HENDERSON, Vernon, Kuncoro, A., & TURNER, M. (1995), Industrial Development in Cities. **Journal of Political Economy**, 103(5), ss.1067-1090.
- HENDERSON, Vernon. (1997), "Externalities and Industrial Development", **Journal of Urban Economics**, 42(3), 449-470.

- HERMANSEN, Tormod (1972), "Development Poles and Development Centres in National and Regional Development", **Growth Poles and Growth Centres in Regional Planning**, Antoni KUKLIŃSKI, (Ed.) Vol. 5. Mouton, ss.1-68.
- HIRSCHMAN, Albert O. (1958), **The Strategy of Economic Development**, New Haven, CT: Yale University Press.
- HLEPAS, Nikolaos (2013), "Cultural Diversity and National Performance." Wp5/06 Search Working Paper.
- HOFSTEDE, Geert (1984), Culture's consequences: International differences in work-related values. Vol. 5. Sage.
- HONG, Lu, ve Scott E. PAGE, (2001), "Problem solving by heterogeneous agents." **Journal of Economic Theory**, 97(1), ss.123-163.
- HONG, Lu, ve Scott E. PAGE, (2004), "Groups of Diverse Problem Solvers can Outperform Groups of High-Ability Problem Solvers", **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**, 101(46), ss.16385-16389.
- HOOVER, Edgar Malone, ve Frank GIARRATANI, (1999), **An Introduction to Regional Economics**, The Web Book of Regional Science, Regional Research Institute, West Virginia University <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarratani/preface.htm> (Erişim Tarihi: 06.10. 2017)
- ILDIRAR, Mustafa, (2004), **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Adana.
- INGLEHART, Ronald, ve Christian WELZEL, (2005), **Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence**, Cambridge University Press.
- INGLEHART, Ronald, ve Wayne E. BAKER, (2000), "Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values", **American sociological review**, ss.19-51.

ISARD, Walter (1956), **Location and Space-economy: A General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade, and Urban Structure**, Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and J. Wiley.

ISLAM, Nazrul, (1995), "Growth Empirics: A Panel Data Approach", **The Quarterly Journal of Economics**, 110 (4), ss.1127-1170.

JACOBS, Jane, (1961), **The Death and Life of Great American Cities**, Vintage.

JACOBS, Jane, (1969), **The Economy of Cities**, Vintage.

JACOBS, Jane, (2015), **Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı**, Bülent, Doğan, (Çev.) Metis Yayınları 2. Baskı.

JAFFE, Adam B., Manuel TRAJTENBERG, ve Rebecca HENDERSON (1993), "Geographic Localization of Knowledge Spillovers as Evidenced by Patent Citations", **The Quarterly Journal of Economics**, 108.3 ss.577-598.

KARA, Akif, M., (2012), "Bölgesel Kalkınmada ve Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Devletin Rolü", Doktora Tezi, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kahramanmaraş.

KARAALP, Simay, H., (2008), "Türkiye’de Sektörel Yığılmalar ve Bölgelerarası Yakınsamaya Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın.

KARLSSON, Charlie ve Urban GRÅSJÖ, (2014), "Knowledge Flows, Knowledge Externalities, and Regional Economic Development", **Handbook of Regional Science**, Manfred, F., FISCHER ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Springer Berlin Heidelberg, ss.413-437.

KAYA, Ayhan, (2010), "Management of Ethno-Cultural Diversity in Turkey: Europeanization of Domestic Politics and New Challenges, **International Journal of Legal Information**, 38(2), Article 13.

KEMENY, Thomas, (2013), "Immigrant Diversity and Economic Development in Cities: A Critical Review", **SERC Discussion Paper**, No:149.

- KIYMALIOĞLU, Ümit, (2005), “Dışsallıklar, Yığılma Ekonomileri ve Türkiye’de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- KIYMALIOĞLU, Ümit, and Damla AYOĞLU, (2006), "Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2), ss.198-209.
- KİRBİTÇİOĞLU, Aykut, (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** 53.01.
- KRUGMAN, Paul, (1991), “Increasing Returns and Economic Geography”, **Journal of Political Economy**, 99(3), ss.483-499.
- KRUGMAN Paul, (1993), **Geography and Trade**, MIT Press, Cambridge MA.
https://books.google.com.tr/books/about/Geography_and_Trade.html?id=AQDodCHOgJYC&redir_esc=y (Erişim Tarihi: 01.12.2017)
- KRUGMAN, Paul, (1998), “What's New About the New Economic Geography?”, **Oxford Review of Economic Policy**, 14(2), ss.7-17.
- KRUGMAN, Paul, (1999), “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review**, 22(2), ss.142-161.
- KUM, Melike, (2011), “İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (30), ss.235-255.
- KÜÇÜKER, Celal, (1998), “Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Ankara.
- KÜÇÜKER, Celal, (2000), “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma”, **Ekonomik Yaklaşım**, 11(38), ss.1-45.
- LE GALLO, Julie, ve Cem ERTUR, (2003), "Exploratory Spatial Data Analysis of The Distribution of Regional Per Capita GDP in Europe, 1980– 1995." **Papers in Regional Science**, 82(2), ss.175-201.

- LEE, Jay, ve David WONG, (2001), **Statistical Analysis with ArcView GIS**, John Wiley & Sons.
- LEE, Neil, ve Max NATHAN, (2010), "Knowledge workers, cultural diversity and innovation: evidence from London", **International Journal of Knowledge-Based Development**, 1.1-2, ss.53-78.
- LE SAGE, James ve R. Kelley PACE, (2009), **Introduction to Spatial Econometrics**, CRC Press Taylor & Francis Group, A.B.D.
- LIMONOV, Leonid, ve Marina NESENA, (2016), "Regional Cultural Diversity in Russia: Does it Matter for Regional Economic Performance?", **Area Development and Policy**, 1.1, ss.63-93.
- LIVNY, Avital, (2015), Ethnic Diversity and Inter-Group Trust in Turkey, **AALIMS–Oxford Conference on Political Economy of Islam and Muslim Societies**.
- LONGHI, Simonetta, (2013), "Impact of Cultural Diversity on Wages, Evidence from Panel Data", **Regional Science and Urban Economics**, 43.5 ss.797-807.
- LONGHI, Simonetta, (2014), "Cultural Diversity and Subjective Well-Being" **IZA Journal of Migration**, 3.13.
- LUCAS, Robert, (1988), "On The Mechanics of Economic Development." **Journal of Monetary Economics**, 22.1, ss.3-42.
- MARIOTTI, Sergio, Lucia PISCITELLO, ve Stefano ELIA (2010), "Spatial Agglomeration of Multinational Enterprises: The Role of Information Externalities and Knowledge Spillovers", **Journal of Economic Geography**, 10.4, ss.519-538.
- MARKUSEN, Ann, (2006), "Urban Development and The Politics of a Creative Class: Evidence from a Study of Artists", **Environment and Planning**, 38.10 ss.1921-1940.
- MAURO Paolo. (1995), "Corruption and Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, No. 3, ss.681-712.

- MATEOS, Pablo, WEBBER, Richard, ve Paul LONGLEY, (2007), "The Cultural, Ethnic and Linguistic Classification of Populations and Neighbourhoods Using Personal Names", **CASA Working Paper**, London.
- MELLANDER, Charlotta, ve Richard FLORIDA, (2014), "The Rise of Skills: Human Capital, The Creative Class, and Regional Development." **Handbook of Regional Science**, Manfred, F., FISCHER ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Springer Berlin Heidelberg, ss.317-329.
- MCCANN, Philip, ve Stephen SHEPPARD, (2003), "The Rise, Fall and Rise Again of Industrial Location Theory", **Regional Studies**, 37.6-7, ss.649-663.
- MCCANN, Philip, ve Frank VAN OORT, (2009), "Theories of Agglomeration and Regional Economic Growth: A Historical Review", **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, Roberta, CAPELLO ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Edgar Elgar Publishing, Massachusetts, ss.19-32.
- MCLEOD, Poppy Lauretta, Sharon Alisa LOBEL, ve Taylor COX (1996), "Ethnic Diversity and Creativity in Small Groups." **Small Group Research**, 27.2, ss.248-264.
- MIHÇI, Hakan, (1996), "Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?", **Ekonomik Yaklaşım**, 7(23), ss.65-86.
- MONTALVO, Jose G. ve Marta REYNAL-QUEROL, (2005), "Ethnic Diversity and Economic Development." **Journal of Development Economics**, 76.2, ss.293-323.
- MYRDAL, Gunnar (1957), **Economic Theory and Underdeveloped Regions**, London: Duckworth.
- NATHAN, Max (2009), "The Long Term Impacts of Migration on UK Cities: Diversity, Wages, Employment And Prices", **56th Annual North American Meeting, RSA International**, San Francisco, November 21.

- NATHAN, Max (2011), "The Economics of Super-Diversity: Findings from British Cities, 2001-2006", SERC Discussion Papers, SERCDP0068. **Spatial Economics Research Centre**, London School of Economics and Political Sciences, London, UK.
- NATHAN, Max (2015), "After Florida: Towards an Economics of Diversity", **European Urban and Regional Studies**, 22(1), ss.3-19.
- NATHAN, Max ve Neil LEE, (2013), "Cultural Diversity, Innovation, and Entrepreneurship: Firm-level Evidence from London", **Economic Geography**, 89. ss.367-394.
- NELSON, Arthur C., (1993), "Theories of Regional Development", **Theories of Local Economic Development**, Bingham, R.D. ve MIER, R. (Ed) London, Sage, ss.27-54.
- NIEBUHR, Annekatrin, (2010), "Migration and Innovation: Does Cultural Diversity Matter for Regional R&D Activity?", **Papers in Regional Science**, 89.3, ss.563-585.
- NIJKAMP, Peter, ve Maria A. ABREU, (2009), "Regional Development Theory", Vrije Universiteit, Faculty of Economics and Business Administration.
- NORTH, Douglas, C. (1955), "Location Theory and Regional Economic Growth", **Journal of Political Economy**, 63(3), ss.243-258.
- OECD, (2005), **Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data**, 3rd Edition, OECD Publishing, Paris.
- OKEDIJI, Tade, O. (2005), The Dynamics of Ethnic Fragmentation. **American Journal of Economics and Sociology**, 64(2), ss.637-662.
- OTTAVIANO, Gianmarco IP, ve Giovanni PERI, (2006), "The Economic Value of Cultural Diversity: Evidence from US Cities", **Journal of Economic Geography**, 6.1 ss.9-44.

- ÖZGEN, Ceren, Peter NIJKAMP, ve Jacques POOT, (2011), "Immigration and innovation in European regions", **IZA DP**, No:5176.
- ÖZGEN, Ceren, Peter NIJKAMP, ve Jacques POOT (2013), "Measuring Cultural Diversity and Its Impact on Innovation: Longitudinal Evidence from Dutch Firms", **IZA DP**, No:7129.
- PERROUX, Francois, (1950), "Economic Space: Theory and Applications", **The Quarterly Journal of Economics**, 64.1, ss.89-104.
- PORTER, Michael. E., (2000), Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. **Economic Development Quarterly**, 14(1), ss.15-34.
- PUTNAM, Robert D., (2000), **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**, New York: Simon & Schuster.
- PUTNAM, Robert D., (2007), E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. **Scandinavian Political Studies**, 30(2), ss.137-174.
- QIAN, Haifeng, (2013), "Diversity Versus Tolerance: The Social Drivers of Innovation and Entrepreneurship in US Cities", **Urban Studies**, 50(13), ss.2718-2735.
- QUIGLEY, John M. (1998), "Urban Diversity and Economic Growth", **Journal of Economic Perspectives**, 12(2), ss.127-138.
- RODRÍGUEZ-POSE, Andrés, ve Daniel HARDY, (2015), "Cultural Diversity and Entrepreneurship in England and Wales", **Environment and Planning A** 47(2) ss.392-411.
- ROMER, Paul, M. (1986), Increasing Returns and Long-Run Growth. **Journal of Political Economy**, 94(5), ss.1002-1037.
- ROMER, Paul, M. (1990), "Endogenous Technological Change", **Journal of Political Economy**, 98.5, Part 2, ss.71-102.

ROSENTHAL, Stuart, S. ve William C. STRANGE, (2004), "Evidence on The Nature and Sources of Agglomeration Economies", **Handbook of Regional And Urban Economics**, 4, Peter, NIJKAMP, (Ed.), ss.2119-2171.

ROSENTHAL, Stuart, S. ve William C. STRANGE, (2003), "Geography, Industrial Organization, and Agglomeration", **Geography**, ss.85.2.

SASSEN, Saskia, (1994), **Cities in a World Economy**, Pine Forge Press.

SCHUMPETER, Joseph, A., (1934), "**The Theory of Economic Development. Cambridge**", MA:Harvard.

https://books.google.com.tr/books/about/The_Theory_of_Economic_Development.html?id=-OZwWcOGeOwC&redir_esc=y (Erişim tarihi: 15.09.2017)

SCHUMPETER, Joseph, A., (1939), **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process**, New York Toronto London: McGraw-Hill Book Company.

SCHWARTZ, Shalom, H., (2006), "A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications", **Comparative Sociology**, 5.2, ss.137-182.

SIMON, Julian L., (1999), **The Economic Consequences of Immigration**, University of Michigan press.

SMITH, Keith, (1998), "Science, Technology and Innovation Indicators: A Guide for Policy-Makers", **IDEA Paper Series 5**.

SPARBER, Chad (2009), "Racial Diversity and Aggregate Productivity in US Industries: 1980-2000." **Southern Economic Journal**, ss.829-856.

SUEDEKUM, Jens, Katja WOLF, ve Uwe BLIEN (2014), "Cultural Diversity and Local Labour Markets." **Regional Studies** 48.1, ss.173-191.

SZIRMAI, Adam (2005), **Dynamics of Socio-Economic Development: An Introduction**, Cambridge University Press.

TODARO, Michael, P., ve Stephen C. SMITH, (2009), **Economic Development**, Pearson Education, 10. Edition, England.

- TOPÇUOĞLU, Abdullah, ve Mehmet ÇALIŞKAN, (2016), "Bölgesel İktisatta Mekânın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı", **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı, 4, ss.101-112.
- THOMAS, Morgan, D., (1964), "The Export Base and Development Stages Theories Of Regional Economic Growth: An Appraisal", **Land Economics**, 40(4), ss.421-432.
- TOBLER, Waldo, (1970), "A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region", **Economic Geography**, 46, ss.234-240.
- TUNCER, Güner, (2013), "Kamu Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisinin Mekansal Analizi: Türkiye Uygulaması" Yayınlanmamış Doktora Tezi", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- TÜRKCAN, Burcu (2016), "Türkiye’de Yüksek Teknolojili Endüstrilerde Bilgi Dışsallıkları ve Bölgesel Yenilikçiliğe Etkileri", **Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2 Sayfa:93-112.
- UNITED NATIONS, (2017), **Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision** (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2017).
- UNESCO, (2001), **Universal Declaration on Cultural Diversity**, Cultural Diversity Series No:1.
- UNESCO, (2005), **The Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions**, Paris.
- UPTON, Graham ve Bernard FINGLETON, (1985), "Spatial Data Analysis by Example", **Point Pattern and Quantitative Data**, Volume 1, John Wiley & Sons.
- VAN DER PANNE, Gerben, (2004), Agglomeration Externalities: Marshall Versus Jacobs. **Journal of Evolutionary Economics**, 14(5), ss.593-604.

VAN OORT, Frank G., ve Jan G. LAMBOOY, (2014), "Cities, Knowledge, and Innovation", **Handbook of Regional Science**, Manfred, F., FISCHER ve Peter NIJKAMP, (Ed.) Springer Berlin Heidelberg, ss.475-488.

VON HIPPLE, E. (1994), "Sticky Information and The Locus of Problem Solving: Implications for Innovation", **Management Science**, 40 ss.429-439.

VON THÜNEN, Johann Heinrich (1966), **Von Thünen's Isolated State**, çeviren: Carla Wartenberg, Pergamon Press.

WATSON, Warren E., Kamalesh KUMAR, ve Larry K. MICHAELSEN (1993), "Cultural Diversity's Impact on Interaction Process and Performance: Comparing Homogeneous and Diverse Task Groups", **Academy of Management Journal**, 36.3, ss.590-602.

YAKAR, Mustafa, (2013), "Türkiye’de Yurtdışı Doğumlu Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 10(1), ss.494-523.

YAKAR, Mustafa, ve Kadir TEMURÇİN, (2013), "Yurtdışından Türkiye'ye Kim, Nereye Göç Ediyor?" **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks** 5.1, ss.217-231.

ZEREN, Fatma, (2011), "Mekânsal Etkileşim Analizi", **Ekonometri ve İstatistik**, 12, ss.18-39.

Elektronik Kaynaklar

PEW RESEARCH CENTER, (2017), Origins and Destinations of the World's Migrants, 1990-2017, <http://www.pewglobal.org/2018/02/28/global-migrant-stocks/?country=TR&date=2017> (10.02.2018).

TOBB, (2016), Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri, <https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirkeTistatistikleri.php> (12.05.2016).

TÜİK, (2016), Merkezi Dağıtım Sistemi, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=116&locale=tr> (10.05.2016)

DİZİN

A

ağırlık matrisi, 89, 91, 92, 93, 96, 99

B

bilgi yayılımları, 26, 28, 32, 35, 37, 40,
41, 46

bölgesel kalkınma, v, 2, 4, 5, 6, 11, 12,
13, 16, 21, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 42,
43, 44, 63, 67, 74, 84, 98, 118, 126,
127, 128

D

dışsallıklar, 32, 33, 34, 35, 37, 70, 85,
88
doğum yeri çeşitliliği, 54, 56, 66, 72,
73, 81, 102, 128

E

ESDA, viii, xi, 89, 100, 134
etnik çeşitlilik, 5, 59, 60, 67, 69, 75, 84,
102, 128

G

girişimcilik, v, 2, 4, 29, 32, 43, 44, 45,
64, 79, 81, 84, 85, 88, 105, 108, 114,
124, 125, 126, 127, 128

İ

inovasyon, v, 2, 4, 29, 37, 38, 39, 41,
42, 43, 63, 64, 74, 77, 78, 79, 85, 114,
122, 123, 127, 128

J

Jacobs, v, vii, 1, 28, 33, 36, 37, 38, 40,
59, 63, 83, 126, 127, 135, 151

K

kişi başına gelir, v, 4, 5, 17, 68, 75, 85,
103, 107, 114, 116, 119, 120, 127
kültürel çeşitlilik, v, 1, 2, 4, 5, 6, 13, 32,
49, 51, 53, 57, 58, 64, 70, 74, 75, 78,
81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 98, 100,
101, 102, 105, 106, 110, 111, 113,
115, 116, 118, 119, 120, 122, 123,
125, 126, 127, 128, 129, 130

L

LISA, viii, ix, x, xi, 89, 93, 95, 96, 100,
104, 107, 108, 110, 111, 112, 114,
115, 117, 123, 128, 129, 134

M

mekansal gecikme modeli, 96, 97, 99,
119, 122
mekansal hata modeli, 97, 99, 125
mekansal otokorelasyon, 88, 89, 92, 93,
95, 97, 98, 99, 106, 107, 108, 123

S

spillover, 32, 88, 115, 120

V

vezir, 90, 91, 92, 93

Y

yaratıcı sınıf, 29, 30, 31, 67, 84, 123,
129
yayılım etkisi, 115, 120
yığılma ekonomileri, 13, 15, 20, 22, 32,
33, 34, 38, 85, 88

